

HÍD MERJ CSAK ESZEMBE JUTNI
GONDOLATAIM SZEMED KIVÁJJÁK

KERÜLJ CSAK ELÉM
MINDKÉT SZEMEM RÁDVICSORÍT

SZÓLJ CSAK EGY SZÓT IS
HALLGATÁSOM BEVERI A SZÁDAT

JUTTASD CSAK ESZEMBE MAGAD
EMLÉKEIM ALÓLAD KITÚRJÁK A
FÖLDET

HÁT IDE JUTOTTUNK

TARTALOMMUTATÓ

- | 849 | *Sinkó Ervin* UTOLSÓ BESZÉLGETÉS
| 871 | *Domonkos István* A KALANDOR HAGYATÉKA
| 876 | *Vasko Popa* ADD VISSZA A BABARUHÁM
| 882 | *Varga Zoltán* KIRÁNDULÁS
| 901 | *Brasnyó István* YTIKO
| 907 | *Németh István* HÜTLEN ESTE
| 912 | *Torok Csaba* MARADVÁNYOK
| 921 | *Bányai János* RÓMA ÉS EURÓPA TALÁLKÁJA
1938-BAN
| 933 | *Petkovics Kálmán* A VÁROS ÁRNYÉKÁBAN
| 948 | SZEMLE (*Burány Nándor, Gerold László és*
Tomán László jegyzetei)
| 956 | KRÓNKA

Júniusi számunkban közölt bejelentésünkkel ellentétben B. Szabó György emlékszámunkat, halottunk irodalmi hagyatékának rendezése körül előállott nehézségek miatt, későbbi időpontra halasztottuk.

HÍD IRODALMI, MŰVESZETI
ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYOIRAT / ALAPÍTÁSI ÉV:
1934. XXVII. ÉVFOLYAM, 1963.
9. SZÁM. SZEPT. / A SZER-
KESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:
BÁNYAI JÁNOS, BURÁNY
NÁNDOR ÉS PAP JÓZSEF
FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ

UTOLSÓ BESZÉLGETÉS

Sinkó Ervin

— Van-e, vagy csak a voltaknak változó álarca-e az, ami van? Elmúlik-e a múlt? Még azt sem tudom, hogy van-e múlt. Mert ha van, akkor nincsen. A van, a jelen idő, ha van múlt, akkor nem múlt. Vagy csak a szójáték ez, pusztá szofizmus?

Aki hatvan éve él már, azzal természetesen sok minden megtörtént. És sok más minden megtörténhetett volna. Egyszer, persze szintén régen, még az első világháború idején, az Isonzón, valami buta gáztámadás következtében majdnem megvakult. Még régebben, gyermekkorában, a mama egy udvarlójának, aki hintón járt hozzájuk, az udvarban megbokrosodtak a fényes szőrű lovai, s ő a kerekek alá került. Nem lett nyomorék. Mért nem? Mert nem lett nyomorék. Mert nem vakult meg. (Csak épp rossz a szeme a gáztámadás óta.)

Az ember, amíg nem próbált meg válságos órákat, el se tudja képzelni, hogy épp legnehezebb pillanataiban efféle badarságok, szinte kivétel nélkül badarságok tolakszanak az eszébe. Egyik sületlenség a másiknak adja a láthatatlan kilincset. Végeláthatatlan ez a sürgő-forgó tarka vendégjárás, mint valami jubiláló közéleti nagyság portáján.

Meg-megkoppan a bot a ködben a korhadt fahídon a nagy víz fölött. Az ember, kezében a bottal, csak mozgó árnyék elmosódó körvonalakkal. Köd a ködben. Szándékosan tett nagy kerülőt, hogy időt nyerjen. S lassan is jár, mint valami lábát húzó sebesült, s megáll. Nem azért, mintha a lába nem bírná. Megállítják a badarságok, amik a nyirkos, az áthatolhatatlan, mozdulatlan ködben az eszébe tolakszanak.

Köd előttem, köd utánam. Ez a négy szó egyszerre leköti a figyelmet. Köd előttem, köd utánam. Mint amikor a rosszul záródó vízcsapból szabályos időközökben, állhatatosan csöpörög, csöppre csöpp. Vagy inkább mint valami elállíthatatlan, rejtett óraszerkezet. Tiktak, tiktak. Mért épp az a négy szó, hogy köd előttem, köd utánam? Honnan, mért épp ez a négy szó? A csöppre csöppnek, a tiktaknak épp úgy, mint az egész utolsó beszélgetésnek, amire halasztgatva készül,

éppúgy, mint a kérdéseknek, amiket fel fog tenni, s általában se a kérdéseknek, se a feleleteknek semmi értelmük.

Az a svihák, akivel ma az utolsó beszélgetésre készül, mindent kimondó és mindent megvallató nehéz szavakra... Mintha volnának mindent kimondó szavak! S mintha nem volna minden szó végül is pehelynél könnyebb! Az a svihák. Talán még ez se igaz, talán nem is svihák. Most se az, mint ahogy nem volt akkor se, nagyon régen se az, amikor oly nélkülözhetetlenek voltak egymásnak, mint éhesnek az étel és szomjasnak az ital. Barátok. Svihák? Hiszen az emberrel, aki hatvan éve él már, sok minden megtörténik — és nem érdem, hogyha egy és más nem történik meg vele. Egy hajszálon múlt, ki tudja, min múlt, hogy nem az a svihák jár most itt a ködben s kopog a botja a fahídon, s hogy őhelyette nem az a svihák készül a vele való utolsó beszélgetésre, nagy leszámolásra. Svihák? Kinek az érdeme, hogy nem történt szerepcsere? S egy pillanatra szinte összetévesztette, azonosította magát azzal a másikkal, mintha nem ő, hanem az a másik volna az, aki itt lassan húzza a lábát és volna útban őfeléje. Egy ilyen gondolatban el lehet tévedni, mint valami idegen nagyvárosban. Ő lehetne én, s én lehetnék az ő helyében. Ilyen gondolattól káprázattá degradálódik minden valóság. Káprázattá az áthatolhatatlan ködben. S ezzel már megint helyben vagyunk. Ködben. Csöppre csöpp. Tiktak. Kód előttem, kód utánam.

Az ember elcsodálkozik, el is borzad a gondolatra: lehetséges lett volna, esetleg apró, lényegtelen módosításokkal, sőt árnyalati különbség nélkül is a teljesen fordított szereposztás? S mért nem történt? Mért?

— Csak.

Csak. S ekkor az évtizedek különösen ködös távolából, a hanghordozásnak, a kicsit orrhangú, kicsit éneklő hangsúlyának teljes eredeti színeivel, hallucinatórikus, szinte meztelen világossággal csendült a fülébe a sebzett érzékenységgel rendreutasító hang, a mama hangja:

— Nem szabad azt mondani, hogy sintér. Gyepmestert kell mondani. Jobb emberek sose mondják: sintér, a jobb emberek gyepmestert mondanak. Ezt jól jegyezd meg.

Úgy hatott rá a lecke, mintha valami hirtelen támadt óriási szakadék szélén állna egyedül, s a másik oldalról szólnának át hozzá. Ő, tizenhat éves fiú, még remegett az izgalomtól, szemében még a látvány friss irtózata. Ment hazafelé a kisváros utcáján, és szemtanúja volt, amint egy mezítlábos ember, aki vállán egy hosszú, dorongszerű botot tartott, odasomfordál egy ház kapuja előtt a napon sütkérező, békésen heverő kutya mögé, lekapja a botját, és a kutya nyakába veti a bot végére erősített, drótból készített hurkot, s így emeli a magasba a megrémült s így, a levegőbe emelve különösen nagynak látszó négy lábú jószágot. Láta, hogy így viszik és dobják be abba a zöld színű, félelmes, rácsos alkotmányba, mely a kocsiúton egy elébe fogott lóval vesztegelt. A rácsok mögül a már előbb elfogott, összezsúfolt ebek ugatása mint valami viharos, megvadult, rémületes halálhörgés. Szemében az iszonyattal, a szívétől az émelygő gyomráig feldúltan, nem fejezhette be még a legelső mondatot sem,

a mama mindjárt a szavába vágott. A mama számára elintézést jelent a szó, hogy elzárlat. A szó tökéletesen fölöslegessé, sőt értelmetlenné tesz minden spontán felindulást. Az egyetlen, ami a mamát érdekli, s amit a finnyásan csücsörített ajkával megrovóan ismételi:

— Jobb emberek gyepmestert mondanak, s nem azt a csúnya szót.

A fiú dühösen ellenkezik:

— Mért nem szabad sintért, s mért kell ehelyett gyepmestert mondani?

Némi ünnepélyességgel a hangjában, a mama türelmetlenül, sőt fenyegetve adja meg a választ:

— Mert úgy kívánja az illem, kisfiam.

— Miért, miért kívánja úgy az illem? — makacskodik csak azért is a nagy fiú, akit a mama kisfiamnak szólít.

A mama a pusztá okvetetlenkedésként értékelt miertre, hogy véget vessen minden további ellenkezésnek, ezúttal már nem is mérgesen, hanem a fölényes biztonság öntudatával adta meg a döntő megokolást:

— Miért kívánja úgy az illem? Csak!

Mily különös! A legtöbb felelet, amit az ember a legkétségbeesettebb pillanataiban is kap, olyan módon apodiktikus, mint ez a csak. S a mamaszerű normális szemlélődők, akkor is ha embereket akasztanak, találnak megnyugtató magyarázatot abban, hogy statárium vagy háború vagy forradalom vagy ellenforradalom rendje és előírásai teszik ezt szükségessé, természetessé, magától értetődővé. Mért? Csak. Ez a csak annyira kívülesik minden emberin és minden logikán, mint az illem. Annyira önkényes és parancsoló, annyira elvágja minden további ellenvetésnek vagy felháborodásnak a lehetőségét és jogosultságát, annyira folytathatatlaná tesz minden további dialógust vagy apellátát, mintha egyet jelentene egy másik hasonlóan rövid, abszolút érvény igényével kiejtett kaszárnyabeli szóval, paranccsal: kuss! Ez a csak nem okosabb s nem bizonyítóbb erejű, mint a göröngy, ami a frissen ásott sírgödörben dübörögve hull az imént leeresztett koporsó födelére.

Akkor régen, minthogy a végső és megfellebbezhetetlen, a nyilvánkozottatott igazságok meggyőződésével ejtette ki — és általában megdönthetetlen érvként az ő „csak”-ját minden firtató kérdés ellenében —, a mamát, aki valójában igen korán elvált a férjétől, de magát özvegynek nevezte, vagy ahogy bizonyos lány tremolóval a hangjában mondani szokta, az „özvegy gondos aggódó édesanya” — az özvegyet, az ő „egyszülött édes fiával” együtt a barátok maguk közt kizárólag „Csak” néven emlegették.

— Mit szólt erre a Csak?

— Haragudott-e a Csak?

— A Csak biztos megint sírt.

Régen volt. Mindig is öntelt és amellettszembetűnően buta nőszemély volt a boldogult, isten nyugosztalja. Hiú is, irigy is, s amely vakul szívtelen másokhoz, oly ki nem fogyó könnyen ellágyuló részvétellel a saját személye iránt. Őszintén tetszelgett a túltengő érzélgőségében, s azt az ifjúkori, tévedhetetlen rossz ízléssel megválasztott,

gyér belletrisztikai olvasmányaiból megőrzött emlékmazsolákkal izesítette és cifrázta ki magának. S kezdettől fogva lankadatlanul állhatos maradt a saját, unos-untalan hangoztatott finomlelkűségéről alkotott meggyőződésében. És a hitben, hogy mások általában sérelmesen kevésbé becsülik meg az ő erényeit, és sérelmesen mellőzik az ő jogcímeit arra a szerencsére, amit mások érdemtelenül élveznek vagy élvezni akarnak. Emiatt dühösen, szinte mindenkire féltékeny és egyben lelkiismeretlen is volt. Amint bármit is kívánt vagy tett, és nem sikerült elérnie a célját, meghatott és megható áldozatnak, úgyszólván vértanúnak tekintette magát. S toporzékolt, valahányszor ellenállásba ütközött, vagy ha csak gyanakodott is vélt jogai el nem ismerésére, illetve veszélyeztetésére. S mert ez, a dolgok természetéből következően, sokszor fordult elő, ugyancsak sokszor, választkés belletrisztikai emlékeitől befolyásolatlanul — ajkán egész zsilipje nyílt a vaskos és kendőzetlenül trágár szavakban kitörő dühös káromkodásoknak. Különben a végletekig finom volt. Az ő akaratából történt, hogy egyetlen fiát, épp azt az embert, aki a ködben itt ment, és emlékezett a badarságokra, isten vagy ördög tudja, miért, Zalán névre kereszteltette. Úgy vélte, hogy ez finom, és ez volt a legfontosabb. S amit közönséges emberek falánkságnak hívnak, azt ő sóhajtvá, gyermekded mosollyal úgy fejezte ki, hogy imádja a libamáját, valamint a tejszínhabot és általában a budapesti Gerbeaud készítményeit, és őszintén felháborítónak találta, balsorstól üldözöttnek érezte magát, mivelhogy egyre inkább hizott, és nem szűnt meg késő öregségéig még és még kövérebb lenni. Igazság szerint a lehetetlenre tartott igényt. Az ő személyét illetően ugyanis nem lett volna szabad az ok és okozat szívtelen összefüggésének érvényesülnie, és könnybe lábadt a szeme még a gondolatra is, hogy bármit is önként megvonjon magától. Elfogulatlanul és szinte tartósan sajnálta magát azért, hogy vele szemben minduntalan követelményeket támasztanak, holott ő senkit a világon nem akarna bántani, ha csak minden és mindenki őt nem bántaná. Galamb volna, ha hihetetlen kellemetlenségekkel és bosszúságokkal nem hozná ki a sodrából. Nehéz angyalnak lenni, mikor olyan rosszindulatúak, pletykázók, ármánykodók, kapzsiak, szívtelenek, megbízhatatlanok és kíméletlenek az ember legközelebbi, valamint távolabbi szomszédai és főleg szomszédasszonyai, rokonai, sőt az annyira méltatlannak bizonyult egykori élettársai és a mindenek fölött szeretett, anyai szívtől bálványozott egyetlen fia is. Az élettársakat illetően annak idején e szavakban szűrte le tapasztalatát: „Nem érdemes olyan eszményi nőnek lenni, mint én vagyok.” Az objektív igazsághoz egyébként hozzátartozik, hogy különös módon, de még akkor is, mikor már egész gömbölyű volt, s elől-hátul elhájásodott, s az egykori ifjúságának még a maradványromjai is szinte felfedezhetetlenné váltak, az ő öntudatos és túlhangos személye még nem került ki a forgalomból. Szinte az utolsó évekig akadt mindig hosszabb-rövidebb időre egy-egy új hálátlanra, akinek őt a méltatlannak bizonyult előbbiekért kárpótolnia kellett volna. Mélyen szerencsétlennek, hiszékenynek és mindig újra becsapottnak, örökké megcsaltnak, valaki olyannak érezte magát, akihez mindenki rossz. Egyszóval visszataszítóan romlott, üres és önző, és főleg és mindenek fölött tüneményesen buta — elviselhetetlen néember volt a boldogult,

isten nyugosztalja. S mint mindenre, ami valahogy hozzátartozott, arra is büszke volt — úgy találta, hogy az is sejtelmesen megkülönbözteti mindentől, ami közönséges, hogy Eleonórának hívták.

Régen, szinte valószínűtlenül régen volt. Haeckel és Marx és Ibsen és Wedekind és Arcübasev és Bakunin és Zola és Szabó Ervin és Wilhelm Oswald és Oscar Wilde és Bernard Shaw és Strindberg és Baudelaire és Ady, és mindenek felett Nietzsche, és természetesen Max Stirner, nem annyira külön-külön, mint valami lázas egyvelegben, ők mindnyájan tevékenyen közreműködtek, hogy Zalán, a barátja és a barátnőjük, a trió jóvoltából, a trió médiuma révén minden bölcsnél különb, hatásosabb, életre szóló nevelővé váljon a mama. A mama volt mindannak a kvintesszenciája, aminek nem szabadna lennie, s ami mégis van, és amit a trió tökéletes egyetértéssel ellenszenvesnek, nem annyira nevelésesnek, mint inkább minden rossztól elriasztónak, gyűlöletesnek tekintett. A triót kezdettől fogva a mama tartotta össze, a mama tette egymástól elválaszthatatlanná és valósággal exterritoriálissá a vidéki kisvárosban az elvagyódás közös, éhes fájdalmában. Zalán volt a legidősebb, s a két ifjú mellé később, de hamarosan harmadiknak dacos szövetségesként csatlakozott a szintén könyveket faló Piroska is. A trió fölött, a trió tagjai között, a trió szeme előtt, a trió oldalán és gondolataiban, úgyszólván állandó társaságukként, ott lélegzett, lebegett, sóhajtozott, kacarászott, könnyezett, affektált hangjával, észrevételeivel, ítéleteivel és főképp az önmaga iránt érzett véghetetlen részvételével láthatatlanul is láthatóan mintegy szellemidézésre mindig kész volt megjelenni negyediknek ő, a mama, Eleonóra. Személy szerint teljesen háttérbe szorult, szimbólummá vált, de őáltala, az ő jegyében alakult ki a triónak egy külön titkos nyelve, Eleonóra jelentette a negatív nevelőt, a semmiben sem követhetőnek a megtestesült példaképét, ő volt az, akihez csak távolról is bármiben hasonlítani megengedhetetlen volt, s a pusztá gyanú, hogy valamely nézettel vagy magatartással Eleonóra csak kicsit is egyetértett volna, elég volt ahhoz, hogy az a nézet vagy magatartás szégyenletesnek, vagy nevelésesnek, vagy éppen megbocsáthatatlannak számítsa. A mamának köszönheték, hogy a kisváros közéletében garral szereplő nagy és kis tekintélyeket s azokkal együtt az értékek és mértékek egész közvéleménytől szentesített hierarchiáját mind szennyesebb rongyokban és sivár meztelenségében látták meg. A mama személye mint valami túlzott karikatúra élessé tette tekintetüket a többiek rejtettebb, ügyesebben leplezett, ravaszabb és mitikus, cifra szólamokkal körített önteltsége, hazugsága, szívtelensége, a szemük előtt poshadó és ármánykodó egész élet és emberi viszonyok sivár benső üressége iránt. A mama hatása, hogy szigorúkká és követelőkké lettek önmagukkal szemben is.

Régen volt. Régen? Nem is. Nem is volt, hanem van. Ma is, most is, épp ebben a jelen pillanatban is. Mert amint a háború alatt összebombázott híd helyén épült fahíd karfájának támaszkodva megáll, és ő, a hatvanéves, azzal gyanúsítja, illetve azon kapja rajta magát, hogy útban ez utolsó beszélgetés felé egész idő alatt voltaképpen magamagán szánakozott, magamagát siratta meg a saját elhagyatott magányossága, az élet irtalmatlan keménysége, a nagy veszteség, a változások, a mulandóság és az egész hosszú, túl hosszú élete mint valami rajta és ellene

elkövetett egyetlen nagy igazságtalanság miatt, íme, megelevenedik az egykori triójuk erkölcsi kódexe — ahogy ők azt akkor nevezték, az anti-eleonorikus erkölcsi kódex —, az, mely megvetéssel a magukat kényeztető polgári bectelenségek szériájába sorolt minden olyan bánatot, ami csak hasonlított is az embernek önmaga iránt érzett részvételéhez.

De mégis régen, mégiscsak volt. Mert jobban megfontolva a dolgok súlyát, nyilvánvalóvá vált előtte egyszerre csak az a távolság, ami a lázadó, de öntelt trió, ami ők voltak, és az ő azóta alaposan megleckéztetett, sőt megsanyargatottan okult lénye között mégiscsak nőttön nőtt. Önteltek, igen — és ennek megfelelően buták is voltak elkapatott, lázadó triójukban. Zarathusztrai magaslatokat képzelték maguk alá, holott a fundamentum, amin ki-ki oly magabiztosan vetette meg a lábát, nem volt más, mint az öndédelgető, önmaguktól eiragdatott, elvont, összevissza olvasmányokból táplálkozó tapasztalatlanságuk. Nem volt más, mint a butaságuk. Mert annyi minden ezerszer fontosabb mondandója között, nem lesz szabad meglefedkeznie arról, hogy ezt is kíméletlenül, de tárgyilagosan szemébe mondja majd ez utolsó beszélgetéssel végleg elintézendő hajdani barátinak, Andrásnak, azaz a sviháknak, mégiscsak sviháknak — mert a butaság mellett, a butaságnak ama fajtája mellett, mely egyenes következménye, legsajátabb közvetlen megjelenési formája a fantáziátlanságnak, van butaság, van elmének és szívnek egy olyan minden konkrét valósággal szemben való süket érzéketlensége, melynek létalapja, létfeltétele épp a túl gazdag, a szabadjára eresztett, a (magamagától megrészegeedett, a részeg) képzelet uralma az ember fölött. Ez a mániákus képzelet butít el egy-egy nyavalyás kétlábút azzal az illúzióval, hogy mindentudó, mindenre jogosult, a gondviselés szerepére hivatott. A butaságnak ez a szellemi és egyben kedélybeli állapota teszi az embert éppoly biztossá önmagában, mint a fantáziátlanságból származó butaság. Ez a butaság feledtette el velük, az ő elkapatott, lázadó triójukkal is, hogy mióta csak könnyezni tud ember, még soha senki se hullatott könnyet, senki se sír, hogy ezzel ne sirassa egyben önmagát, legalább önmagát is.

— Odáig jutottam, hogy legszívesebben már az elemi iskolás kisgyerekeket is az ő számukra készült olvasókönyvekben óva inteném az e x e g i m o n u m e n t u m nagylelkű szándékaitól. Ami monuméntális, annak mindig véres a nyoma. Véres a saját magunk, de a mások véréből is. Csak a szerénység humánus. Kőd előttem, köd utánam, lám, ez jelenthetne eszményt is, annak az embernek eszményét, aki vissza-utasítja, hogy szerepet vállaljon a történelemalkotásban. Kőd előttem, köd utánam jelenthetné annak az embernek a vágyálmát, aki eleve se akar mást, mint lehetőleg nyom nélkül eltűnni a semmibe, melyből egy rövid életidőre felbukkant. Odáig jutottam, hogy inkább lennék picinél picibb bogár, mint halhatatlan és cinkos abban, amit önmegtagadó, de magukkal együtt minden spontán emberit is megcsúfoló, önfeláldozó, de másokat is áldozatul vető hősök történelem címén művelnek. Tudom, tudom, kispolgári mentalitás, nihilizmus. Legyen. Az egykori hívő épp azt kéri számon, hogy ide juttatták. Az egykori hívő az, aki épp a nihilizmusával vádol. Mondd csak, ugyan mondd, minek felfuvalkodni, minek az a görcsös törekvés, hogy a sok-sok ügyes-bajos,

elsősorban személyes élete biztonságával, személyes gondjaival és kényelmével elfoglalt embernél, a közönséges embernél nagyobbak, többek, jobbak legyünk? Számtalan tapasztalat szerint az ilyen igyekezet leggyakoribb eredménye, hogy az ember kivetkőzik még abból az átlagos emberségből is, ami egyedül teszi kedvessé, sőt néha meghatóvá is épp a szegény köznapi ember jelenségét a jobbik esetben csak közömbös, általában azonban ádázul barátságtalan csillagok alatt.

Ez az, amit így, vagy kérdés formájában, de föltétlenül szemébe fog mondani ez utolsó beszélgetésben Andrásnak, akit enyhén, igen, végső fokon nagyon elnézően ítél meg, amikor gondolatban csak sviháknak minősíti.

Ez jó. Ez és épp így szóba foglalva lesz jó. Ha valaki, akkor épp annak az embernek így, ezzel fog az elevenébe vágni. Erre nem lehet majd hallgatnia. Afféle szembesítés lesz ez, de igazi. És lesújtó. Szembesítés egy, nemcsak átvitt értelemben, hanem valóságos hullával is. S egy szó jutott az eszébe, ami ugyan első pillanatra neki is túl patetikusan hangzott, kicsit ósdian is, de végül mégis úgy tetszett neki, hogy találó, minden szempontból pontosan és egyedül megfelelő: tetemrehívás. Mert vannak megállapítások és vannak tények, melyek megingathatatlan érvek. Elölük nincs kibúvó. Színt kell vallani, vallani kell, elodázhatatlanul, ellenállás nélkül, megsemmisülten. S ami legfontosabb: öncsalás és csalás, minden ámitás reménye nélkül. Eleméntárisan, akárcsak valami rohanó áradat.

A véletlen szeszélye oszlatta-e el épp e percben s épp csak egy szempillantásra az égre-földre egyaránt ráterpeszkedő ködöt, vagy csak a rossz szeme káprázott?

Őneki mindenképpen úgy rémlett, mintha a saját, benső kényszer diktálta gondolatai és szándékai megvilágosodásával együtt a külső világban is jobban kiigazodna, mintha sikerült volna, ha csak épp erre a percre is, fellebbentenie a minden dolgot és életet a maga makacs sötét szürkéségébe rejtő, nyirkosan tapadó takarót. Az ideiglenes fahíd végéről, ahol megállott volt, mintha láthatóvá váltak volna előtte az új híd pillérei s rajtuk a magasban az acélváz, a kéklő, merész hajlású első ívek is. Majdnem öröm volt az, ami felvillant benne. Végre mégis el fog készülni ez az elpusztult réginél sokkalta szélesebb, a réginél korszerűbb, szebb, jobb, tisztára vasból épített híd. Lám, a legvadabb pusztulás is csak a szebb megújulás prológusa. Ami a dolgokat illeti. De csak ami a dolgokat illeti. S az alig felvillant öröme máris komoran feleselt vissza a másik, nem kevésbé meggyőző, hideg vasnál is szívteleőbb, elháríthatatlan gondolat, az, hogy ellentétben a dolgokkal, az ember, akit elpusztítottak, tán helyettesíthető ugyan száz másikkal, de nem pótolható. Az ember, aki már nincs, az változatlanul nincsen. Nincs soha többé. A megöltek helyébe jöhetnek és jönnek is mások, de csak a helyükbe, s nincs az a hatalom, amely őket magukat újra adhatná. A hiányuk az, ami a jelenjük helyett jelen marad, megmarad jelennek. Önáltatás vágya s megghiúsult önáltatás minden bosszúállás. A megtorlás reménye, a büntetés, az egész büntető igazságszolgáltatás — a jóvátétel, silány, siralmasan önámító, legsilányabb illúzió.

A köd már megint mint valami mérhetetlen állat szája hirtelen szétnyílt, majd azon nyomban becsukódott, jó szorosan záruló állkapcsa szemlátomást egy csapásra nyelt el mindent, ami látható volt.

Az új híd! Az oly lassan, de mégis a végleges elkészüléshez közeledő vashíd! Még alig két-három évvel ezelőtt újságcikkekben s határozati javaslatokban fennen hirdették, hogy a városka közóhajának és az egész ország közakarátának megfelelően, „a nagy Vezető és szeretett Útmutató egyik legjobb követőjéről, a nagy Úgy rettenthetetlen, éles szemű, éber őreről, kit városunk büszkén vall a maga szülöttjének”, az új vashídat András nevére L... András hídnak fogják elnevezni. Kőd előtttem, köd utánam. Az ember már-már kísértésbe jöhetne, hogy sajnálja azt az Andrást, akit azóta annyian tagadtak meg, és akinek csak a nevét is kiejteni most nevetlen ember illetlenségének vagy legalábbis tapintatlanságnak, mindenesetre meggondolatlanságnak számít.

Kezdték kigyulladni az egykori gázlámpák helyére felszerelt villanykörtek. Szórványosan és tévóváza, szinte vonakodva, mintha egymástól várnának biztatást, mintha valósággal félnének vagy kétségkednének, hogy szabad-e, egyáltalán érdemes-e a kihalt utcákra fényt pazarolni. Árammal takarékoskodó imbolygó fényt szűrve, mint megannyi magasba szökött, mélyből felbukkant árboc csak épp a magasban vontak maguk köré tejszínű szűk udvarkát. Ekkor a zajtalan utcát keményen csattogó bakancsok ütemében éneklő gyakorlatról a kaszárnya felé igyekező csapat katona éneke verte fel. Ebbe, a köd kísérteties elemébe kísértetiesen alámerült városka nesztelen utcáiba mint idegen, valószínűtlen kihívás hasított be a csak halvány körvonalakban kirajzolódó, gyorsan tovatűnő katonaság és erőteljes, harsány éneke a boldog szabadságról, új életről, a munkás-paraszt hatalomról, amely meghozta az új idők hajnalát és diadalról diadalra száguld.

Neki, a hidat maga mögött hagyó, a gyalogjárón magányosan haladó, eddig csak botja kopogását hallgató embernek mindenesetre figyelmeztetés volt, hogy a feje fölött óvakodva ki-kigyúltak az apró fények. Figyelmeztetés, hogy bármily lassan és lassítva bandukol is, mégis közeledik az az esti óra, a nyolc óra. Rövid, alig háromsoros levelében jelentette be, hogy nyolcra ott lesz, látogatóba jön, utolsó beszélgetésre. Megtehetné volna, hogy bejelentés nélkül egyszerre csak beállít. Ez a látogató szempontjából, vitathatatlanul, előnyösebb volna.

Semmiképp se holmi lovagias játékszabályok iránt való tisztelet, hanem alapos megfontolás, úgyszólván rideg számítás diktálta neki, hogy önként lemondjon a fölényről, amit a meglepetés, a rajtaütésszerű támadás biztosított volna és tett volna még élvezetesebbé. Helyette élvezetnek ott volt a másik, kegyetlenül biztos tudat, hogy az előre bejelentett látogatással a gyilkost, igen, a gyilkos svihákot, Andrást már huszonnégy órával előbb, vagyis immár huszonnégy órája gyötri a gondolat, hogy látogatója lesz. Látogatója, éspedig ő, ő, akinél senki élőnek sincs több oka, hogy kérdéseket tegyen fel, kérdéseket, amik mindmegannyi elháríthatatlan lesújtó vád. Sőt több, mint vád. Nyugodt, szabatos és éles kérdések lesznek, önmagukban fellebbezhetetlen ítélethirdetéssel felérők. Lesznek mint magyarázkodás és dialektikai

bukfenc minden lehetőségének, mint magának az életnek határain túlról felhangzó, illúziót kizáró, minden leszámoló, leszámolni kész objektivitással kimondott, az embert magamagával szembeesítő végszó. Az utolsó szó jogán. Igen, az utolsó szó jogán — csak ez esetben ez a jog, melyet gyakorolni fog, nem taláros gyilkosok protokolláris csúfolkodása a védtelen, előre kiszemelt áldozattal, hanem véren szerzett, elrabolhatatlan, minden vitát eleve kizáró, igazi jog. A felelősségrevonás, a megtorlás, a bosszú joga.

A bosszú. S erre a hirtelen felötlő szóra, mintha csak megbotlott volna benne, szinte megtántorodott, s most már keresnie kellett az iménti biztonság érzését. A bosszú. Csúnya szó, de persze az, amit jelent, kell az embernek. A bosszú. Nincs nála emberibb, nélkülözhetlenebb, megvalósításra éhesebb — és reménytelenebb jog. Az öncsalás joga. S hit is. Valami fiktív egyensúlyállapot helyreállításának, az elkövetett bűn és a jóvátétel egyensúlyba hozásának, az egyensúly lehetőségének a gyámoltalanul sóvár hite. Vagy babonája. Az erkölcs, az elégtétel, az igazságszolgáltatás — siralmas babona. Mert nincs badarabb illúzió, mint feltételezni, hogy lehetséges bármiféle célra vezető bosszú. A bosszú joga! Jog, mely azokra az annak idején komoly képpel kihirdetett bírói ítéletekre emlékeztet, melyek kötél általi halálra — és azonkívül az elítélt állampolgári jogainak tíz évre szóló felfüggesztését is kimondták. Mintha ez az utóbbi vicces ráadás súlyosbíthatná az ember sorsát, az akasztottét. A bosszú joga! Jog, mely céltalan, eleve célját vesztett, mert semmit, ami megtörtént, nem képes meg nem történtté tenni; irracionális, mint a vágy, mint az álom és mint az az irtózat, mely szeretné önmagát legyűrni, nemcsak önmagát legyűrni, hanem átváltozni betelt ujjongássá.

S ha így van, s mert így van, voltaképpen van-e egyáltalán valami dolga a gyilkos svihák Andrással?

A köd mintha még sűrűbbé vált volna, s a temető mécseseire emlékeztető árva, gyér lámpák alatt, a kihalt vidéki csendes utcán valami hirtelen felbukkant emberrel ütközött össze. Bocsánatot kért, s önkéntelenül meggyorsultak a léptei. S akkor ráérezte, hogy semmi, éppenséggel semmi sincs a szívében abból az emésztően dühös és maróan keserű indulatból, amilyennek a bosszú vágyát szokták festeni. Úgy tűnt fel neki egyszerre, hogy ami rajta elhatalmasodott, az, amit tán évek óta, de különösen most egész úton vonszol magával, az inkább valami melankolikus, titkos és esztelenül nosztalgikus lázadás. Nosztalgikus lázadás épp a mélyen átértett bizonyosság ellen, hogy nem maradt se tenni-, se mondanivalója. Nincs mit tennie Andrással szemben sem, és nincs mondanivalója András számára sem, akivel — az egykori Andrással — azelőtt, régen és tíz és húsz éven keresztül kifogyhatatlanul sok volt a kölcsönösen beszélni- és megbeszélőnivalójuk. És kölcsönös és közös volt az is, amit Piroskának hívtak, és amit hallgatag megegyezéssel sohasem tettek egymás közt szóvá. Édes, áldott és borzalmas sorsú, édes, áldott és borzalmas Margit. A boldogult mama, Eleonóra mama, a régóta hervadó kisvárosi hölgy az erkölcs és az illetlen szabályai nevében és romlott fantáziájával felháborodott az „alamuszi lányon”, aki „mintha nem is lett volna úrilány”. S nem anyyira tulajdon gyermekének, mint titkolatlan irigységgel és féltékeny-

séggel, sokkal inkább a fia mindig zavartan mosolygó, de már pelyhedző állú, nagy szál, kék szemű barátját, Andrást akarta mérgesen mindenáron meggyőzni arról, hogy az alamuszi lányban, akit szinte nem is lehetett másképp látni, mint a két fiú társaságában, „nincsen semmi eszményi”.

Hogy pontosan vagy akár megközelítően mit értett ez alatt ő, aki saját magát eszményi nőnek tartotta, az mindigre az ő kifürkészhetetlen titka maradt. Azt-e, hogy a leány nem az ő ideálja, hogy az ő szemében nemcsak nem úrilány, de még csak igazi nőiességgel felruházott leány se, vagy azt, hogy megengedhetetlenül és megbocsáthatatlanul, túlságosan leány?

Vékonyka volt, alig ért a fiúk válláig, s volt benne valami szomnambulikus. Ha ránézett az emberre, a nagy és világosbarna szemében ott csillogott valami gyanútlan bizalom, majdnem csodálkozás, mintha nem tudna betelni a látás örömeivel, csupa készség és buzgóság, mintha hálásan minden esetben friss, boldogító meglepetésként élné át, hogy ránéznek, szólnak hozzá, és várják, hogy megszólaljon. Különös képessége volt, hogy elnézett a csúnya fölött, mintha nem látná azt, ami visszataszító, és nem hallaná a „Csak”-nak nevezett testes hölgy bőszt rikácsolásba átszapó, nemegyszer trágár szóáradatát. Ők hárman, a két fiú és a lány, a „Csak” által még inkább együvé tartoztak. S külön és együtt, ki-ki a tőle kitelhető leleményességgel fáradhatatlanul szimatolta ki és szerezte meg és hordta a folytonos közös lakomára a szomorú kisváros intézményeiben, magánházakban vagy elfelejtett zugokban fellelhető forradalmian izgalmas könyveket, és valami közös lázadásban és közös intellektuális lázban, közös magányosságban, mint megbonthatatlan trió, már el se tudták képzelni, hogy egymás nélkül is élhetnének ebben a sívatagban. Az órák, az egymástól távol töltöttek, pusztán közbeeső időnek, egymáshoz készülődésnek számítottak.

Egyikük se volt inkább hangadó, mint a másik kettő, vagy épp, ahogy az egyébként lenni szokott, középpont. Ahhoz egyaránt túlságosan kitalítottak, egyformán és túlságosan egymásra utaltak voltak. Annyira, hogy amikor csak kettő volt közülük együtt, akkor hiányosnak, valahogy csonkának érezték a közösséget, mely csak a harmadik megjelenésével lett megint kerek egésze.

Száműzötteknek tudták magukat, de azért, hogy együtt voltak, ez a közösség saját szigetét jelentett, azt, hogy távol a környező kisvárostól, más csillagon élnek.

A Zalán nevet komikus fellengzősnek találták, ezért viselője örmére szinte magától változott Zoltánná, illetve Zolivá, de csak a trión belül; az iskola, a külső világ, a vidéki város társadalma, mellyel szemben nem programszerűen, hanem önkéntelenül és egyöntetűen exkluzívák voltak, nevezhette továbbra is Zalánnak. A trió szemében Zalán az álnév lett, az ostoba és kényszerű inkognitó.

Andrással másképp volt. Őt a trión belül is Andrásnak nevezték, de ez valahogy mintha csak látszat lett volna; a név, ugyanazok a betűk, ugyanaz a hangsúly mást jelentett, valójában elrejtette azt az intim valamit, amit ugyanez a név a trión belül jelentett; hozzátartozott a trió külön nyelvéhez, hogy ők, mások jelenlétében is, a közön-

séges szavaknak mások számára rejtett értelmét egyetlen tekintettel közlik egymással.

A két nagy szál fiú hamar befogadta beavatott harmadiknak a lányt. Hiába, hogy „úrilány” volt s kényeztetett egyetlen lány, s a kisváros legtekintélyesebb családjai közül való család gyermeke — a család nem bírt vele. Úgy állt a két meglehetősen lomhán mozgó kamasz mellett vagy között, mint valami kis, elragadtatásra mindig kész, lelkes felkiáltójel. Afféle láthatatlan, zárt szektává lettek. A többiektől se öltözködésük, se modoruk nem különböztette meg őket, csak éppen az, hogy minduntalan együtt bukkantak fel. Együtt jöttek s együtt távoztak akkor is, ha kisvárosuk kulturális egyesülete rendezésében akár színtársulat, akár valamelyik nagyvárosi filharmonikus társaság, vagy hírneves fővárosi író, vagy szociológus, vagy pedig képkiállításával egy-egy modern pesti festőművész vendégszerepelt. A triónak egyébként megvoltak a semmiképp se feltűnő, de annál komolyabban vett benső ritusai. A könyvet, amit egyikük elolvasott, föltétlenül elolvasta a másik kettő is — és minden alkalommal beszámoltak mind benyomásaikról, mind minden olvasmányukról. De a gondolataikról is. Minden gondolatról. Magától értetődő törvénynek tekintették, hogy túl kell tenniük magukat minden konvención, egymás közt nyílnak és igaznak kell lenniük, minden titok vagy csak titkolási szándék is méltatlan hozzájuk, száműzöttek szövetségéhez. Ezzel a szinte szigorú komolyságukkal azonban jól megfért a harsogó jókedv; az ellenséges s mindennek fölött idegen világgal szemben a vidám nevetés a hatékony védekezés egyik ösztönszerű formáját, a hármuk szolidaritásának a gondtalan fegyverét jelentette. Ez volt az ő „anti-eleonórikus” szolidaritásuk.

Egyszer azonban épp ez az anti-eleonórikus harsogó nevetés erőltetett, túlságosan harsogó volt. A lány, aki szinte első perctől fogva az özvegyben megmagyarázhatatlan, mániákus ellenszenvet ébresztett, az idő múlásával valami zabolázatlan, szemérmetlenül vicssorgó, mindent bemocskoló gyűlölködéssel került szembe. Eleonóra mama egyszer vihogva sziszegte, hogy a két fiú Piroskája a mesebeli Piroskától anynyiban különbözik, hogy nem éri be egy farkassal, hanem két farkassal készül magát felfalatni. A szövetség törvénye megkívánta, hogy a fiúk ezt is elmeséeljék a lánynak, és hogy megmutassák maguknak, mennyire fölötte állnak mindhárman az efféle közönséges gyanúsításoknak, Margitot előbb tréfából, aztán kellemes megszokásból már csak Piroskának szólították.

Az igazság az, hogy akkor először majdnem tudatosan, csak éppen egyetértően színházat játszottak egymásnak ezzel a nevetésükkel. Az igazság az, hogy a szó, a rosszindulatú, annyira idegen szó akkor először idézte fel valami lehetséges veszedelem, sőt fenyegetés, baljós árnyát. Megzavarta az elfogulatlanságuk gondtalan szellemét. Legkevésbé a lánynál, akinek ajkáról nem tűnt el a csendes, rajongó elbűvöltség, a hívő mosolya, de mintha még rá is átszármazott volna valami abból a nyugtalanságból, amit a fiúk megvetéssel, dacos, túlhangos nevetéssel hessegettek el. És mintha csak újabb kapcsot teremtett volna köztük, hogy most már a trión belül külön nevet kapott a lány, csak azért is a Piroska nevet. Valahogy úgy, mint ahogy a bizony-

talanságtól fenyegetett ember bizonyítani akarja önmaga előtt a magabiztos, a sebezhetetlen jókedvű fölényét, azt, hogy csöppet se fél. Mint ahogy Zoltán, akit azelőtt Zalánnak neveztek, a kamasz időkben, Andrással való barátsága legkezdetén úgy tette próbára a maga friss ateizmusát, de kicsit egyúttal a tagadott istent is, hogy míg kint a vihar dúlta nyári éjszakában rettenetesen dörgött és csapkodtak a villámok, ő a sötétben az ágyában — míg a szomszéd szobában a mama valami idegen úrral hangosan nevetgélt — mormolva, hogy csak maga hallhatta a hangját, de tisztán tagolva a szót, addig ismételte: az isten csak babona, fütyülök az istenre, az istenben csak mamlaszok hisznek — s folytatta egyre becsületsértőbb kijelentésekkel az isten címére — míg, bár szorongva, de végül is diadalmasan elaludt.

S míg ő, aki itt bandukol a ködben, oly közel érzi magát ahhoz a kamasz gyerekhez, aki nem akart félni épp azért, mert oly nagyon félt, ő, aki mintha közben semmi se történt volna, érzi a teljes azonosságot az akkori és mostani maga között, emlékezve kérdi: de hová lett az az akkori András? Csak a neve maradt ugyanaz.

Hihetetlen, hogy milyen népes temetőben jár az ember, aki már csak emlékszik. Már csak emlékszik, és fél, míg megy a nagy temetőn keresztül ahhoz az egykori baráthoz a bejelentett, utolsó beszélgetésre.

Van abban valami mélységesen megdöbbenő, hogy az ember kezdve megszületése pillanatán, addig a bizonyos, hasonlóképpen rejtelmes utolsó pillanatáig mennyit fél.

Hányszor és mennyit és milyen vad szorongások iszonyú sokaságát s a félelmeknek micsoda változatait éli át. Réműletek gyűrűzése — és félek és félsz és félünk és féltek és félnek —, és ezáltal is, ha más-képp nem, hát épp ezáltal vált és válik mindenki büntárrá. Ismeretlen bűnökben társsá. Mert ha félek és nem ért bántódás, akkor ez is bizonyíték amellet, hogy akit bántottak, az, lám, nem ok nélkül félt. Ők, akik nem ok nélkül féltek, és akiknek halálos ítéletét úgyszólván pompás külsőségek között és hírlapok és szónokok és gyűlési határozatok lelkes tapsával kísérve hirdették ki, ők az okai, hogy a tapsolóknak és azoknak, akik talán eléggé hangos lelkesedéssel helyeseltek, s általában mindenkinek, állítólagos vagy tán igazi ártatlanoknak egyaránt rettegés az éjjelük és nappaluk. Éjjelünk és nappalunk, s ez így van rendjén. Amíg csak másokat visznek verpadra, mi, ijedten, felháborodva, elborzadva — ki-ki a maga temperamentumának megfelelően — igyekszünk hívón csodálkozni: ki hitte volna, hogy ez is, még ez is a bűnösök közül való? S megint, ezért is bűnösnek, szinte cinkosnak kell tudnunk önnönmagunkat: íme, nem voltunk, nem vagyunk eléggé éberek, eléggé gyanakvók, eléggé félni tudók. Ki az, akinek van és akinek mégis egész tiszta a lelkiismerete? Ki az, aki mentes valamiféle hanyagság, felületesség, ingadozás vagy habozás makulájától? S épp ezért is tárgyilagosan, utólag vissza- (és előre-) tekintve megállapítható, hogy az is, aki legtöbbször és leginkább fél, még túlságosan gondtalan és felelőtlen, mert mindenkinek még több oka volna a félésre, mint csak képzelni is tudná.

Mennyi szó esik az igazság megismeréséről! S különös, nem maga a megismerés a döntő jelentőségű, hanem az, hogy az ember miként

viszonylik egy-egy önmagában egyáltalán kétségbe nem vont megismeréshez. Mert mikor annak idején, nem is olyan régen, azaz hihetetlenül távolinak látszó múltban, mikor utoljára voltak együtt hármasban, tehát hét évvel ezelőtt, a svihák András a maga államférfiúi magaslatáról a mindenkire kiterjedő Terror áldásos, szükséges és igazságos s mindenekfölött jótékony hatását fejtegette, a mindenütt eleven félelmet magasztalta, a terrort, mely éppúgy megtorolja a bűnt, mint ahogy másrészt emberbaráti óvó ellenszere a bűnbeesés kísértésének — a félelem és megfélemlítés eme dicséretére, Piroska a maga változatlan gyermeki hangján, mintha csak a régi két farkas régi Piroskája lenne, Piroska az ő ajka körül lebegő, elbűvölő mosolyával helyeslően bólintott, és a saját személye számára ezekkel a felejthetetlen szavakkal vonta le a gyakorlati következtetést:

— T e h á t . . . Ha mindenkinek úgyis annyi az oka a félésre, nem érdemes, egyáltalán nem érdemes félni. Te nagy ember vagy, András, neked biztosan igazad van. S ezért van nekem is igazam, aki elképzelni se tudom, hogy valaha is félhetnék.

Szemernyi gúny se volt a szavában, megmaradt a vékony Piroska a két nagy fiú között. Gyanútlan, érthetetlenül gyanútlan rajongás ihlette minden szavát. S minden közvéleményre, tapasztalatra, szokásra alapított szilárd kategória szinte légneművé vált, amikor Piroska — elismerte. Igazad van, tehát igazam van, amikor pontosan az ellenkezőjét vallom. Ez volt az ő elismerésének a logikája. Kőd előtte, köd utána. A leggyengébb lény, akit valaha látott, és a legerősebb is, hihetetlen erős, egyazon személyben.

Vagy csupán gondtalan lett volna? Gondtalan a könnyelműségig? Lehetetlenül, már-már embertelenül? Cítlástalanul ösztönös?

A kérdést vele magával kellett volna tisztázni, annak idején. Addig, amíg lehetett. Az ember mindig túlon túl későn veszi észre, hogy mi mindent mulasztott el. Hogy emelte volna magasba a hosszú szempillájú szemhéját az ilyen kérdésre! És ajka szegletében, mint annyiszor, mintha mindig csak hívásra várt volna, máris villódzott volna valami, kicsit ijedelem, kicsit mosoly minden ijedelem, a saját ijedelme fölött is. Az évek során a világosbarna szeme mintha egyre világosabbá lett volna, s néha — ha ugyan nem csal az emlékezete —, igen, néha valósággal kékbe játszott. Erre csak most eszmélt rá, de ezúttal határozottan úgy rémlett, hogy a világosbarna észrevétlenül mindinkább a türkiz színébe hasonult át. Mintha a végén már egész kék lett volna a szeme. Vagy az emlékezete csal?

Ezt a svihák gyilkostól vagy gyilkos sviháktól, Andrásról kellene megkérdeznie, mert immár csak így ellenőrizhette volna a saját megbízhatatlan emlékei önkényesen és kétesen kavargó útvesztőjét. Ám egy ilyen, az ő számára egyszerre kízóan fontosná vált és a maga erejéből eldönthetetlen kérdés az utolsó beszélgetést, amelyre készült, teljesen hamis irányba terelhetné. Ahelyett, hogy a lehető legridegebb tárgyalagossággal leszögezné, hogy a gyilkos gyilkos, és ezzel rámutatna a szakadék mérhetetlen nagyságára, melyet semmiféle „zseniális nagy hídverő” soha többé át nem hidalhat, azt a látszatot kelthetné, mintha közte és András között másról is lehetne szó, mint — könnyörtelenül igaz nevén nevezve azt, ami történt — végleges leszámolásról, utolsó

beszélgetésről. Egy ilyen kérdés az idővel egész kékké vált szemekről azt a látszatot kelthetné, mintha ez u t o l s ó beszélgetésük, mintha egy hulla és az a felejthetetlen hulla alkalmat szolgáltathatna épp az ő kettőjük együttes elérékenyedéséhez. Ennek a lehetőségnek a pusztá gondolatára is valami émelyedésszerű iszony környékezte, mintha az átsuhanó pusztá elképzeléssel is valami árulásnál is undokabb visszataszító gyalázatosságot követett volna el.

Természetes, jó volna ellenőrizni az emlékezetét, tudni, hogy csakugyan nem váltak-e idővel majdnem kékké, vagy épp egészen türkíz-kékké azok az édes, tiszta, oly édesen gondtalan, immár rég megüvegesedett, minden időkre e világ színeiből, minden színek közül kitörült, minden időkre eltűnt, egykor világosbarna szemek.

Igaz, nem egyedül ez az, amiben híján van az ellenőrizhető bizonyosságnak. Épp most, ahogy a kisváros kihaltan csendes, szűk utcáin, néha a hegynek fölfelé vivő úton öregesen elfúló lélegzettel bandukolva legyőzhetetlen benső ingadozással halogatja az utolsó beszélgetést, melyre pedig másrészt olyannyira készült és felkészült, valami olyan különös állapotba került, hogy nemcsak ama édes szemek színét kell valósággal keresgélnie emlékezetében. Számot vetve magával és azzal, aki az életéhez úgy hozzátartozott, mint a harc, és aki életében neki a harcához szükséges békét jelentette, fogsága évei és az utolsó hónapok hasztalan és visszhangtalan monológjai közben, voltaképp ebben az egyetlen, végtelen monológban, oly valószínűtlennek látszott az egykori valóság, oly tűneményszerűnek az, ami egykor hétköznap és tapintható test volt, hogy már-már védtelenül meg-megállt a kérdéssel szemben: voltaképpen valóság volt-e, ami volt, és voltaképpen milyen is volt a volt valóság? Annyira, hogy zavarba lehetett volna ejteni azzal az egyszerű állítással, hogy a két farkas tűneményes Piroskája, akire ő emlékezni vél, hátha nem egyéb, mint az ő utólagos álmaiból, bánataiból és interpretációiból keletkezett, sebzett képzelete szülte — fantom.

Épp ezért rettenetesen fontos lett volna neki, hogy megtudja attól az egyetlen embertől, az egyetlentől, aki éppoly közel állt ahhoz a nőhöz, mint ő — rettenetesen fontos lett volna neki, hogy halljon valamit a képről, ami arról a lényről — s nemcsak a szeme színéről, de arról is — Andrásban él. Rettenetesen fontos lett volna egyszerűen azért, mert az lett a káprázatokba vesző, legmegfoghatatlanabb, legutolérhetetlenebb délibáb, ami egykor hús és vér, igaz és igazi valóság volt.

De mindjárt, ugyanakkor azt is tudta, hogy mégha a tervezett rideg és végleges leszámolás helyett rászánná is magát, hogy ezeregy kérdést is feltegyen, a válaszokból csak igen keveset, végső fokon épp azt, ami kellett neki, a bizonyosságot, semmi bizonyosat se tudna meg. Azért nem, mert egy ember kifogyhatatlan, tehát nem azok közül a valóságok közül való, melyeknek lehetne tárgyilagos, bármiféle cáfolhatatlan és egyetlen kritériumuk. Mint ahogy a választ a kérdés, a kérdés módja és a kérdező személye is meghatározza, azt, hogy milyen volt a szeretőd, az íze, a kedve, a csókja, a lelke, az nemcsak a szeretődötől, hanem mindig attól is függ, akit szeretett és aki szerette. Köd előtte, köd utána, nincs igazság, csak igazságok vannak. Pontosabban: sok és egymásnak ellentmondó igazságokból tevődik össze az, ami igazság.

Ez az, amit ezen a mai, utolsó beszélgetésen annak az embernek irgalmatlanul a fejére kell olvasnia: azt, hogy elvesztette a nagy és épp ezért mindig fájdalmas igazságokhoz való bátorságot. Azt, hogy a győzelem, a hatalom birtoka megrontotta, egyszerre tette gyávává, alattomosná és önteltté. Azt, hogy a fájdalmas egész igazság helyett csupa féligazság lett az osztályrésze, és azokon úgy lovagolt, mint boszorkányok a seprűnyélen, melyről azonban többé nem tudnak kedvükre leszállni. Összenöttek életre-halálra. S a féligazság jellegzetessége épp ez: elvakít, lealacsonyít és megfoszt a szabadságtól, megfoszt attól, hogy hívő és ugyanakkor ember is maradj. A féligazságok mindig hazug alternatívák elé állítanak, mint amilyen ez az alternatíva: vagy hívő, vagy ember. És becsapott majom, majom, aki már akarja, hogy becsapja magát, kedvtelve állapítod meg, hogy volt erőd hívőnek maradni. A meghunyászkodást erődnék nevezted.

Ez az, amit fejére kell olvasnia...

De, de nem lesz-e maga ez az utolsó beszélgetés is csalás, öncsalás, melynek végén vagy tán közepén egyszerre azon kell majd rajtakapnia magát, hogy a gyilkossal csendes, úgyszólván meghitt eszmecserét folytat, emlékeket idéznek fel együtt, idegen emlékekkel, a gyilkos emlékeivel a saját emlékeit házasítja össze, egészíti ki vagy helyesbíti? Azzal a talán mégis elhamarkodott bejelentéssel, hogy ma este nyolckor meg fog jelenni nála utolsó beszélgetésre, azzal a szerencsétlen bejelentéssel a fenyegetés álarca alatt vajon nem táplált-e valami hülye titkos reményt, hogy az a gyilkos őt valami ismeretlen enyhítő körülménnyel, mentségére szolgáló, megengesztelő mozzanattal fogja meglepni? Nem az az aljas vágy sarkallta-e, hogy a gyilkos svihákban rátaláljon valamire a régi közös barátból?

Pfuj, Zalán, Zoltán, Zoli, mondta magamagának, mikor feltámadt benne a régmúlt közös múlt után való honvágynak, a megengesztelődés gyalázatos vágyának a gyanúja. Azokon a gyermekkori szorongó estéken is, mikor az ágyban elalvás előtt gondolatban becsületsértő, sőt válogatottan trágár kitételekkel igyekezett provokálni az istent, volt egy legelementárisabban átértzett érve az isten léte ellen. Nem vigasztalta, hanem felháborította, hogy az állítólagos mennyei magasságokból nézve neki, a szorongónak a homlokára kiülő hideg verejték, a földi félelmek, dühök és kínok puszta félreértésként úgy válnak tárgytalanná, mint a borzalmas nyári zivatar akkor, mikor az ég már újra mosolyogva tiszta kéken csak mosolyog, és megengesztelődött, bölcsen csak sugárzik. Mintha minden, ami előbb volt, csak fölényes tréfa lett volna, mintha nem lett volna igazi csatatér, mintha itt lent a baj nem is lett volna baj.

Finnyásan csücsörített ajkával a mama még beírta azzal, hogy nem szabad sintért, hanem gyepmestert kell mondani, illendőség okából. Manapság maguknak a hóhéroknak is van egy illemkódexük. Hóhér helyett beavatottaknak mondják magukat, és magasabb érdekek éber és megvesztegethetetlen áldozópapjaiként handabandáznak. Valósággal afféle gondviselő öreg isten helytartói szerepében tetszelegnek. Mintha attól, hogyha gyepmester a neve, a sintér nem maradna sintér. Mindenesetre a hóhér, aki utólag a rejtett összefüggések, a nagy Űgy és a szent szükségesség nevében minden kiontottá vére találta, és a be-

avatottak fensőbbbséges derűjével tálalna föl bölc és mélyebb magyarázatot, a hóhér mint lelkiatya vagy tanár — elviselhetetlen volna. De még elképzelésnek is semmivel se tűrhetlenebb, ugyanannyira visszaszítító volna, ha arra vetemedne, hogy sóhajtson, és könnybe lábadt szemmel sirassa a világosbarna vagy türkizkék szemű édest, az áldozatát.

De hát akkor mi a csodát akar ő ezzel az utolsó beszélgetéssel, mi a csodát vár tőle, mi dolga van, mi dolga lehet neki még Andrással?

Most már csak az érveket ismételte, és már csak újabb érveket keresett, amikkel bizonygathatta magának, hogy semmi értelme sincs, illetve semmi értelme se lett volna, hogy elmenjen arra a bejelentett utolsó beszélgetésre. Hisz azért sietett előre bejelenteni, mert ezzel kényszerhelyzetet akart magának teremteni, éspedig a saját ingadozásával szemben; tartott tőle, hogy visszariad a találkozástól, melyet legalább annyira kívánt, mint amennyire már eleve, minden bizonyító érv nélkül is feleslegesnek, meddőnek, a halottra való tekintettel pedig megengedhetetlennek minősített.

Vajon alaposan gyanúsította-e magát, hogy nem annyira a tetemrehívás, nem még egy utolsó beszélgetés, végleges leszámolás kívánsága, hanem épp ellenkezőleg teljesen esztelen, titkos remény sarkallta? Nem az eszeveszett, be nem vallott remény bujtogatta-e, hogy hátha mégse kell magában maradnia, ifjúsága és későbbi élete egyetlen barátja, az egykori közös barát, a másik farkas nélkül?

A nagy temetőben, amiben magára maradt, csak a tüneményes halott, a hóhér áldozata után vágyódott még fájóbb hiányérzettel, mint a hóhér, az egykori András, az egykori életre-halálra szóló barátság, az után az egykori bajtárs után, aki nemcsak önmagát, hanem, elválaszthatatlanul, az egykori lázadás tündöklő reményeit, az egykori töretlen boldog várakozást és hitet is jelentette. Azt, ami épp a győzelem nyomán, a diadal hétköznapjainak mérgetől sorvadt el.

Lám, az áldozat utolsó percéig megmaradt annak, aki volt, megmaradt a gyanútlan bizalom és mindig elragadtatásra kész, rajongó elbűvöltség, ugyanaz a feltétlen odaadás, mint akkor, mikor vékonyka alakját a két vállas kamasz fogta közre. Ha egy életen át saját szemével nem látta volna, nem is hinné, hogy ez lehetséges: tíz, húsz, harminc év múlt el, és bármi történt is nemcsak körülötte, de vele magával is, benne semmi sem változott. S az idő se fogott rajta. Megmaradt ugyanannak, Piroskának. Akárcsak az ősi mesék világának jellemükben, magatartásukban eleve kész és minden kalandok közt megmásulatlan szülőttei. Nő, akinek mintha soha eszébe se jutott volna, hogy valami intézményes formában keressen biztonságot magának. Két férfi közt és úgy, hogy sohase tudott elszakadni egyikőtől se, és épp ezért egészen megtartani egyiket se tudta — mindenki más az ő helyében szerencsétlennek, széttépettnak érezte volna magát. Ő azonban úgy találta, hogy egy a fontos: megalkuvás nélkül éli a maga életét. És sokszor úgy látszott kívülről, hogy ez az élet csupa töredék és csupa rögtönzés. A gondtalan könnyelműség, legalábbis a gyengeség látszatával. De most, mikor már minden elmúlt, nem lehetett kételkedni abban, hogy aki ennyire nem törődik a látszattal, az nem gyenge. Az ő helyében a legtöbb nőnek az élete valami zavaros összevisszaság

jellegét viselné; az övé azonban a világosságával, azzal a szabad nyíltsággal döbrent meg, mely magától értetődően, erőfeszítés nélkül szállt szembe mindennel és mindenkivel. Ugyanazzal a mosollyal, melyet ajka szögletében süldőlány korából őrzött meg még akkor is, mikor a kollégánót már tudós vegyészek is a kitűnő szakemberek közül valónak ismerték el. Mintha nem is tudta volna, hogy mi az, egy-egy döntés előtt ingadozni, mi az, amit dilemmának neveznek. Talán sohase habozott. Mintha soha még csak kérdéses se volna vagy lehetne, hogy mi a tennivalója.

A kihalt kisvárosban, a ködben, cél nélkül róva az utcákat — ekkor már tudta, hogy nem fog elmenni a bejelentett, utolsó beszélgetésre —, mintegy megnyugtató bizonyítékul, a kisváros csúnya, a század elején épült pöffeszkedően díszes és túlméretezett templomának harangja az esti tíz órát jelezte — a harangszó kíséretében régi beszélgetések hangja, rég elhangzott szavak és válaszok ütötték meg a fülét. András mondta egyszer, egy este, az ő jelenlétében Margit—Piroskának:

— Anarchista vagy, mindig a könnyebbik részt választod.

Ha valamit rosszalaltak nála, mindig nagyon elgondolkodott, figyelmesen, komolyan, majdnem ijedten. Ezúttal is így történt, de aztán mintegy fölszabadultan megjelent az ajka sarkában az a különös mosoly. S valahogy épp ez a mosoly valami külön jelentőséget adott a feleletnek. Volt benne valami mentegetődő, de ugyanakkor feltétlen és határozott. S mintha maga is csodálkozna, mint egy felfedezésen.

— Nem választok. Nincs választanivalóm. Történik.

Történik. Talán ebben rejlett az ő kivételes, nyugodt ereje. Rábízta magát arra, hogy kellő pillanatban megszólal saját benső kényesere. Rábízta magát bizalommal és feltétlenül, jóban és rosszban. Mintha csak nézője volna annak, hogy vele magával mi „történik”. Rendkívül érdekelt néző, akit azonban mégse érnek váratlanul, s aki-nél nem váltanak ki ellenkezést a meglepetések. S mint aki nem tudja, s maga is csak kíváncsian várja, hogy maga mit fog tenni a következő pillanatban.

Ez volt Piroska. S nem kellett különösebb fantázia, hogy elképzelje, miként fogadhatta Piroska a tervet, illetve követelést, amit a rejtélyes legfelsőbb fórumok megbízásából András közölt vele. Nem volt nehéz elképzelni, mint nézett föl rá kicsit csudálkozva, de alighanem kicsit hitetlenkedő, szorgos érdeklődéssel, majdnem vidáman a nagyra nyitott (világosbarna vagy türkízkék) szemével, olyan arc kifejezéssel, mint amilyen azé az emberé, aki nemcsak hallgat, hanem hallgatódzlik is. A csodálkozás kicsit a változásnak is szólhatott, amely mind szembetűnőbben azóta ment végbe az egykor oly közvetlen, vállas, nagy szál emberben, Andrásban, mióta az már nem pusztán a saját személyes gondolatait foglalta szóba, hanem a győztes forradalmi rend, a hatalom csalhatatlan igazságait képviselte. Más lett. A tekintete öregedett meg, még inkább, mint az arca, és ez a tekintet valami fanyar sietséggel siklott el az ember felett, mintha nem is látná azt, akihez beszél. S nem is látta. Mintha mindig szorongatná a sokoldalú, túlságos elfoglaltsága, gondolatban már mindig ott járt, ahol még csak vártak rá. Nem kételkedhetett benne, hogy az ő személye igen fontos. S nemcsak a személye, hanem az is, amit gondol. S ezért,

noha mintha mindig sürgetnék, kötelességének tartotta, hogy ne érje be tárgyilagos megbeszéléssel, hanem egyúttal oktasson is. Ez is az egyre szemmell láthatóbbá váló elváltozásai közül való volt. Még a régi barátokkal szemben is volt valami leckéztető a hangjában, nem épp felfuvalkodottan, de szembeszökő benső biztossággal. Látva ezt a túlságos elfoglaltságot és az államférfiúi hivatallal együtt járó lihegő sietséget, a régi barátnő, Piroska, már a győzelem első hónapjaiban vidáman fakadt ki:

— Jaj a győzteseknek! — de András mintha meg se értette volna — vagy csak kelletlenül fogadta, tán megengedhetetlennek tartotta — az ilyenfajta, tréfás hangú s mégse pusztán tréfás sóhajt.

S a maga szempontjából igaza is volt Andrásnak. A *v a e v i c t i s*-nek ebben a csintalan változatában talán nagyon is komolyan szólalt meg egy spontán és felelőtlen lázadozás. Csendült-e a szavában valami ösztönös szorongás is, baljós sejtelve az elkövetkező idők iszonyatának?

Utólag könnyen hajlik az ember arra, hogy a jelen távlatából értelmezze a talán gyanútlan múltat, s hogy titkos borzongást véljen felfedezni egy-egy akkor gondtalanul odavetett ötlet hátterében. De vannak pillanatok, melyeket nem kell rekonstruálni, vannak, maradnak, egy-egy ilyen pillanat minden múlttól s múlhatótól elkülönült, maga a megtorpant idő.

— Néha sikoltani, kiabálni kellene, mint amikor messziről hív vissza valakit az ember. De akkor ráeszmél, hogy akit így torkaszakadtából hívnál vissza, itt van előtted, itt, itt — itt van, ez ő, és mégis lehetetlen a közelébe férközni, ráismerni. Csak csúf, lidércnyomásos álmokban történik, hogy ilyen paradox módon felmondja a szolgálatot az ember hiába erőlködő hangja, szeme, esze.

Ezt nem lehet elfelejteni. Azon a késő délutáni órán, amikor utoljára látta, így kezdte beszámolóját, még láthatóan izgatottan Piroska. De amint folytatta, mintha az izgalma el is tűnt volna. Mint valami kívülálló, aki már csak csodálkozik azon, amit az imént látott és hallott, számolt be a felismerhetetlenül megváltozott András látogatásáról. Ő maga, Piroska, csodálkozva, már-már mosolyogva, a felismerhetetlenül megváltozott Andrásról beszélve, mintha egyszerre visszafiatalodott volna. Alakja, kissé lassú mozdulatai és a szinte visszafojtott hangja, a néha fel-felbugyborékoló csengő nevetése — soha még ennyire nem volt ugyanaz, mint az egykori vékony fiatal lány, akinek, a hosszú és vállas két fiútól közrefogva, oly buzgó kíváncsisággal, annyi várakozással s oly mohón, állandó és hitetlenkedő meglepődöttséggel nyílt a szeme a rejtélyes életre és minden, fájva is elragadó igazságra.

Nem furcsa, hogy ez utolsó beszélgetés, utolsó találkozás nyomán mindigre kiszorította az ő, a Zoltán emlékezetéből a már rég nem fiatal Piroskát az az ifjúkori tüneményes, akibe, mintha közben semmi se történt volna, mintha a végéig csak kezdődött volna minden, újra ellenállhatatlanul beleszeretett?

— Képzeld csak, egyszer se, véletlenül se nevezett téged Zolinak, mindig csak Zalánról beszélt. És mintha a hangja abban az én szobámban másképpen rezgett volna, mint ott az ő hivatalában. Mintha bizonytalanná tette volna, hogy nem támaszkodhatik a hivatalbeli

hatalmas íróasztalára, mintha hiányzott volna neki a különféle telefonkészülékek ütege az asztalon. Szinte gyámoltalannak hatott. Mint valami rövidlátó ember szemüveg nélkül, pörére vetkőzött vaksi szemmel.

Ekkorra már mintha végleg lerázta volna magáról a féldúltság-nak minden nyomát, mellyel elbeszélését kezdte, mikor az András nála tett váratlan látogatása után hozzájött Zoltánhoz. Az ember azt hihette volna, hogy csak valami majdnem mulatságos és érthetetlen látvány részleteit idézi föl, s hogy a szokott gondtalan derű sugárzik belőle. Az, hogy András Zolit kizárólag a hivatalos, komikus Zalán néven emlegette, s hogy milyen kényelmetlenül fészkelődött, s hogy reá, aki nézte és hallgatta, mindig újra valósággal rátámadt a kényszerképzet, hogy ezt a feszesen komoly, idegen Andrást meg kellene a hóna alatt csiklandoznia, s hogy ezzel nemcsak magának, hanem rajta, Andrásan is segítené.

Mintha az Andrásban felismerhetetlenné vált Andrásnak ez a furcsa rejtélye lett volna az egyetlen problémája, mintha ezen fennakadva nem futotta volna figyelméből és idejéből, hogy csak kicsit is megdöbbenve komolyabban gondolkodjék el a közlésen, illetve követelésen, ami András nála tett látogatásának a kifejezett célja volt.

Az ember, most már hazafelé tartva, megállt a kisváros vaskerítéssel körülvelt, legnagyobb terén, Kossuth Lajos nemrég restaurált ércszobra lábánál. Ha valaki e késő esti órában elhalad mellette, az azt hihette volna, hogy a rosszul megvilágított csatakos téren az ékesszólás szónoki pózba merevedett hazafias emlékművében igyekszik a rossz szemével minél alaposabban gyönyörködni. Ő pedig, aki már gyermekkorában, még eredetiben látta a Kossuth-szobrot, csak állt, és arra gondolt, hogy milyen nyomasztóan magányos az ember, akinek már mit se mondanak, vagy épp visszataszítóak az efféle közös és lelkesítésre és nevelésre szánt úgynevezett megszentelt szimbólumok. Piroskára gondolt. Érezte, átélte-e azon a délután az idegenben élésnek ezt a hirtelen rászakadt sivár magárahagyatottságát? Valószínű, biztosan nem lehet tudni, de valószínű, hogy mégse. Biztos, hogy nem játszott színházat, mikor András után hozzásietve úgy tett, mint aki még csak gondolkodni se tud egy másodpercig se azon, hogy voltaképpen mit kívánnak tőle. Aligha gondolkodott csak egy másodpercig is azon, hogy csakugyan a Párt, az Emberiség, a Legszentebb Érdek követeli-e, amit a Legmagasabb Fórum és Fórumok megbízásából András követelt tőle. Mikor Zoltánnál járt, akkor még talán csak mulatságosan lehetetlennek találta, hogy épp azért, mert ő Zoltán — ahogy András mondta, —, Zalán egykori intim barátjáné — neki, épp neki akarják kiosztani a hamis tanú szerepét — Zoltán ellen. Párt, Emberiség, Fórum és Legmagasabb Fórum ebben az összefüggésben súlytalan, üres szavak, pusztá, értelmetlen hangcsoportok lettek.

Könnyű volt elképzelni, hogy eleinte milyen el-elbámuló, de eleven kíváncsisággal szemlélgette, hallgatta s fürkészte ezt az ő számára felismerhetetlen s mégis évtizedek óta ismerős Andrást, aki nemcsak a saját hivatali méltósága tartozékai és megszokott dekorumai hiányai

miatt ellensúlyozta nehezen leküzdhető feszességgel a maga kelletlen bizonytalanságának érzését.

Zoltán a maga bőrén tapasztalta, hogy olyan feladatokkal, mint amilyeneket András vállalt, nem szoktak ajtóstul rontani a házba. Előbb igen komoly általános megállapításokkal, elvek hangoztatásával csak körüljárják, kerülgetik a forró kását. Megértő és bizalmas kijelentésekkel arról, hogy válságosan nehéz helyzetekben, mint amilyen a jelenlegi, kipróbált régi elvtársak is el-elkövethetnek, el is követnek bizonyos hibákat. Tekintettel azonban a fenyegető alattomos veszedelmekre, ezeket az önmagukban könnyű fajsúlyú politikai botlásokat, sajnos, azzal kell sokszorosan jóvátenniük, hogy a nagy nyilvánosság előtt önmegtagadóan, fegyelmезetten vállalni fognak hasonlíthatatlanul súlyosabb eltévelyedéseket, soha el nem követett bűnöket.

Piroska, akin épp a paradox gondolatmenetek benső logikája sose tévesztette el az esztétikai hatást, tán még helyeslően bólintott is akkor, mikor András az ő litániájával az igazságokhoz ért, melyek védelmében, s az ügyhöz, melynek érdekében jogos a jogtalan követelés és eljárás is. Piroska még mindig csak szemlélőnek vélte magát. Tiltakozás nélkül, de azért alighanem növekvő megütközéssel követte András fejtegetéseit — Zoltán túl jól ismerte őket, túl sokat játszottak el előtte az egész klaviatúrát —, különösen, amikor András az ő egykori szerelmét és barátnőjét a mesterséges drasztikus megrázkódtatások elkerülhetetlen szükségességéről, illetve fájdalmas, de szerfölött jótékony hatásáról igyekezett felvilágosítani.

A bevezetést azonban bizonyára érdekesnek találta. Ám azután, mikor az Ügy képviselője fejtegetései során odáig jutott, hogy konkrétan alkalmazva az érdekes általános elveket, előadja, mint kell az Ügy érdekében Piroska közreműködésével Zoltánt, illetve Zalánt feláldozni — akkor működni kezdett a rajongó világosbarna vagy türkízkék szemnek az a bizonyos páratlan képessége, hogy igen figyelmesen néz és nem lát. Bekövetkezett az a különös állapot, mellyel ez az egyébként fogékony, rugalmas és intuitív intelligencia egyazon pillanatban érti és nem fogja föl a szót, mintegy elszibbad, megmerevedik, áthatolhatatlanná válik. Elrejtőzik valami meghatározhatatlan és megközelíthetetlenül elzárkózó, majdnem gyermekien vidámnak látszó, csak kicsit tétován lebegő és túlságosan barátságos mosoly mögé. Nem szándékkal, hanem magától, önkéntelenül, valósággal reflexszerűen.

Történik. És történt úgy, ahogy kell. Egész biztos, hogy amikor csodálatosan visszafiatalodva még ott volt Zoltánnál, sőt még akkor se, mikor már elment, még nem tudta, hogy mit fog tenni.

— Tudod-e, hogy voltaképp máris szót fogadtál, működni kezdél? Egy nem épp tréfás üzenetet közvetítettél. Előkészítésnek szánták, hadd főjék keserű levemben — mondta neki Zoltán, amikor kikísérte.

S pontosan emlékezett: a lányos, édes arc azon nyomban valami komoly ijedtségtől borult el.

— Mért gondolod?

Zoltán meg akarta nevetetni távozó vendégét.

— Mért gondolom? Ugye emlékszel az anyám, Eleonóra mama? szavára? Az azt felelte volna: csak.

— Csak! — mondta utána Piroska, és igazán szívből nevetett.

— Miért mégy már? — kérdezte, mert egyszerre nem hosszabban, hanem valahogy mindig szerette volna maga mellett tartani. — Mért mégy már?

— Csak! — és felhangzott még a lépcsőházból is, fel az emeletre a bugyborékoló nevetése. — András holnap új megbeszélésre vár. Eszmecserére.

Holnap. S másnap reggel a munkába érkező kollégái ott találták a szokott helyén, az asztala előtt, a vegyészeti laboratóriumában, holtan. Túlsegítette a biztos adag gyorsan ható méreg. Ezt sem választotta, hanem történt. Biztos, egész biztos, hogy ezúttal se habozott. A magától értetődő volt az, ami történt. Ahelyett, amit neki nem lehetett, tette azt, amit neki az adott dilemma elé kényszeríve lehetett és kellett tennie. Talán rögtönzött, de alapos elhatározással. Tökéletes egyetértésben saját magával, minden saját legbensőbb törvényével. Oly spontánul, mint ahogy mindig is, mindig, mióta csak ismerte, sietett elfordítani a fejét és lehetőleg továbbmenni, hogyha valami csúf látvány akarta inzultálni az oly figyelmesen feltekintő, gondtalan, gyanútlan és tiszta szemét. A két édes szemét.

Elmúlik-e a múlt? Még azt se tudom, hogy van-e múlt. Mert ha van, akkor nincsen. A van, az jelen idő, ha van múlt, akkor nem múlt. Vagy csak szójáték ez, pusztán szofizmus? — ismételte a kérdést, mellyel az utolsó beszélgetésre indult. S majdnem szeretettel vetett még egy pillantást a ködben alig látható, de jól ismert — hisz előtte ment el iskolába mindennap —, a jól ismert atillás Kossuth Lajosra, aki jobb kezét szívére téve, bal kezét és tekintetét az égnek irányítva, éjjel-nappal szónoki elragadtatásban állt itt ugyanazon a téren, mely mögött egy mellékutcában egykor az ő, a háború alatt bombatalálattól elpusztult szülőháza állt. Mert nem volt más, hát Kossuth Lajos szobrának volt hálását azért, hogy már fél tizenegy is elmúlt, és így végleg megszabadult a kísértéstől is, hogy szavát állja, és a bejelentett, utolsó beszélgetésre beállítson Andráshoz. Mint akit valami kivételes szerencse ért, úgy örült neki, hogy most egyenesen hazamegy, abba az albérleti szobába, ahol meghúzódott, mióta a pár hónap előtti fővárosi események hat év, pontosan kétezzer-százhuszonnégy nap után kiszabadították a börtönből.

Mintha a saját be nem váltott bejelentése, az elmaradt utolsó beszélgetés valahogy még mindig leselkedne rá, valósággal úgy, mint aki csak elővigyázatosan igyekezhet a maga rejtekhelyére, fürkészközvetett egy pillantást előbb jobbra, majd balra, s csak azután forgatta meg a jó nagy, marékra fogható, fegyvernek is beillő kulcsot a csendbe, ködbe és sötétbe merült földszintes ház rézkilincses kapujának zárjában. Csikorogva nyílt a kapu. Még be se tette maga mögött, mikor látta, hogy az ő udvarra nyíló, albérleti szobájából, a lefüggönyözött két ablakon keresztül világosság szűrődik ki. Az jutott eszébe, hogy valamikor még ez is, ilyen kevés is elég lett volna hozzá, hogy mint titkot kezdje türelmetlenül találgatni; abban az időben voltaképpen mindig készenlétben várta a nagyszerű meglepetéseket, számított a csodás fordulatokra. Most azonban, botjával tapogatva maga előtt a földet az egykor kövezett, immár meglehetősen hepehupás udvaron, sietség nélkül, egykedvűen ment előre. És fáradt lévén a túl hosszúra nyúlt, vé-

get nem érő monológokkal kísért sétától, meglepetve, de szinte minden izgalom nélkül, inkább kelletlenül állapította meg, hogy András az, akit ott talált magánál, a szobájában. Amikor ő benyitott és megállt az ajtóban, András egy pillanatra felállt, majd visszaült a helyére, a magányos székre mindjárt az ajtó mellett, a szoba sarkában. Ő közelebb ment hozzá, egész közel, hogy meggyőződjék róla, jól lát-e a rossz szemével. Meglehetősen gyűrött arcú, még nem egészen ősz, csak épp erősen kopaszodó, s azóta, hogy utoljára látta — öt-hat év múlt el azóta —, alaposan lesoványodott, talán kissé izgatott öreg ember. A kicsit recsegő hangja a régi, ó, nem a legrégibb, hanem csak a régi, a fennakadás nélkül magyarázó. Este kilencig várta a nyolcra bejelentett látogatást, aztán, gondolta, idenéz. Úgy képzelte, hogy — Zolít mondott —, meglehet, Zolinak utolsó percben gátlásai támadtak. A házbeliek nyilván nem ismerik ki magukat forradalom és ellenforradalom zavaros eseményei forgatagában. Tisztelettel fogadták, mintha még mindig annak számítana, aki fényképével a lapok első oldalán azelőtt volt. Mondta nekik, ne zavartassák magukat, feküdjenek le, ő maga pedig ráér, szépen itt várt. Nem is oly régóta, talán egy órája, hogy vár. És szinte gratulált, mondván:

— Szép gesztus, hogy el akartál hozzám jönni, ha csak utolsó beszélgetésre is. Mindig aláredeltem a személyes érzelmi kapcsolatokat az Úgy érdekének, nem lehet másképp. De lám, most nincs akadály. Te rehabilitálva, én mint hajótörött, akit el akarnak dugni a saját szemük és a világ elől, legalábbis ideiglenesen, furcsa mód megint együtt vagyunk ott, ahol kezdődött a nem mindennapi barátságunk.

Sokat beszélt, legalábbis a másiknak úgy rémlett. Sajátságos módon a szavak csak fárasztották, fárasztotta, hogy itt ül, és hallgatja egy gyűrött arcú öregember sok-sok szavát, egyre jobban, már-már kibíratatlanul fárasztotta. Mintha az imént a hosszúra nyúló bolyongása közben minden lehetséges mondanivalójából végsőkig kiköltekezett volna. Szemét, mintegy megbabonázva, nem vette le Andrásról, de még egyetlen szót, hangot se szólt hozzá. Nézte, és csak a fáradságot és valami kimondhatatlan, mindent elborító unalmat érzett.

— Természetesen te most nem fogsz itt maradni. Hamarosan felmegy Pestre, ugye?

Mint a többi kérdésre, erre se felelt. Mintha kővé vált volna. Rámereedt az emberre, aki mind sűrűbben akadt el a magányos, visszhangtalan, torz társalgásban. Mikor az végre felkelt, kapuhoz kellett kísérsnie, hogy kiengedje. Akkor szólalt meg először:

— Micsoda kód — mondta, s valóban, legkevésbé se szánta szimbolikus megállapításnak.

A KALANDOR HAGYATÉKA

Domonkos István

„Mindnyáját akkor sírja vissza-
várja felszedni újra húsát és alak-
ját, s hallgatni Örök Zúgó sza-
vára”.

(Dante)

I.

A falak, melyeknek árnyékából kiszólnak néha-néha cigarettáért, eres kezük a fényre tolva, halálukkal leomlanak. De élnek még, torkukból füst gomolyog, messze hangzik a csalogató kiáltás.

Lüktetve várokoznak minden támadó gondolatnak felkínálva szerzett lényegüket.

Lopott húsok és ékszerek tulajdonosai.

Idegen falvakat járva maradnak zavartalanok a maguk szegénységében.

A zsákmány bőségével eltelten gyakran énekelnek.

Ó-dal ihletésűek.

Amulnánk: miből teremtik a szépet?

Sárból, kórókból e korán serdülő, előre eladott gyerekeket?

II.

A lopás az éj kényszere. Mint lusta hernyókat a rétek zöldje, az éj, e külső szín, magába olvasztja őket. Felfedezheted bennük a sár hajdani formátlanságát, a megemésztett virágok hajdani színét.

A tudatos távolodás örömeinek bábjai, még túl bütykös ujjakkal, még túl lomhán, kurjongatva az árkádok alatt.

Virágok zakatolnak. Árvalányhaj közt legelész egy gép.

Immár pára takarja völgyben a mozdonyokat, a tér öreg napszamosait, a kerekek még forognak, felszikrázik időnként itt-ott a vér is, a talpfák létraként az ürbe támasztva, még élő ajkakba kapdos itt-ott a cigarettavég.

E kép a halálról az ő hitványságuk.

De a rögök közt tücskök lüktetnek. Tegnap este kék kötelek lógtak a rezések nyakán, az ajkukra szorított fúvókák szegélyén nyáluk fröcskölt és gyöngyözött, mint a temetésen.

Miután a tábortüzek kihunytak, ajkukon gúnyos mosolyal ők is megjelentek, s hosszú fehér ujjakkal sokáig turkáltak a hamu között.

III.

Elindultak: utak születtek. Ballagva szeretkeztek. Isteinek édesbítették hétköznapi bűneiket. Őltek a vér csodájával eltelt az első hangok számbavevéséig. Dalolhattak, a dal megszületett.

A nemek párharcát figyelték az időben. A barátkozás tragédiáit.

Egymásról így vélekedtek: végzetük, hogy győzni mertek, erejük az alázatos könyörtelenség. Ők az ismeretlen füvek első áldozatai.

Könyörögtek: bár távozástok eredménye a titkok elburjánzása lesz, az igazság birtokában köztünk nem élhettek, hallgassatok a puszták hívó szavára.

Bizonygatták: szeretet az, ha ostorral hosszabítod képzeleted.

Így üldögéltek, jóllakottan, egymás nyitott tenyerébe, a csészek iszapjába bámulva.

IV.

Lányát a folyópartra vitte. A folyó igényt tart mindenre, ami élő, mindenre, ami holt. Látott már durva rönköket tehetetlenül hánykódni benne, meglepte egyszer a habokon lebegő női test fenséges nyugalma. A folyó szebb a leg-

fényesebb késnél, (benne önsúlyod gyilkosod), ereje megszlik a test felületén, a golyótól ebben különbözik. A víz ereje csodálatosabb a nyakra szoruló ujjakénál.

És szólt: tested a gyilkosod! A halál felelőssége a holtaké. Ha meghalsz. a rögökre, egymásra is felfigyelnek.

...örvények fonódtak rá, már a kezdetben dalok, még hallotta két rímben a halálát, s ráharsant a fenék zöldje, már legenda volt, szájában szó, hínár és homok.

V.

Képzelet erőfeszítése a világ. Nézd a tárgyakban az anyag igyekezetét: névtelenségét feladva bennük megmaradni. Nézd a formát, mely a teremtésről egyedül árulkodik. Nézd az akaratot magadban, a téves választással béklyóztat.

Tapintottál és zsongott belül a kő. Bámészkodtál és a tájak tovaszaladtak belőled. Látásod a tárgyak akarata volt csupán: közönyük feledve létezni benned. Átkozódtál, és éjjel a hangok, visszatérve, fáradtan dőltek el lelked, hang-létüktől megiszonyodtam. Ízeket dédelgettél, és nem tudtad, az édes a gyümölcs alázata-e vagy bosszúja. Végül szerettél: a lány ajkát nyújtotta. Szerettél: csókod csupán bőrreig hatolt.

Már-már magukban tudva csókolnák a kedvest.

Már-már bántó értelmükben a tárgyak indokolatlan jelenléte, búgnak szakadatlan, elkíváncozva a gondolatokból, mondathaláluk sem teljes, hazajárnak a titkok látszatát növelve.

Érdemes volt-e a nemek közötti különbségeket ennyire eltúlozni? Kedvesében a lány már nem ismer magára, a csipkék, a selymek, a fátylak rejtelmeiben a férfi társtalan bolyong.

Figyeld végül a mosolyt arcodról leválva, ha holt-arcuk bejárja ajkukon kinnal, hogyan alakul, törik, veszíti lényegét.

Az örök tartalomtól nem többek.

VI.

Törvény a test tanácsa: lemondás! Tíz-testük sem bírná el mind az érzékszerveket. Az értelem felszínre meredten marad, nem több félénk érintésnél a halott anya arcán, vagy: ajtónkhoz már testvér sem közelít.

Nevezett részekre bontva az úr bennük teljesedne ismét, mint egy anyaöibe omolva, félnek magukba fogadni.

Lemondás a csók, elérhetetlen, a táj, látni sem kell, a zene, melyre visítózva összesereglenek s ámulatukban orruk piszkálják, mind az illatok, virágok barbár ámítói.

S a rezgésszám, mely meghaladja fülük erejét, a csend, próbára téve a képzeletet, a szerelmes szervezet erőfeszítése egy sorért s az értelem undora fölötte?

Éjjel megalázkodnak ujjukon számlálva a régi szeretőket, de rút minden, ami szült: miután a napot égre veti, mélységei erőt vesznek a tengeren.

Ők feltámadnak időnként, úgy születnek.

VII.

Hol a gyötrelem földi fegyverektől mentes, gyermekeikkel csalva maguk, izléssel verten, nagy nemzeteket, dicsért műveket, hű szeretőket utálni ott mernek.

Merre fut mind életét félredobva, merre szállnak a pillanatban dicsérve-átkozva?

Egymásba késsel fogóznak.

Van-e erő, mely velük szembefolyna, vagy zuhanni kénytelenek vérük súlyánál fogva, s ha lenne tán, az is vérük volna?

Kit a szó érintett, nem néz lány sem arra.

VIII.

Kalandor az, ki ma a holddal újra kezdi. Egy élet ma apró hírnek is kevés. Gazdátlan minden pillanat, ki a jelent múltba fogná, gyáván jövőbe szaladt.

IX.

Nemi viszonyban egy-két halott költővel: olyan is szavuk! Övék tán a siratás képlete? E sorok itt, s mind a sorok, melyekben gyakorlottan forgatják késüket? Övék tán a légy: megértetik vele, a hangya is: levéltári lelet.

Szép ez a táj, mint egy gyilkosság.

Palackban áll a vér: a könyvek tele. Az eperfák versektől elnyúttan hevernek, a fecskék s mind a régi, bevált madarak, a zápor, a táltos, a ló, salakos mezőkön rozsdásodnak a csillagok.

Aki él, a haláltól lejjebb esni vágyik: megvetett minden halott.

X.

A jóság mellett döntött miután az oltár mögött egy anygallal hált.

A szomszédok miatt sokszor abbahagyta harsogó dalát.
Végül lyukas belekkel útra kelt, lapulevéllal árva fenekén,
mályvaszínú vízre lelt, s kiitta mind-mind-mind a szegény.

XI.

Nőknek sem tette a szépet, kutyákat ríkatott öblös hangszerével.
Hordóként szunnyadt körötte néhány kongó barát,
fösvény volt, maga itta ki mérgében mérgezett borát.

XII.

Láttam a halálugrást. Dob sem pörgött, fáradt orozslánok
sem kapták fel fáradt fejüket a vér számukra ismeretlen
szavára.

Minden az első találkozásra emlékeztetett.

Az is, hogy úgy gondoltuk, tréfa a tévedés, szándékos
a vér ott, hol az imént még ló nyomtatott körbe, bohóc dobálta
csörgő sapkáját magasba.

Értünk nem lendül kötél. A tátongó padsorok fölött jelenlét
nélküli értünk a tér.

Minden az első csókra emlékeztetett.

Ahogy riadtan körülnézett, törött tagjain szégyenkezve,
meztelen vérén.

Fájó halállal növelni egyetlen ugrás kétes távlatait.

ADD VISSZA A BABARUHÁM

Vasko Popa

Merj csak eszembe jutni
Gondolataim szemed kivájják

Kerülj csak elé
Mindkét szemem rádvisorit

Szólj csak egy szót is
Hallgatásom beveri a szádat

Juttasd csak eszembe magad
Emlékeim alólad kitúrják a földet

Hát ide jutottunk

1.

Add vissza a babaruhám

Tiszta álomból szőtt
Selymes mosolyból csíkos sejtelemből
Hússal fodorozott babaruhám

Babos reményből
Izzó vágyból tarka pillantásból
Arcom bőréből szabott babaruhám

Add vissza a babaruhám
Add vissza ha szépen mondom

2.

Ide figyelj te szörny
Vedd le azt a fehér kendőt
Ismerjük mi egymást

Kiskoromtól veled
Egy tálon osztottam

Veled aludtam
Te kés-szemű

Hamis világot jártam
Veled te ingbebujt kígyó

Hallod-e te képmutató
Vedd le azt a fehér kendőt
Mit álltassuk egymást

3.

Nem veszek a hátamra
Nem viszek oda ahova akarsz

Nem én még arannyal patkoltan
A szél háromkerékű kocsjába fogva
Nem én még szivárvány-kantárral zabolázva sem

Ne is csalogass

Nem még zsebre tett lábbal
Még tübe fűzve csomóba kötve
Nem én még vesszőként sem

Ne is ijesztgess

Nem még készen még kikészítve
Nyersen besózva
Nem én még álmomban sem

Ne hitessed magad
Kár a gőzért nem

4.

Takarodj befalazott végtelenemből
Szívem csillagköréből
Egyfalat napomból

Takarodj vérem furcsa tengeréből
Dagályomból apályomból
Partra vetett hallgatásomból

Kifelé azt mondtam kifelé

Takarodj élő szakadékomból
Belémnőtt csupasz családfámból

Kifelé hát meddig ordítsam kifelé

Takarodj széteső fejemből
Kifelé csak kifelé

5.

Hozzád futnak a babák
Én meg véremben fürösztöm
Bőröm rongyaiba göngyölöm

Hajamból hintát csinálók nekik
Csigolyámból kiskocsit
Papírforgót szemöldökömből

Lepkéket teremtek mosolyomból
Fogaimból vadakat
Hogy vadásszanak hogy elüssék az időt

Nem mondom szép kis játék

6.

Gyökeredet a véredet koronádat
És mindenedet

Agyadban a szomjas képet
Ujjad hegye parázs szemét
És minden minden lépted

Három üst zsémbes vízbe
Három kohó emlék-tűzbe
Három névtelen tej nélküli mély verembe

Torkodba fagyjon lélegzeted
Egészen a bal melledig benne a kemény köig
Kőben a késmadárig

Menj a búsba semminek a fekhelyére
A kezdés és újrakezdés kiéhezett ollójába
Menj az égi anyaméhbe és még hová

Magod nedved meg a fényed
Vaksötéted és a pontot éltem végén
És mindened

7.

Mi lesz a babaruhámmal
Hát nem akarsz visszaadni

Fölgyújtom a szemöldököd
Nem leszel te láthatatlan örökké

Megkeverem fejedben az éjt és napot
Ajtómba vered a homlokod

Tövíg lenyírom virágzó körmeid
Sántikát eszembe többé nem vésél

Ráduszítom csontjaim ködét
Nyelved mérgét hadd szívják ki
Majd meglátod mit csinálok veled

8.

És még azt akarnád hogy szeressük egymást

Hamvaimból megformálhatsz
A hahotám szikláiból
A megmaradt unalmamból

Megteheted kis aranyom

Megfoghatsz a feledés tincsenél fogva
Ölelheted éjszakáim üres ingét
Csókolhatod a visszhangom

Tudsz is te szeretni

9.

Kotródj te szörny

Nyomaink is marakodnak
Egymásba harapnak a porban
Nem vagyunk mi egymáshoz valók

Fagyos szemem keresztül fúr
Minden porcikád letiprom
A játékból nem lett semmi

Hogy is tudtuk babaruhánk összehányani

Adod vissza minek neked
Vállaidon csak hiába kifakulnak
Add vissza és takarodj a sehovádba

Menekülj szörny a szörnytől

Hol vannak a szemeid
Ott is szörnyek

10.

Nyelved üszök deled sötét reményed gyász
Fekete mindened csak irtózásom fehér
Farkasom a torkodnak

Vihar legyen a nyoszolyád
Rémületem fejed alja
Széles meződ nyughatatlan

Lángok a falatjaid viaszból a fogaid
Hát csak rágjad faljad falánk
Csak rágjad ameddig a kedved tartja

Néma a virágod szótlán a szeled süket a vized
Néma mindened csak csikorgásom hangos
A szívedre héjám üljön

Anyád kínja vesszen beléd

11.

Kitöröltem arcomból a képed
Árnyékomról lenyúztam az árnyad

Elboronáltam a hegyeket benned
Sikságaid hegyekké emeltem

Évszakaid összeveszítettem
Elűztem a világot is tőled

Életutad köréd csavartam
Azt a járhatatlant azt a lehetetlent

Most aztán várd hogy találkozzunk

12.

Elég a szalmázásból elég a gügyögésből
Semmit sem akarok hallani semmit se tudni
Elég elegendem van mindenből

Utoljára mondom hogy elég
Teletömöm földdel a számm
Összeszorítom fogam

Hogy elharapjam te vérszopó
Hogy elharapjam egyszer s mindenkorra

Leszek olyan amilyen vagyok
Gyökértelen ágatlan lombtalan
Önmagamra támaszkodok
A magam bütykeire

Leszek benned galagonya karó
Az egyetlen ami még lehetek
Benned te játékrontó te habajdos

Vissza ne jöjj

13.

Ne tréfálj te szörny

Kést dugtál a kendőd alá
Beléptél a vonalon gáncsot vetettél
Elrontottad a játékot

Az ég szakadna rám
A nap verné be fejem
Veszne el a babaruhám

Ne tréfálj te szörny a szörnnyel

Add vissza a babaruhám
Én meg a tiéd

Fehér Kálmán fordítása

KIRÁNDULÁS

Varga Zoltán

I.

Amikor felébredtem, már a hajnal beszűrődő derengése higitotta a szoba sötétjét. Nem tudom, az üdülő ablakán piszkosszürkén becsorduló fénysugár ébresztett-e fel, vagy inkább a közvetlenül a ház előtt gépfegyverként felropogó motorkerékpár zaja, amely fülsértően lyuggatta át a csendet, és dűnnyögő szitkokat csalt alvástól kiszáradt ajkamra. A disznó — gondoltam — odébb is tolhatta volna a tragacsát. Távolabbról is indulhatna, ha már ilyenkor támadt kedve a motorozáshoz.

Néhány sikertelen kísérlet után végre begyulladt a motor, hangja valamivel csendesebbé és egyenletesebbé vált, majd fokozatos halkulással és tompulással jelezte a távolodást, végül egészen elveszett. Verebek csiripeltek bele a hajnal csendjébe, de a közeli fák valamelyikéről egy más madár hangja is hallatszott; talán fenyőrigó lehetett. Néhány percig úgy tetszett, agyam ernyedten visszazuhan az álom ölelésébe, de ekkor belevillant a szó: kirándulás. Persze, a kirándulás. Mára terveztük, hegyet akarunk mászni. Igen, a kirándulás. Valószínűleg nem is alhatunk már tovább. Fejemet oldalt fordítva az éjjeliszekrényen heverő karórámra pillantottam; jól láhattam a világító számlapot: negyed öt volt.

Úgy beszéltük meg, öt után indulunk; láttam, hogy itt a felkelés ideje. Nyújtózkodtam, majd ásítva felültem az ágyban. Felkeltem, levettem a pizsamám felső részét, és megindultam a mosdófülke felé; éreztem, hogy a beólalkodó csipős hajnali levegőtől karom és hátam lúdbőrössé válik. Ekkor már hallottam, hogy Irén és Feri is megmozdul a másik szobában; papucsban csoszogó lábak nesze, beszédfoszlányok, tompított szavak szöktek be hozzám a csukott ajtón keresztül. Irén kissé fátyolos hangja most is kicsit felgyorsította a szívverésemet, ugyanúgy, mint valaha, gimnazista koromban. Haragudtam magamra ezért; úgy rémlett, ugyanolyan kerge kamasz vagyok most is, mint akkor régen, amikor a patika sarkán vártam rá a sűrű lombú, árnyat

adó öreg szilfák alatt, és lestem, hogy fürge, sebes léptű alakja mikor bukkan fel az utca végén. Megcsavartam a csapot, a hideg víz csobogva zúdult a mosdókagylóba; az álom utolsó maradványait is kimostam a szememből.

Mikor felöltözve, útra készen a teraszra léptem, Feri már kinn volt. Háttal a mellvédnek dőlve állt, cigarettájának kék füstje könnyű fátyolt vont szép, férfias, napégette arca elé, szeme még kissé vörös volt az álomtól, nyilván hirtelen ébredt, s a hevenyészett mosdás nem üzte el teljesen arcáról az éjszaka nyomait, de arckifejezése alapján véve mégis friss volt, és nézése az eljövendő nap örömeire váró ember egészséges izgalmát árulta el. Zöld vászon hátizsákját még nem csatolta fel, kissé alaktalanul hevert a lába mellett, hegymászó botját a korlátnak támasztotta. Jó reggelt kívánó hangja vidáman csengett, s nekem — mint mindig és rendszerint teljesen alaptalanul — most is úgy tetszett, mintha egy csöppnyi diadalmas gúny csengene benne.

— Irén még nem készült el? — kérdeztem.

— Sajnos, nem jöhet velünk — válaszolta. — Az éjszaka hirtelen megfájdult a feje. — Alapjában véve közömbösen mondta ezt, csak a bal szemöldöke szaladt fel egészen picit, kissé bosszús hirtelenséggel, mintha egy legyelt akarna elhessegetni a homlokáról. Egy pillanatra — azt hiszem, ismét teljesen alaptalanul — valami fürkésző vonást véltem felfedezni az arcában: mintha érdekelte volna, elszomorít-e a bejelentése. Engem ekkor már el is öntött egy hirtelen csalódáshullám; a kirándulás, a még soha nem próbált hegymászás, amire érdeklődéssel és lelkesedéssel készültem, egyszerre már nem is látszott olyan izgatónak és sokat ígérőnek a szememben.

— Kár — mondtam egészen őszintén, sőt hangomban némi tünetéssel. — De talán nekünk sem kellene mennünk. Elhalaszthatnánk holnapra az egészet. Sajnálom, hogy Irén kimarad a dologból...

Feri megfordult, és fejével a hegyek felé bökött. Én is a velünk szemben magasodó ormokra pillantottam: Még majdnem teljesen valami lilás homályba burkolóztak, csak legfelül, a szeszélyes cikcakk vonallal határolt sziklatarajokra kent fel néhány narancssárga színfoltot a felkelő nap fénye; ez arra engedett következtetni, hogy éppen most bújnak elő a mögöttünk levő alacsonyabb, erdővel borított hegyhát mögül. A csúcsok alakja egészen tisztán kivehető volt, csak néhol lengte körül őket valami alig látható párafüggöny.

— Ma ragyogó idő lesz — szölt Feri. — Kár lenne ilyen alkalmat elszalasztani. Nem tudhatod, hogy holnap nem zuhog-e az eső. Akkor aztán egész nap a szobában kuporoghatunk. Nagy kincs a jó idő érrefelé.

— De mégis. Talán holnap is szép idő lesz...

— Az nem biztos. Jobb, ha mi ketten nekivágunk. Legfeljebb, ha az idő megengedi, később egyszer hármásban is felmegyünk.

Újabb ellenérv után keresgéltem, de kinyílt az ajtó, és Irén lépett ki a házból; nagy halványsárga virágokkal díszített sötétkék pongyola volt rajta, mely alól felül kissé kilátszott világoskék hálóinge, fejére nedves borogatást csavart, a fejfájós nők tompa, fénytelen tekintetével nézett ránk, de ajka mosolyra húzódott. Úgy látszik, meghallotta, miről vitatkozunk.

— Csak menjetek egészen nyugodtan — mondta. — Még csak az kellene, hogy miattam itthon maradjatok. Semmi az egész. Ronda dolog tőlem, hogy éppen most rontom el a játékot... — Úgy mondta, mintha komoly oka lenne a mentegetőzésre. Igyekezett életben tartani kierőszakolt mosolyát, s közben tekintetével egy kicsit mindkettőnket átölelt.

Elbúcsúztunk tőle, és útnak indultunk. Az üdülőtelep sötét fenyőekkel körülvett alpesi házai lassan elmaradtak mögöttünk. Egyelőre a nem túl meredeken emelkedő autótút szélén baktattunk, amely ebben az órában még szinte teljesen elhagyatott volt. Az első félóra alatt csak egy tejszállító kocsi haladt el mellettünk, és csupán később, mikor már elég magasan jártunk, ott ahol az út hirtelen jobbra kanyarodik, úgyhogy oldalt pillantva már szinte madártávlatból láthattuk a még mindig árnyékba vesző üdülőtelepet, kezdtek jelentkezni az első személgépkocsik, melyekből álmos szemű német turisták tekingettek ki; néhány motoros, sőt egy-két, a pedált elszántan taposó kerékpáros is felbukkant valahonnan.

Miközben szótlanul mentünk egymás mellett, egyre inkább éreztem, hogy számomra a nap máris el van rontva. Irén távolmaradása csalódást okozott, az egész utat már előre az ő jelenlétével kapcsoltam össze, úgyhogy sajnáltam, amiért nem ragaszkodtam jobban a kirándulás elhalasztásához. Úgy tűnt fel, tulajdonképpen nem is tudom, miért megyek a hegyre Ferivel, akivel csakis Irén fűzött össze; csak ő tudta leolvasztani rólam a tartózkodó elfogódottságnak vagy még inkább a rejtett gyűlöletnek azt a páncélját, ami Feri társaságában mindig a lelkemre fagyott. Ha közöttünk volt, valami meleg, szeretetből, sőt aszszonyi kifinomultságból szőtt puha selyemtakaróba burkolt bennünket, ez ideig-óráig szinte elhitette velem, hogy őszinte barátságot érzek Feri iránt. Csalódottságom nagyon hasonlított arra, amit egyszer gyerekkoromban éreztem hasonló helyzetben, úgyhogy mialatt a sötét fenyvességgel határolt úton haladtunk, minduntalan egy régi május elseji kirándulás emléke surrant az agyamba. Tizenkét éves gyerekfejemben akkoriban egy bizonyos Ildikó lebegett; velem egykorú szőke copfos kislány volt, aki a korához képest meglepően tudott mosolyogni, s a szavakat affektáltan, kissé énekelve ejtette, amit én akkor elbűvölőnek találtam; egy évfolyambeliek voltunk, de külön osztályba jártunk. Az ünnepi kiránduláson, amelyre közösen vonultunk ki az iskolából, és amelyre már napok óta izgatottan készülődtem, nem volt ott; hiába kutattam fehér, piros pöttyes szoknyája után. Ez annyira elrontotta a kedvemet, hogy a városszéli erdőcske lombosodó fái egyszerre szürkévé és érdektelenné váltak a szememben, s úgy rémlett, mintha az erdőbe tóduló embertömeg által felzaklatott, eszeveszetten károgó varjak engem csúfolnának; a magammal hozott kemény tojás és hideg rántott hús ízét alig éreztem, sokáig könnyek szorongatták a torkomat, és közel álltam a síráshoz; csak később ragadott magával a zsvajgó gyerekcsapat féktelen játékkedve. Másnap tudtam csak meg, hogy Ildikó váratlanul torokgyulladást kapott. A párhuzam az akkori és mostani helyzet között szinte önmagától adódott, s ettől keserű lett a szám íze; megállapítottam, hogy ugyanolyan nevetséges és egyben szánalmas vagyok, mint akkor, tizenkét esztendőskoromban. Miközben szőges cipőm

ütemesen kopogott az úttest aszfaltján, mint az utóbbi években már annyiszor, az a bizonyos kellemetlenkedő hang is megszólalt bennem. Lépteim ritmusához igazodva ismételte: „Portás vagy, portás vagy, az is maradsz, az is maradsz.” Gonoszkozó, csúfondáros hang volt, amit csak nagyon nehezen tudtam elhallgattatni magamban, sőt az elfojtási kísérletek gyakran teljesen sikertelenek maradtak, és csak az segítette, ha idővel elfeledkeztem a hangról. Bizonyos idő múlva magától elhallgatott.

Ezzel szemben Feri szemmel láthatóan vidám volt, Irén otthonmaradása nyilván nem izgatta túlságosan. Hol a foga között halkan sziszegve, hol erőteljesen füttyülve, állandóan egy dallamot forgatott a szájában. Rendszerint előttem haladt kemény, hosszú lépésekkel, úgy-hogy néha alig tudtam a nyomában maradni, de sokszor meg is állt, jobbra-balra nézelődött, mindent észrevett és megfigyelt. Nem sokat beszélt, főleg csak akkor szólt hozzám, ha valamire — egyszer egy, a magasban mozdulatlanul lebegő szirti sasra, máskor egy fenyő törzsére fürgén felfutó mókusra — akarta felhívni a figyelmemet, de ilyenkor ugyanolyan nyílt, s már szinte a naivitással határosan természetes volt, mint mindig. Én csak rosszkedvemet és szórakozottságomat nehezen palástoló látszólagos könnyedséggel felelgettem neki.

A nap közben egyre feljebb kúszott az ég, és a párafátylak utolsó maradványait is eloszlatta; a fenyők túlevelein töméntelen harmatcsöpp csillogott. Letértünk az autóról, és egy mellékúton mentünk tovább. Ez már csak afféle gyalogosok vagy legfeljebb hegyilovak számára készült, meredeken fölfelé kaptató út volt, a lehullott fenyőtűkkel vastagon borított talajból itt-ott kisebb-nagyobb meztelen sziklák meredeztek elő; lábikránk egyszerre sokkal erősebben megfeszült, s a hátizsák nehezebbé vált. A hatalmas lucfenyőtörzsek nagy gótikus katedrális pilléreiként emelkedtek a magasba az út két oldalán, emeletes magasságokig szinte teljesen csupaszon, mindössze néhány csenevész ágacska növesztve magukból, de feljebb az ágak mind sűrűbbé váltak; összeértek, egymásba fonódtak a fejünk felett. A lombok között ferde sávokban esett be a napsugár, és szabálytalan alakú, különböző nagyságú fényfoltokat fröcskölt az útra; a törzsek között beszivárgó fényben apró rovarok, főleg legyek táncoltak vagy álltak mozdulatlanul parányi, zajtalanul működő helikopterekként. Legcsekélyebb jele sem mutatkozott a szélnek; a csend tökéletes, rám szinte nyomasztó volt. Emberekkel itt már alig találkoztunk, csak két parasztlányt láttunk, akik fejükön egyensúlyozott csomagokkal jöttek lefelé velünk szemben: valami hegyi faluból lehettek.

Később az út oldalt kanyarodott, s többé már nem egyenesen fel a csúcs irányába vezetett, meredeksége is jelentősen csökkent, majd egy bizonyos pont után ereszkedni kezdett egészen egy mély, ék alakú mederben sebesen aláúduló tajtékos, köveken átbukdácsoló patakig; ezen durva, hántolatlan kergű fenyőtörzsekből összerótt fahíd vezetett keresztül, melyet két oldalán dorongokból tákolt korlát határolt. Áthaladtunkban láttam, hogy a fatörzsek nincsenek is egészen szorosan egymáshoz illesztve, közöttük helyenként két ujjnyi rést is találhattam, ezeken keresztül lepillantottam az örvénylő, zúgó vízre. A híd egy másik fahíd emlékét idézte föl bennem; amennyire az hasonlított erre,

ugyanannyira különbözött is tőle: odahaza egy poshadt vizű árkon át vezetett, deszkából készült, és a fakorlátot cölöpökre feszített szögesdrót helyettesítette. Egyszer, nyilván annak hatására, hogy nem sokkal az eset előtt a moziban egy égő hidat láttunk, pajtásaimmal fel akartuk gyűjtani. Valaki egy kis üveg benzint hozott, ezt ráöntöttük a deszkára és meggyújtottuk, azután elrejtőztünk a közeli bokrok közé, s azt vártuk, hogy az egész híd lángba boruljon, hogy utána szirénázva meggyűjtani. Valaki egy kis üveg benzint hozott, ezt ráöntöttük a deszkára nem fogtak tüzet, csak a benzin égett el, s a helyén nagy elszenesedett fekete folt maradt. Csalódottságom ellenére ugyanakkor megkönnyebbulést is éreztem, s örültem, amiért senki sem kapott rajta ezen a veszedelmes csínytevésen. A híd után az út ismét balra fordult, és meredeken emelkedni kezdett; a talaj egyre sziklásabbá vált, s a fenyők egyre alacsonyabbak, ritkábbak lettek körülöttünk. Mind több napfény érte az arcunkat.

*

Első pihenőnk körülbelül nyolc óra tájban tartottuk meg. Ekkor értünk ki az erdőövezetből borókacserjékből és törpefüzekből álló bozóttal borított meredek lejtők álltak előttünk; néhol füves részek szakították meg őket. Sok tarka virág volt itt; számos pillangó és egyéb rovar repdesett körülöttünk.

A helyről, ahol megálltunk, jól láthattuk a csúcst, melyet a fenyők egy ideig elzártak a szemünk elől. Valójában nem volt túl magas, nem érte el a hóhatárt, tudomásunk szerint alig haladta meg az ezeröttszáz méteres tengerszint feletti magasságot; megmászását nem tartottuk komoly hegymászói feladatnak, amihez szakszerűen szervezett csoportra, különleges felszerelésre, mászóvasra, jégcsákányra vagy kötélre van szükség; mi csupán két közönséges hegymászóbott hoztunk magunkkal. Az is igaz viszont, hogy mi magunk sem voltunk igazi, gyakorlott hegymászók; kettőnk közül csak Ferinek voltak némi tapasztalatai ezen a téren, én teljesen kezdő voltam, olyannyira, hogy még hegymászó cipőt is csak az üdülőbe utazásunk előtt vettem, de úgy tudtuk, ezt a csúcst nagyon sokan megmászták már, s lenről, a völgyből nézve, erről az oldalról egészen könnyen megközelíthetőnek látszott. Most azonban, ahogy a félelmetesen felmeredő, zordon, sárgásszürke sziklákra felpillantottunk, melyeknek minden részlete tökéletes tisztasággal rajzolódott ki a ferdén sütő nap plasztikussá tevő fény-árnyék játékában, s amelyek fenyegetően, uralkodói göggel emelkedtek a táj fölé, felsejlett bennem annak tudata, hogy hiányos tapasztalatainkkal nagyon is veszélyes dologra vállalkoztunk, s azt hiszem, Feri is valami hasonlóra gondolhatott. Talán valami önmagának be sem vallott aggodalomnak adott hangot, amikor megszólalt:

— No, mit gondolsz? — kérdezte kezével a csúcs felé mutatva. — Megbirkózunk vele?

— Hát ezt neked jobban kell tudnod — válaszoltam kissé bizonytalanul.

— Én azt hiszem, igen...

— És ha nem? — kérdeztem némileg kötekedve.

— Hát akkor annyi baj legyen. Ha valami legyőzhetetlennek látszó akadályba ütközünk, legfeljebb nem folytatjuk az utat.

— Igaz. Elvégre nincs megírva, hogy nekünk mindenáron fel kell jutnunk a csúcsra.

— Hát persze... — mondta Feri, miközben lecsatolta hátizsákját. — Bár őszintén szólva, mégis bosszantana, ha megakadnánk. Ha valamit eltervezek, szeretem meg is valósítani. Éppen ezért nem is bánom olyan nagyon, hogy Irén nem jöhetett velünk, hátha ő mégsem bírná ezt az erőfeszítést.

— Valószínűleg — hagytam rá szórakozottan.

Hátizsákunkból takarókat szedtünk elő, és letelepedtünk a földre. Csak ekkor vettük észre, hogy ingünket egészen átizzadtuk már. Fáradtak és éhesek voltunk, pedig az út neheze még előttünk állott.

II.

Reggeli után egy ideig még a takarókon heverésztünk. Szótlanok voltunk, bár én éreztem, hogy beszélgetnem kellene Ferivel, kutattam is valami beszédtema után, ami mindkettőnket érdekelhetne, de sikertelenül; talán azért, mert mégsem igyekeztem igazán. Ezekben a percekben ismét éreztem azt a légüres teret, ami Irén távollétében mindig közénk került; valóban olyan volt ez, mintha valami áram- vagy hővezető közeg hiányozna közülünk. Ilyenkor teljesen eltűnt az az illúzió, amit Irén jelenlétében mindig igyekeztem elhítni magammal, hogy ti. kedvelem Ferit.

Feri sem igyekezett beszélgetést kezdeni. Hanyatt feküdt a takarón, két térdét erősen felhúzta, s kezét a tarkója alatt kulcsolta össze. Az eget nézte. Később lehunyta szemét; nem tudom, aludt-e, vagy csak úgy tett, mintha aludna. Ha fejemet oldalt fordítottam, jól láthattam és zavartalanul szemlélhettem az arcát, amelynek felém eső oldalára árnyék borult, úgyhogy arcéle rendkívül élesen kirajzolódott: szemem a mellkas és a nyak találkozási pontjára indult el, és onnan kúszott lassan tovább; egy pillanatra megállapodott a gégefő kidudorodó dombján, azután a nyak és az alsó állkapocs alkotta derékszög csúcsába gurult, arra a helyre, amelyet kövér embereknél a toka tölt ki, majd az áll alsó felének, a jelenlegi testhelyzetben függőleges vonala mentén haladt fel a kerek, erőteljes állcsúcsig, amelyen túl arcának körvonala ismét elég hirtelen süllyedt lefelé az áll és az enyhén duzzadt alsó ajak közötti kis mélyedésbe. Külön-külön néztem meg a profil minden egyes hajlatát, az ajkak közötti kis, ék alakú beszögellést, az orr kicsit szabálytalan, két alig észrevehető domborulatra tagolódó vonalát s a meglehetősen erős homlokereszt, egészen addig a pontig, ahol fejének felső részét a felemelt felsőkar eltakarta. Itt már csak a tudatom egészíthette ki a képet: tudtam, hogy a fej sima, domború, de nem túlságosan magas homlokban és sűrű, hullámos, gesztenyebarna hajban folytatódik.

Miközben békésen kisimult, lehunyt szemű arcát néztem, egyszerre vágyat éreztem, hogy áttörve koponyacsontján, behatoljak az agyveléjébe, s betekintsek az ott nyüzsgő gondolatok és érzések közé, mert az

arcon semmi sem tükröződött, a nyugalom kifejezéstelenségén kívül semmiféle hangulat nyomait sem tudtam felfedezni rajta. Úgy éreztem, van valami rejtélyes Feriben, az egészen irántam megnyilvánuló magatartásában; szinte képtelenségnek tetszett a szememben, hogy a velem szemben való nyílt és természetesnek látszó barátságos viselkedése egészen őszinte legyen. Kétségtelenül tudott arról, milyen szerepet töltöttem be valaha Irén életében, s éppen ezért sokszor szinte sértőnek találtam, hogy egy csöppet sem izgatja magát emiatt, és teljes jóváhagyással tekint mostani barátságunkra. Néha egyenesen dühítőnek találtam a magabiztosságát s azt, hogy ennyire veszélytelennek ítél. Ismét a „portással” kapcsolatos hang szólalt meg bennem, majd azon kezdtem tünődni, miért is fekszem itt mellette, és miért is jöttem fel ide egyáltalán. Meg hogy tulajdonképpen mit érzek iránta? Vajon gyűlölöm-e igazán? Nem tagadhattam le magam előtt, hogy alapjában véve rokonszenvesnek találom, s így tisztában voltam azzal, hogy gyűlöletem (ha igazán az) csakis a helyzetének, az Irénnél betöltött szerepének szól, de éppen rokonszenveséget találtam gyűlöletesnek, mert tudtam, hogy felettem aratott győzelmének titka éppen ebben rejlik. Ugyanakkor tisztán láttam azt is, hogy ha okom van is, jogom semmi esetre sincs a gyűlöletre. Ha akkor régen én vagyok a helyében, nyilván ugyanúgy járok el, mint ő; azt tette, amit minden épeszű, szerelmes férfi megtett volna. Lassan annak a régi napnak egyes mozzanatai tolultak az agyamba, amikor hanyatt feküdtem szobámban a díványon, kívülről eső verte az ablaküveget; undorító idő volt, mintha a természet igyekezett volna megfelelő aláfestésről gondoskodni ahhoz, ami történt. A szobában piszkos, mosogatólé-színű félhomály uralkodott; tanulni vagy olvasni nem lehetett ennél a világításnál, de nem is lettem volna rá képes, mert ekkor már egészen hatalmába kerített az Irénnel kapcsolatos féltékenység. Napok óta nem láttam már, a megígért találkozóra nem jött el, az egyetemen sem láttam; kétszer a lakásán is kerestem, de csak szobatársnőjét, egy kis kreol bőrű, keskeny arcú, fekete lányt találtam otthon; ez először nem tudott felvilágosítást adni Irén holléte felől, másodszer pedig azt mondta, hogy váratlanul hazautazott. Gyanúsán alamuszi mosollyal közölte ezt velem, s emögül egy bizonyos nem egészen őszinte cinkostársi szolidaritás sejlett elő, úgyhogy viselkedését szinte kárörvendőnek találtam. Éreztem, valami nincs rendjén Irénnel. Eltűnése egészen szokatlan volt, hiszen azelőtt mi mindenről beszámoltunk egymásnak, mindent megtárgyaltunk, s ha valamelyikünk elutazott valahová, előzőleg mindig bejelentette. Mindez Ferivel kapcsolatos, kezdetben alaptalannak hitt gyanúmnak adott tápot: Ferit különben alig ismertem még, mindössze néhányszor láttam; Irén mutatta be nekem egy egyetemista összejöveten, ő sem régóta ismerte akkor, nem tartozott a társaságunkba, nem volt orvostanhallgató, a testnevelési főiskolára járt, de én mégis valami különös nyugtalanságot véltem felfedezni Irén viselkedésében; de ez, néhány öntudatlan pillantáson kívül, tüneteiben egyáltalán nem volt pontosan körülírható, úgyhogy megfigyelésemet hamarosan nevenséges képzelődésnek minősíttem. De akkor, ott a félsötét, gyengén fűtött szobában, ahová a rosszul záródó ablak résein alattomosan ólálkodott be a nyirkos, hideg novemberi levegő, világosan láttam, hogy alapjában véve pontos és helytálló, amit

megfigyeltem, sőt az a bizonyos hatodik érzékem úgyszólván teljes határozottsággal adta tudtomra, hogy Irén eltűnése Ferivel függ össze. Ahogyan Feri őszinte arcára, nyílt tekintetére, szép egyenletes elefántcsontszín fogait megmutató férfimosolyára gondoltam, teljesen hatalmába ejtett az az érzés, hogy benne Irén valami olyan vonásra talált, ami belőlem hiányzik. Éppen valami nevet kerestem e tulajdonság számára, az „erő”, a „férfiasság” és a „vitalitás” kifejezések között ingadoztam, amikor hallottam, hogy megcsikordul az előszoba ajtaja. Tudtam, hogy ilyenkor a lakásadónóm is mintegy arasznyira kinyitja az ajtót, és a résen félig kicúgja szürkülő, felhőszerűen bizonytalan körvonalú hajkoronával borított fejét, részben abban a reményben, hogy hozzá érkezett látogató, részben kíváncsiságból, hogy lássa, ki jön hozzám; de ugyanakkor már azt is tudtam, hogy Irén érkezett meg, sebes lépéseit soha semmilyen más lépésekkel sem tévesztettem össze. Amikor két rövid koppantás után, feleletet sem várva benyitott hozzám, engem már állva talált.

Halványkék, átlátszó esőköpeny volt rajta, s ez alatt tisztán kivehettem kockás átmeneti kabátjának mintáit; csuklyáján kövér cseppekben állt, vagy pergett le róla az esővíz. Első pillantásra mosolya ugyanolyannak tetszett, mint mindig, s ez talán egy másodpercnyi időre elhitette velem, hogy mindaz, amit az előbb gondoltam róla, teljesen a képzeletem terméke volt, de aztán, ahogy ott állt az ajtóban, és szokása ellenére nem jött beljebb, gyanúm újra lángra lobbant; lassan valami nála szokatlan habozó kifejezés vonta be az arcát, amibe hol szomorúság, hol félelem, hol elszánás vegyült. Minden jel arra mutatott, hogy valami nagyon fontos és számomra lesújtó hírt szándékozik közölni velem, de nem tudja, hogyan is fogjon hozzá.

A véget érni nem akaró különös csendet én törtem meg először; hangom valahogy idegennek és szokatlanul száraz csengésűnek tűnt a saját fülemben:

— Hol voltál? — kérdeztem tőle.

— Éppen erről szeretnék veled beszélni — válaszolta. — Azért jöttem, hogy ezt megmondjam neked. Nagyon szeretném, ha nem haragudnál rám... — Elhallgatott, és zavartan a táskájával kezdett játszani.

— No halljuk, miről van szó? — sürgettem belülről feszegető bal-sejtelmeimmel küszködve.

— De ígérd meg, hogy nem fogsz megharagudni...

— Nem tudhatom előre, hogy haragudni fogok-e — válaszoltam, bár nagyjából sejtettem, mit szándékozik mondani. — Mindenesetre mondj el őszintén mindent.

— Azt is szeretném. Én nem tudok hazugságban élni...

— Értem — szakítottam félbe. — Szóval, eddig abban éltél?

Erre nem felelt mindjárt. Becsukta maga mögött az ajtót, beljebb jött, és egy székhez ment; azt hittem, leül, de csak a táskáját tette le. Állva maradt a szék mögött, s kezével a szék támláját szorongatta.

— Csak egészen rövid ideig — mondta aztán, majd újabb csend következett. Arca végsőkig töprengő volt, apró, fehér egérfogait mélyen rózsaszín alsóajkába vájta. Én közben feszülten váraкоztam, éreztem, hogy a gyomrom elhagyja szokott helyét, és felfelé emelkedik. Homlo-

komon és nyakamon apró tűszúrásokként jelentkeztek az első verejték-cseppek, galléromat egyszerre nagyon szűknek találtam, úgyhogy önkéntelenül is a nyakamhoz nyúltam. Ez arra készítette Irént, hogy kicsit összeráncolja homlokát, arcára valami hűvösen reális kifejezést erőltessen, és az eddiginél nagyobb sebességgel kezdjen beszélni. — Tehát, arról lenne szó, hogy...

Rövid, ideges nevetéssel félbeszakítottam.

— Főlöszleges, hogy gyötörd magad, úgyis tudom, hogy Ferivel voltál. Legfeljebb az a kérdés, hogy hol?

— D.-ben. Egy hotelben...

Néhány pillanatra a düh heves vérhulláma borította el az agyamat; érdekes, inkább a „hotel” háborított fel, mint annak beismerése, amit úgyis tudtam már. Egy pillanatra ökölbe szorult a kezem, közel álltam ahhoz, hogy megússem, de végül mégis sikerült erőt vennem magamon. Ehelyett csak annyit mondtam:

— Gratulálok... Egészen nagystíli vagy...

Kicsit még meg is hajoltam, de közben éreztem, hogy egy arcizmom hevesen megvonaglik. Viselkedésemben volt valami természetellenes. Hogy képes voltam gúnnal reagálni, az sok tekintetben nem illett az életkoromhoz. Azt hiszem, a legtöbb huszonkét éves fiatal ember valóban ütött volna a helyemben, de bennem nagyon korán kifejlődött az a tulajdonság, hogy indulatkitöréseim ironikus szavakban nyilvánuljanak meg. Ez mindig megóvott a később megbánandó tettektől; oka részben fejlett kifejezőképességemben, részben pedig abban rejlik, hogy gyomorbajos apám otthon korán hozzászoktatta fülemet az irónia és cinizmus megnyilvánulásaihoz.

— Ne gúnyolódj! — felelt Irén. Hangjában egyszerre sok lett a mellézköngé, s arca valami szomorú, kérő kifejezést öltött. Azt hiszem, legalább olyan közel állt a síráshoz, mint én az előbb ahhoz, hogy megússem. — Tudom, hogy ez most nagyon fáj neked, de ennek így kellett történni... Meg kellett ezt mondanom neked, s talán mégis szebb tőlem, így, mintha...

— Hagyd ezt a kenetteljes hangot! Mondd, hogy be van fejezve az ügy és kész. Kár főlöszleges cirkuszt csinálni.

— Én abban a reményben jöttem hozzád, hogy mi azért barátok maradjunk. Próbáld egy kicsit megérteni.

— Nem hiszek a férfi és nő közötti barátságban.

— Ostoba vagy. És azelőtt? Még régen az iskolában? Akkor is csak barátok voltunk...

— Akkor éretlen kölykök voltunk. S ami most történt, az még baráti gesztusnak sem nevezhető...

— Hát azt akarod, hogy egészen elszakadjunk egymástól?

— Ha az ember egyszer már igazgatói állást töltött be, akkor semmi kedve sincs ugyanannál a vállalatnál portásnak lenni. — Nem tudom, hogyan ugrott ki belőlem ez a rögtönzött hasonlat; akkor persze még nem is sejtettem, hogy visszajár majd kísérteni. Teljesen önkéntelenül jött ki a számon, nem emlékszem, hogy előzőleg akárcsak egy pillanatra is fogalmazgattam volna.

Ezután ismét kis csend következett. Irén megváltoztatta testtartását; most előrehajolva, könyökével támaszkodott a szék hátának, majd

teljesen céltalanul levetette egyik kesztyűjét, és rögtön utána újra felhúzta. Fejét lehajtottá, úgy nézett, mintha nagyon erősen gondolkodna valamin; nyilván előbbi szavaim értelmét latolgatta. Azután felemelte fejét, és kicsit felrántotta szemöldökét.

— Így is lehet értelmezni a dolgokat — mondta aztán —, csak-hogy én valahogy azt hittem, te annyira értelmes vagy, hogy képes leszel másképp is értelmezni őket...

— Nem tudom, melyikünk értelmi képességével van baj tulajdonképpen — törtem ki most már dühösen. — Azt, hogy te néhány heti ismeretség után, se szó, se beszéd elutazol egy harmadrangú vidéki fürdőhelyre, lefekszel egy leendő tornatanárral, s aztán visszatérve hozzám, barátságról és megértésről szónokolsz, nem lehet teljes egészében az ész megnyilvánulásának tekinteni.

— Igazad van — felelte, hangjában bizonyos keserűséggel. Kiegyenesedett. Most csak az ujjai hegyével érintette a széktámlát. — Úgy látszik, mind a ketten értelmesebbnek hittük egymást, mint amilyenek vagyunk. — Ismét szünetet tartott, nyilván arra várt, hogy én szóljak valamit, de nekem egyetlen szó sem jött a számra; cinikus hangvételem egyszerre cserben hagyott. Irén jobb kezének kávébarna kesztyűbe bújtatott ujjai idegesen zongoráztak a szék hátán.

— Azt hiszem, jobb, ha most elmegyek — szólalt meg aztán. — Túlságosan hirtelen zúdítottam rád mindent... — Megfordult és lassan az ajtó felé indult. Mielőtt arcát egészen elfordította volna, még láthattam, hogy szempilláján néhány apró, csillogó gyöngyszem jelenik meg.

— Tulajdonképpen mi történt veled? — kérdeztem váratlanul komolyan, egészen más hangon, mint ahogy eddig beszéltem.

Megállt, de csak félig fordult felém:

— Nem tudom... — mondta.

— Ébredj fel, Irén! Józanodj ki, és minden el van gereblyézve. Megbocsátok neked.

— Nem akarok felébredni, és nem hiszem, hogy megbocsátanivalód volna. Ferivel két hét múlva házasságot kötünk.

— Úgy látszik, tökéletesen megbolondultál...

— Lehet. De a bolondokra elsősorban az jellemző, hogy nem tehetnek a bolondságukról. És vannak rettenetesen szép bolondságok.

— De hát, hogy lehetsz ennyire őrült? Óriási tervekkel indulsz, és aztán egyszerre felrúgsz mindent egy olyan ember miatt, akit nem is ismersz tulajdonképpen.

— Néha pillanatok alatt meg lehet ismerni valakit, s én most megtanultam hinni az ilyen pillanatokban.

— Az olyan dolgok, amelyekben hinni kell, édeskeveset érnek. Ezzel az erővel akár a szeplőtelen fogantatásban is hihetnél.

— Mondtam, hogy jobb, ha most elmegyek. Ebben a pillanatban aligha tudnék veled vitatkozni. Egyébként nem rúgok fel mindent, a tanulást ugyanúgy folytatom, mint eddig.

— Abból ugyan semmi sem lesz...

— Majd meglátod. Már volt példa ilyesmire.

Erre már nem is válaszoltam, csak legyintettem.

— Most megyek... A viszontlátásra...

Nem viszonztam a köszönését. Amikor kiment a szobából, nem csukta be egészen maga mögött az ajtót. Körülbelül húsz centiméter széles rést hagyott, amelyen keresztül kiláthattam az előszobába. Jól láttam a falra erősített fogast, melyen a lakásadónóm kopott fekete kabátja és egy gyanús tisztaságú, nagy kék pettyekkel díszített fehér selyemsál függött. Szobám egyszerre nagyon szűknek, sötétnek és elviselhetetlenül sivárnak hatott a szememben. Kabátot öltöttem, és elmentem hazulról. Órákon át járkáltam az esőáztatta utcákon anélkül, hogy a fejemre zuhogó és az arcomon végigfolyó vízről tudomást vettem volna; az egyhangúan gitározó csatornák nesztét hallgattam. Tócsákba léptem; csak másnap vettem észre, hogy a nadrágom szára apró sárfoltokkal van tele.

Az ezután következő válság, vagy legalábbis annak első viharos szakasza, viszonylag nem tartott soká. Néhányszor kábán, borgőzös fejjel tértem haza, de hamar felismertem, hogy a vigasztalódásnak ez a módja nem hat rám. Bőszülten, konok elszánással vettem magamat a tanulásba. Hogy képes voltam ilyen magatartást tanúsítani, abban nagy szerepe volt a bennem levő dacnak; elsősorban olyasféle formulákkal állítottam talpra magamat, hogy „egy nő miatt nem fogok meg-inogni”, és hogy „a szerelem olyan tehetségű embernek, mint én, csakis mellékfoglalkozása lehet”. Sikerült meggyőzőnöm magamat arról, hogy Irén nem az, sőt sohasem volt az, akinek egy ideig hittem. Abban az időben nagyon sokat csökkent az értéke a szememben; egyre azt ismételtettem magamban, hogy aki olyan esztelenségre képes, mint amilyenre ő szánta el magát, az pályáján sohasem juthat messze. Összes tulajdonságai közül ugyanis éppen elbűvölő hűvös okosságát, nőknél szokatlan logikai képességét becsültem a legtöbbre (egy időben azt hittem, ezért szeretem), s most egyszerre ezt láttam alakatlan, halomra dőlt romokban heverni. Ferit ugyan ez időben alig ismertem még, de egy pillanatig sem kételkedtem abban, hogy szellemi képességei messze az enyémeik mögött maradnak, s így, ha az okokat boncolgattam, amelyek Irént tőlem hozzá vitték, a következtetések nagyon lesújtóak voltak Irénre nézve, és legtömörebben a „primitivizmus” szóban voltak összesűrítethetők. Az efféle „első látásra” keletkező, spontánul kibukkanó szerelmet különben egyáltalán nem értettem, sőt lényegében még ma sem közelíthető meg igazán a számomra. Az Irénnel való szerelem egy lassan kifejlődő gyerekkori barátságból alakult lépésről lépésre szerelemmé, én tulajdonképpen csak ezt ismertem (azt, hogy valaki „tetszik”, szinte sohasem kevertem össze a szerelemmel), úgy-hogy ez a teljesen más jellegű szerelem kívül esett az élményvilágon. De különben is, azt hiszem, túlságosan is racionális agyberendezésem, amely sok esetben akkor se szűnik meg működni, ha nincs rá szükség, s mindenhová odaállítja a maga miértjét, már eleve alkalmatlanná tesz az ilyenfajta szerelemre. Vagy lehet, hogy a szerelemre egyáltalán? Már sokszor gondoltam arra, hogy csak azt a másikat, azt az eszeveszettet lehet igazán szerelemnek nevezni.

Egyetemi éveim alatt egyébként nem békültem ki Irénnel, bár formálisan nem sokáig voltam haragban vele. Az egyetemi előadásokon vagy a klinikák kórtermeiben és folyosóin úgyszólván mindennap láttam; a köszönő viszony hamar helyre állt, sőt egyszer-kétszer az is

előfordult, hogy néhány közömbös szót váltottam vele. Ezt elsősorban azért tettem, mert nem akartam feltűnést kelteni a kollégáim előtt, akik közül a legtöbben tudtak a kapcsolatról, ami Irénhez fűzött, de azért is, mert a haragtartást ostoba, elavult „nyárspolgári” és „primitív” dolognak tartottam. Néha úgy rémlett, Irén szívesen tett volna néhány lépést felém, hogy kapcsolatunkat, már ami a barátságot illeti, helyreállítsa, de vele szemben megnyilvánuló hidegségem ezt már eleve lehetetlenné tette. Mindenképpen elintéztett ügyek nyilvánítottam, mint ahogy egy kicsit magát a szerelmet is annak tekintettem. Csak futó kalandokba bocsátkoztam, ügyelve arra, hogy mélyebb érzelmeimnek minél kevesebb része legyen bennük.

III.

Nem tudom pontosan, mennyi idő múlva zökkentem vissza a valóságba. Arra sem emlékszem, mikor fordítottam el a tekintetemet Feri felől, csak azt tudom, hogy egyszerre az eget néztem, amely innen hihetetlenül kéknek és magasnak látszott. A részben parányi tépett vattacsomókra, részben fosztott tollra, részben pedig alig sejthető tüllfátylakra emlékeztető apró fehér felhők mozgása elárulta, hogy ott fenn a magasban fúj a szél. A csúcs körül egy madarat láttam lebegni, csak ritkán meglebbenő szárnyal, szinte mozdulatlanul; repülési módja valami ragadozó madárra vallott, de a távolságot nem tudtam pontosan felbecsülni, s így nem lettem volna képes határozottan megmondani, szirti sas-e vagy valami kisebb faj, vércse, ölyv vagy más hasonló. Itt lenn körülöttem teljes volt a szélcsend, a fűszálak és a különféle színű virágok legfeljebb csak a reájuk szálló nagyobb rovarok súlya alatt rezdültek meg, s az itt-ott még elszórtan álló csenevész fenyők is ernyedtt ágakkal álltak.

Néhány percig a csúcst néztem. Hozzánk közelebb eső keleti lejtője, legalábbis azon a részen, amely innen nézve az éggel érintkezett, körülbelül negyvenöt fokban látszott emelkedni egy darabig, majd egy, a kisebb csipkézetet nem számítva, majdnem vízszintes rész következett, hogy aztán újra az előbbihez hasonló szögben emelkedjen; közvetlenül az orom közelében az emelkedő szöge ismét kisebbé vált, maga az orom leghegye pedig — egy innen mindössze néhány centiméternek látszó részen — teljesen vízszintesnek tetszett. A másik oldalon hihetetlenül meredek volt a lejtő, talán a nyolcvan fokot is elérte, sőt egyes helyeken függőleges volt. Ezt a meredeket csak jóval lejjebb váltotta fel minden átmenet nélkül egy sokkal szelídebb, mindössze negyven fok körüli hegyoldal, de ez már nem tartozott egészen a csúcshoz, többé nem is állt csupasz sziklákból; a szeszélyes foltokban eloszló világos- és sötétzöldek tanúsága szerint ott is ugyanilyen bozóttal tarkított füves terület volt, mint itt körülöttünk, ahol heverésztünk. Teljesen elnagyoltan szemlélve, a szorosán vett csúcsnak egyenlőtlen oldalú, majdnem derékszögű háromszög alakja volt.

Hogy ismét Feri arcát lássam, valamivel jobban oldalt kellett fordítanom a fejemet, mint mikor a csúcst néztem. Szeme most nyitva volt, kicsit hunyorogva nézett az égre, gyakran pislogott. Megint az az

érzésem támadt, hogy szólnom kellene hozzá valamit; kívülről szemlélve furcsának és érthetetlennek tetszett a szememben, hogy két ember itt fekszik, majdnem ezer méteres tengerszint feletti magasságban, teljesen egyedül, egyikük sem alszik, és mégsem szólnak egymáshoz, de lusta voltam, nem volt elég erőm elpukkasztani a csend buborékját. Feriben talán nagyon is hasonló gondolatok motoszkáltak. Megmozdul-tam és kissé odébb helyezkedtem; most vettem csak észre, hogy valami töri a lapockámat, egy kisebb kődarab lehetett a takaró alatt.

Ismét az égre néztem. Időközben a csúcs mögül a többinél valamivel nagyobb felhőcsomó bukkant elő; egészen egyszerű formája volt, egy meglehetősen keskeny részen egymáshoz forrt körből s egy ennél valamivel nagyobb ovális alakzataból állt, fejből és testből; úgy hatott, mintha egy kar és láb nélküli torzszülött csecsemő volna. A többi felhő-nél nagyobb sebessége elárulta, hogy amazoknál jóval alacsonyabban úszik; útja során fokozatosan megváltoztatta alakját, a „test” szétfolyt, szétlapult, s a „fej” szinte belepréselődött a testbe, ugyanakkor a szélénél apró, gubancos, cérnaszálszerű foszlányok szakadtak le belőle. Azután gondolataim az égről lassan újra Irénre siklottak, mint mindig, ha agyam felszabadult, és nem állt szigorúan meghatározott feladat előtt. Ezek a gondolatok most a „második Irén” korszakára vonatkoz-tak. Ez akkor kezdődött, mikor négy évvel az orvosi diplomám megszerzése után Irén is a Kutatóintézetbe került. Alapjában véve semmi meglepő nem volt ebben, hiszen nem sok ilyen jellegű kutatóintézet van az országban s így elsősorban nem amiatt éreztem meglepetést, hogy éppen ide kerül, hanem inkább azért, hogy kitarzott régi elképze-lésünk mellett. Talán hetedikbe jártunk, amikor elhatároztuk, hogy a bakteriológiának szenteljük magunkat. Már nem tudnám pontosan megmondani, mi váltotta ki belőlünk ezt az elhatározást, talán az, hogy éppen akkor olvastuk nagy lelkesedéssel Sinclair Lewis „Arrow-smith”-jét, vagy az, hogy abban az időben sokszor volt alkalmunk a gimnázium mikroszkópjába pillantani, de tény, hogy mi kitarítottunk elhatározásunk mellett, s az egyetemre is ezzel a szándékkal iratkoz-tunk be. A Ferivel történt kalandja s a röviddel utána megkötött há-zassága után azonban én egyáltalán nem hittem abban, hogy Irén ki-tart célja mellett, hisz az eredetileg az én személyemmel volt kapcso-latos, sőt még abban is kételkedni kezdtem, lesz-e belőle orvos egyálta-lán. Abban az időben erősen hajlottam arra, hogy a végsőkig követke-zetlennek és minden kitarásra képtelennek tekintsem. Arról ugyan hamar meggyőződtem, hogy ezután is ugyanolyan szorgalmasan látog-atja az előadásokat, mint azelőtt, de további programjáról semmit sem tudtam; terveiről néhány közömbös mondatból álló futólagos be-szélgetéseink során nem esett szó. Éppen ezért lepődtem meg nagyon, amikor a főnököm, V. professzor asztalán heverő kérvénybe pillantva felfedeztem a nevét.

Első pillanatban nem is jöttem rá, kiről van szó, hiszen a kereszt-neve mellett Feri családnéve szerepelt (erre pedig nem is emlékeztem), s csak egy másodperccel később, amikor a lánynevét is észrevettem, húzódott magasra a szemöldököm. Az arcomon kicsapódó csodálkozás, úgy látszik, annyira nyilvánvalóvá vált, hogy a professzor is felfigyelt

rá. Vastag, borostyánkőszín keretbe foglalt szemüvege felett rám pillantva megkérdezte tőlem:

— No, mi az? Talán ismeri ezt az elszánt fiatalasszonyt? Itt az áll, hogy magával egy évfolyambeli.

Közömbösséget erőltettem az arcomra, és összeráncoltam a homlokomat.

— Nem emlékszem rá — válaszoltam. Közben éreztem, hogy a szám egyik sarka kissé felszalad, mint sokszor, ha hazudni szoktam.

Az öregember újra az előtte levő iratba pillantott, talán egy fél percig redőkbe vont homlokkal nézte, azután ismét rám pillantott, szemében a kételkedés apró szikrái táncoltak. Szerettem ezeket a szemeket, mert úgy éreztem, rajtuk keresztül csodálatos koponyájába látok.

— Ismernie kellene — mondta. — Csak most látom, hogy maguk egy helyről származnak. Egy gimnáziumba kellett járniuk. Ha jól tudom, maga is Z.-be való?

— Igen — válaszoltam gyorsan. — Most már emlékszem rá. Elég csinos barna lány volt... — Közben ugyanis eszembe jutott, milyen ostoba helyzetbe kerülhetek a hazugsággal. Hátha Irén éppen a professzor jelenlétében fog régi ismerősként üdvözölni.

— Az emlékei alapján milyennek itéli? Mit gondol, hasznát vehetjük majd? — Ha a professzor valami beszédtema vesszőparipájára pattant, sokszor nagyon nehezen lehetett leráncigálni róla. Ebben az időben egyébként meglehetősen sokra értékelt már, és eléggé méltányolta a véleményemet; akkor már több mint egy éve voltam a kutatóintézetben.

— Azt hiszem, érdemes lesz vele foglalkozni. Amennyire vissza tudok emlékezni, az iskolában és az egyetemen nagyon szorgalmas és kitartó volt, amellet nem sablonos fej. Önállóan is képes gondolkodni. Amint látjuk, kiváló eredménnyel végzett. Különben nem ismertem annyira, hogy valami közelebbit is mondhatnék róla...

Az öregember gúnyosan nézett rám:

— A fejemet tenném rá, hogy maga sokkal jobban ismerte, mint ahogy mondja — szólt nyelve hegyével megnedvesítve felsőajkát —, de úgy látszik, azok közé az ismerősei közé tartozik, akikről nem szívesen beszél. — Elhallgatott és az arcomat fürkészte, amelyről legnagyobb bosszúságomra éreztem, hogy elvörösödik; közben vastag rövid ujjaival az íróasztalon dobolt. — De hát ez nem tartozik rám — tette hozzá azután egészen más hangon. Arca váratlanul szigorú kifejezést öltött, mintha előbbi kissé komolytalan bizalmaskodását korához és méltóságához nem illőnek tekintené. — No, mi újság a maguk osztályán?

Nem tudom, első pillanatban örültem-e vagy szomorú voltam amiatt, hogy Irén az intézethez kerül, csak azt tudom, hogy az az évek során szigorú önmeggyőzéssel magamba erőszakolt felfogás, hogy már semmit sem jelent számomra, egyszerre valahová az éterbe illant; vele kapcsolatos szép és gyötrő emlékeim úgy keltek életre, mint kristályokká fagyott vírusok, ha ismét melegebb környezetbe kerülnek. Hangulataim tarka, kaleidoszkópszerű képsorozatként váltották egymást: egyik pillanatban szikrázó türelmetlenség sistergett bennem,

szinte karácsonyfára várakozó gyerekként számoltam a napokat, s vártam, mikor fog végre megjelenni, máskor pedig a végtelenbe szerettem volna kitolni ezt az időpontot, sőt néha még olyan elképzelés is foglalkoztatott (még ha nem is komolyan), hogy valami kitalált okra hivatkozva otthagynom az állásomat, s más városba költözöm. Pihenő-óráimban sokat töprengtem, milyen magatartást tanúsítsak Irénnel szemben, hogyan üdvözljem, amikor annyi idő után újra találkozunk. Néha úgy gondoltam, továbbra is hidegen és tartózkodóan fogok viselkedni, ugyanúgy, mint egyetemi korszakunk második részében, máskor gúnyos vagy szemrehányó akartam lenni, de hamarosan annál a megállapításnál kötöttem ki, hogy ezek közül a magatartások közül bármelyik is, ennyi idő eltelte után kimondottan ostoba és neveléses lenne, s emellett túlságosan is sokat elárulna azokból az érzésekből, melyek akaratom ellenére még éltek, vagy helyesebben újra életre keltek bennem. Végül is úgy határoztam, hogy legalábbis egy időre) egyszerű, természetesen baráti arcot igyekszem majd magamra öltetni, és megpróbálom elhíttetni vele, hogy ami volt, már régen elmúlt, s legfeljebb szép emlékek tekintem csupán. Néha, ha nagyon beleéltem magamat ebbe a hangulatba, ideig-óráig még azt is hittem, hogy a lényegét tekintve nincs is másként. Vagy legalábbis azt kívántam, hogy így legyen; ez tett volna a legproblémamentesebbé mindent.

Amikor végre találkoztunk, Irén viselkedése nagyon megkönnyítette a dolgomat.

Az intézet falai között először az igazgatónk előszobájában akadtam össze vele. Egy széken ülve várakozott; könnyű drapp tavaszi kabátját nem vetette le, csak kigombolta, úgyhogy látni lehetett csinos barna ruháját. Nem ismertem meg rögtön, csak egy pillanattal később; haját másképp viselte, mint azelőtt, de mikor felnézett, arca ugyanolyan félreismerhetetlenül és egyedülállóan „Irény” volt, mint régen. Amikor észrevett, arcát a váratlan meglepődés kifejezése öntötte el, majd felállt, és olyan őszinte, nyílt örömmel üdvözölt, hogy nem volt nehéz átvennem tőle ezt a hangot.

— Nem is tudtam, hogy itt dolgozol — mondta melegen, köszönés után. Ahogy kezelt fogtam vele, úgy tűnt fel, mintha egészen kicsit izzadna a tenyere.

— Már majdnem másfél éve — válaszoltam. — Úgy látszik, most te is idekerülsz.

— Honnan tudod?

— Láttam a kérvényedet az öreg asztalán.

— Ja úgy... Csodálkoztál?

— Egy kicsit... Szóltam néhány jó szót az érdekedben. Megmondtam, hogy régebről ismerlek már.

— Köszönöm. Ez kedves volt tőled. Nagyon izgulok, hogy felvesznek-e.

— A kérvényed már el van intézve. Minden rendben.

Egy pillanatra úgy rémlett, legszívesebben a nyakamba ugrana. Ez különben jellemző volt rá; a túláradó öröm sokszor áttörte látszólagosan hűvös nyugodtságát. Barna szeme egy árnyalattal mintha sötétebbé és fényesebbé lett volna.

— Komolyan mondd? ... Szóval, biztosra megyek be?

— Igen. De tégy úgy, mintha nem mennél biztosra. Az öreg nagyra értékeli a kezdők szerénységét, és nem szereti, ha alkalmazottai indiszkrétok.

Irén nevetett, de apró, szabályos egérfogait csak egészen kicsit mutatta meg.

— Te most is olyan vagy, mint régen. Semmit sem változtál.

— Lehet. Pedig állatian dolgozom... Különben, te sem változtál...

— Mit dolgozol? Nem is képzeled, mennyire érdekel ez a munka.

A munkámról kezdtem volna mesélni, de kinyílt az igazgatói szoba ajtaja, és a titkárnő beszélőtotta Irént. Én is a dolgom után mentem; csak utólag éreztem valami izgalomfélét és egy bizonyos megkönnyebbulést, hogy túl vagyok az első beszélgetésen. Örültem, hogy sikerült letépni magamról az elfogódottság láncait, és képes voltam normálisan viselkedni.

Később újra találkoztam vele a folyosón. Úgy rémlett, a teljes bizonyosság öröme megszépítette; mintha egész lénye sugárzott volna. Valaha az érettségi bizonyítvány kiosztásakor láttam ilyenek, amikor egyszerű sötétkék ruhájában, amelyre csak egy fehér gallér és egy fényes, műanyag öv vitt egy kevés színt, kijött velem az osztály ajtaján. Eszembe jutott, milyen féktelenek voltunk akkor, járásunk szinte lebegésnek tetszett, s körülöttünk minden, az iskola nehéz barna faragott kapuja, a házak ablakai, a kocsitűt macskakövei, a világ legkifejezéstelenebb fáí, a gömbakácok, az egész napsütötte utca szikrázni látszott a szemünkben. Most majdnem egészen ugyanolyan volt, mint akkor.

— Rád várok — mondta. — El akarok köszönni tőled. Bár igaz, hogy nemsokára mindennap láthatjuk egymást.

— Hát igen... Munkatársak leszünk...

— Ráérsz néhány percre?

— Ha nagyon akarom, ráérek.

— Akkor kísérj el a kapuig. Feri már biztosan lenn vár a kocsival. Ő közben elment néhány dolgát elintézni, de bizonyára visszatért már.

Az óta az esős nap óta először esett közénk súlyos kőként Feri neve, de bennem mégis ez a rövid, kétszavas mondat állt össze: „Máris Feri.” Szándékosan tettem úgy, mintha erről nem vennék tudomást.

— Kocsitok is van? — kérdeztem.

— Igen.

— Ez aztán gyorsan ment, hamar nyélbe ütöttétek. Mikor vettétek?

— Az ősszel. Az utóbbi két évben elég sokat kerestünk. — Ezt egy bizonyos mentegetőző hangsúllyal mondta; úgy látszik, megérezte a hangomról, hogy nekem nincs kocsim. — De különben Feri szülei is hozzájárultak.

„Kifizetődik ilyen szülőket tartani” — akartam mondani, de még idejében visszaszívtam, nem akartam máris kellemetlenkedni epés megjegyzéseimmel. Ezért hallgattam, csak az alsóajkamat szívtam be egy kissé.

Lehet, hogy észrevette arcomon a koponyámban rejtőzködő gondolat egyes tüneteit.

— Ha majd ideköltözünk, remélem, eljössz velünk néhány autókirándulásra.

— Szívesen. Már előre is örülök.

Közben lementünk a lépcsőn. Az intézet épülete előtt kis park terült el, mintegy ötven métert kellett megtennünk az utca mentén húzódó rácskerítésig és a kovácsoltvas kapuig. A kora április apró zöld lángocskákat ugrasztott ki az orgonabokrok ágaiból, a vadgesztenyék is terpeszgetni kezdték kis zöld tenyereiket, de a platánok még csupasz, csontvázszerű ágakkal meredeztek az ünnepélyesen álló ezüstoffenyők mellett. A nap csak félig sütött, korongja tisztán rajzolódott ki a laza állományú, fűstszerű felhők mögül, fénye halvány volt, úgyhogy hunyorgás nélkül belenézhetett az ember. A kapu előtt, közvetlenül a járda mellett egy szürke Opel Record állt. Az ablakon bepillantva egy férfit vettem észre; újságot olvasott a kormánykerék mellett, s bár az újságlap majdnem egészen eltakarta arcát, hullámos hajáról mégis azonnal felismertem Ferit. Búcsúzni akartam, hogy minél előbb visszafordulhassak, de Irén, megghiúsítva szándékomat, megelőzött:

— Várj egy pillanatig — mondta. Kezének hívó mozdulatával intett Feri felé, s az erre kiszállt az autóból.

— Bemutatom egy régi kedves ismerősömet — mondta neki, amikor hozzánk lépett. — Bár igaz, hogy ti már láttátok valaha egymást, de hát az nagyon régen volt.

Feri barátságos mosollyal nyújtott kezét, amelyben én már akkor azt a bizonyos csöppnyi gúnyt véltem felfedezni, amiről ugyanakkor tudtam, hogy csak a képzeletemben létezik.

— Nagyon örülök — mondta. — Irén sokat mesélt magáról...

Irénre sandítottam. Észrevettem, hogy hol rám, hol Ferire néz; arckifejezése fürkésző, de zavart is volt, mosolygott, de mosolya mögül aggodalom szivárgott elő; minden gesztusa azt látszott kifejezni, mennyire örülne, ha mi ketten Ferivel jó barátokká válnánk.

Körülbelül öt percig beszélgettünk. Ha jól emlékszem, Feri arról mesélt, hogy valami sportfelszerelést vásárolt az iskolája számára. Azután elfoglaltságomra hivatkozva elkészöntem tőlük. Már eléggé bent jártam a park kavicsos útján, amikor hallottam, hogy hátam mögött felbűg az Opel motorja.

Irén két hét múlva munkába lépett. Nem sokkal ezután sikerült lakást szerezniük, úgyhogy végleg a városba költöztek. Gyakori vendég lettem náluk, szabad időnkben hármasban hosszú autókirándulásokat tettünk. Már az első ilyen alkalommal észrevettem, hogy Feri remekül vezet, erős kezében biztosan tartja a kormányt, és szereti merészen venni a kanyarokat; egész lénye bizonyos vakmerőségre való hajlamot árult el. Egyébként közepszerű koponyának találtam, aki semmiképpen sem ostoba, sőt gyorsan felfogja a dolgokat, de akit bizonyos szellemi színvakság jellemez, és összetettebb, árnyaltabb gondolkodásra képtelen. Gondolataiból hiányzott a szenvedély, a bonyolult szellemi feladatok és általában minden tudás iránti delejés vonzódás, ami Irénre és rám egyaránt jellemző. Torkomban keserű nyál gyűlt össze, ha arra gondoltam, hogy Irén, a tökéletes, nagyszerű Irén erről nem vesz tudomást. Nem tudtam megállapítani, annyira elvakult-e, hogy egyáltalán nem veszi észre: akivel együtt él, az szellemileg mö-

götte marad, vagy tudja, de ez nem zavarja. Elkeseredetten vettem tudomásul, hogy házasságuk (amelynek már röviddel a létrejötte után gyors összeomlását vártam) szilárdan áll, úgyhogy hiába figyelek vizslató tekintettel akár a legkisebb jelre is, sehol sem tudok valami rést vagy akárcsak hajszálnyi repedést felfedezni rajta, hogy a támadást azon a ponton indítsam meg. Egy pillanatig sem kételkedtem abban, hogy jogom van Irénre. Nem azért, mert szeretem (ez ostobaság, hiszen akkor Ferinek is joga lenne rá), hanem azért, mert szellemileg Feri fölött állok.

Udvarolni egyébként úgyszólván meg sem kíséreltem Irénnek. Egyszer ugyan a laboratóriumban megpróbáltam egy hanyag, kellő jóindulattal munkatársinak is értelmezhető mozdulattal átkarolni a vállát, Irén azonban minden felháborodás nélkül, de határozottan elutasított, úgyhogy egyelőre céltalannak láttam a szerelmemmel ostromolni. Féltem felújult barátságunkat, hisz az végeredményben mégiscsak egy rész volt Irénből.

Célomról azonban, hogy visszaszerzem, sohasem mondtam le. Csodákban hittem, váratlan fordulatok bekövetkeztére vártam még ott fenn a hegyen fekvé is, ahol, mikor újra tudomást vettem a fölem boruló kék égről, a végtag nélküli csecsemőre emlékeztető felhő már messze, valahol tőlem jobbra, a fenyők csúcsai fölött járt. Időközben teljesen elvesztette eredeti alakját; egy rendkívül nagy fejű és kis, csenevész farkú hal formáját vette fel, de egészében kisebbé is vált, elmosódott körvonalúvá lett, a légáram valószínűleg néhány száz méterrel magasabbra ragadta. Feri most az oldalán, arccal felém fordulva feküdt; észre sem vettem, mikor változtatta meg helyzetét. Az órájára pillantott:

— Indulhatnánk — mondta. — Igyekeznünk kell, ha még világosan akarunk visszatérni.

— Igazad van. Hihetetlenül ellustálkodtuk az időt.

Mindketten feltápászkodtunk; felszedtük a takarókat a földről, és összegöngyölítve a hátizsákokba gyömöszöltük őket.

— Te aludtál közben? — kérdezte Feri.

— Nem, csak lehunytam a szememet. Az eget néztem, és közben elfáradt a tekintetem.

Feri órája kilenc óra öt perccel, az enyém három perccel többet mutatott, amikor végre nekivágtunk a meredeknek. Kezdetben a bozótok között haladtunk, de hamar elértük a csupasz sziklák világát. A szirtek szürkék és ridegek voltak, szélcserzette felületüket számtalan kisebb-nagyobb dudor, bütyök, üreg, hasíték tette egyenetlenné, de még a távolabbról simának látszó felületeket is át- meg áthálózta a repedések szövevénye. Egyes helyeken vékonyabb vagy vastagabb zuzmó- és moharéteg borította a köveket, a mélyedésekben pedig, bámulatos életerővel és leleményességgel, előttem ismeretlen növények vertek gyökeret, némelyikük csodálatosan szép virágba szökkent.

Itt már valóban nehéz volt az út, gyakran a szó igazi értelmében másztunk, mert kénytelenek voltunk a kezünket is használni. Feri haladt elől, és bár a környezetet, a hegy jellemző tulajdonságait ő sem ismerte igazán, mégis rendkívül ügyesen találta meg a könnyebben

járható részeket. Magabiztosságában volt valami megnyugtató; ahol lehetett, támogatott, sokszor lenyújtotta a kezét, és felsegített egy-egy sziklára, ahol ő már megvetette a lábát. Időnként egy-két percre megálltunk, hogy kifújjuk magunkat; mellkasunk szomjasan tágult, tudónk szenvedélyes mohósággal szívta magába a levegőt.

Az elbeszélés befejező részét következő számunkban közöljük.

YTIKO

Brasnyó István

Menj útagon,
s ne bánd, hogy mit beszélnek.
(Dante)

JANUS SIRATÓJA

janusom ó te drága barát
te voltál itt az egyetlen igaz
arcod élére vájtad sápadt-feketén
pannónia hantjait
.s annyira nehéz volt újra az alkudozás
másba ölöm azt mi lenni szeretnék
ember szemétnyi álmodozó
helyette íme szűzmária-kép
halhatatlan röppályán utazom
és egy a legpajkosabb az utolsó
gombok egy kislány szoknyáján csillogó kigyószemek
ott lejjebb éke talán a bozontnak
mely hullámszik zárt vonalában
ki csókolná meg e gombot hogy rádöbbenjen
mit mulasztott el minduntalan eddig
mintha nem is ott lett volna
elterelte épp a figyelmem
szája az orkánok szája
kék sálja volt hogy soha ne lássam
mert arca az arcom
meg anyámé aki nagyon szép volt
gyermek fiatal aki úgy halt
kórok nyomában a kórság
vért köpött szeretett átkozott engem

vérére emlékszem csupán

ez a kislány ki nem fogja tenyerébe fejem
olvassa majd sorra reménynek
a szent könyveket házi áhítatot

hogy boldogok ismét a remeték
 janusom ó te drága barát
 te voltál itt az egyetlen igaz
 tehetségem fabatkát sem ér
 meg úgyis unom a verseket
 költői művet tervezek párezer sorban
 meg az újvidéki áttelepített temetőnek
 dekorációt az ég aljára
 meg minden temetőnek ahol
 népbíró-őseim elnehezültek
 most vagyok ott hol az éjszakák elnehezülnek
 és felsírok hosszan és rút vagyok
 jaj asszonyom te vagy a tűz
 s a tüzek is meghalnak egy reggel
 anélkül hogy elemésztették volna a szennyet
 a nehéz hült nyomokat
 kék színt
 a kék szín még él s megöl
 a kék szín
 hogy megismerhessem mélyebben fogalmát
 kíváncsian vezetnek valamely foltok
 ha értelmüket tudnám könnyebb lenne
 másüvé menni

semmim vesztettem el
 a legnagyobb kincset
 nincsenek csatáim ádáz sem vagyok
 önvád szégyen meddig lesz ez így
 megindulhatnék hosszú kolostorok felé
 a magam szentélyébe
 magam imádni
 janusom ó te drága barát
 te voltál itt az egyetlen igaz
 rőt honi földön
 pannón költő én is az vagyok
 kórok nyomában a kórság
 itt búza terem
 öröm vasmellű lányok
 szoknyákon gombok kígyószelei
 és sziszegés

mindenütt csak önmagam variálom
 vagy megoldást keresek valamely
 sorra hogy higgyek diadalt még
 várjak s felismerjek minden idegent
 épülő törvényeimben honosodjak
 vaskosan okosan
 feledni mérjek időt
 vagy elolvassam a könyveimet
 továbbá
 felhők járását s vizek irányát betanulni
 madarak röptét sarkosabbá tegyem
 a szilaj fák mind hasadoznak
 vésőm nyomán árkaik peremén
 szanaszét riogatva indulatom
 gombszemekkel csodálnak a kígyók
 félik erőmben a fejsze vasát

bocsánat
elfeledtem simogatni nők térdén a dudort
vagy nyakszirtjük talaját
bár ez Önöket mind kikacagja
s farkat kurtítanak zavarukban
de vigasztalódjanak a sokkok múlásán
nyuszigolyós húsvéti ajándék
akár a vérhas és így tovább

árkon-bokron túl a hős lovagok
kardjukkal a nyársat kifaragják
a varjakat megsütik örömükben
isznak isznak isznak
antik évjáratú konyakot
várúrnők sólyomkacagása kecses
a galambok pedánsan elsírják magukat
janusom ó te drága barát
te voltál itt az egyetlen igaz
ki emlékszik tereád
a poéta megáll verse felett
fáradtan hanyatlík a nappól a kékben alá
szemgolyóján a vér kalapál már
és nincs a szavában fecskesereg

mondhatnám tovább is
de minek
holnap már tudom
most hazudok
hallgatag fülem sötétje kikémlel
nekem nehezebb

(Ó, jaj, mindnyájunkat fenyeget a veszedelem,
hogy egy szép napon elfáradunk és istentéltők
leszünk.

Ady Endre)

MATISSE

egykor valál s vagy a végtelen lényege
feltépett forma kedv a mámor
kéjed puffasztja meztelen
siess még
az égnek végtére is több képe van
a szín sem a szívárvány osztódása
utadba ül a nyár
guggol merevül
míg helyzetét cseréli aktod
lidérces kebel munkája változik
áltatod magad
vonal
itt megáll a világ
és belehal a színekbe
homlokán elpipázgatnak a felhők
s dolgaid indoka komorság

sivár árva
pár alak
az idegek csücskében mégis
benépesülés fenyeget

VILÁG

megleletek
hogy bennem tárulj fel
hogy feltáruljak benned

hogy létekről tudjak
hogy tudj létekről

megleletek hogy feltáruljak benned hogy létekről tudjak

ÉN

azt mi létezik feldarálod
ajtók és ablakok között
hisz úgymint hisz úgymint
késő van már meglőgni

a győztes valóság felvet s imbolyogsz
ölni volna kedved mint bárkinek
különben is
alighanem mindegy
hogymint teszel

A

erzsi szíveink még összefolynak
fűcska fehér bokor nyit ablakom előtt
fügefák tartják rajt ötüjjas kezüket
a rácson még elmereng a fény
szilaj utcák üteme elvész
egy ócska dalban
kerepel messze a város felett
lóbálja két karját az ég
és felnevet
soha ily vidáman nem éltem
szín szín
egy lepke elsuhan
a szél kibontja szörnyen pattogó szárnyait
most szívedre hajolnék
fehér hajad
barna lábaddal simogatnám fölig

ím
újramesélnéd
elfogyunk kereng bennünk előre
kő homok
kioldják a víz szólamai
mennyire gyermekek vagyunk
a kínaiak gyermetege öreges
ők mosolyogni tudnak
mi kacagunk
— akkora szíved van mint egy elefántnak
— az elefántszív nagyobb mint én
— akkora a szemed mint egy ventilátor
— a ventilátor nagyon könyörtelen
feltaláltuk a legősibb művészetet

YTIKO

mert nekünk itt vannak erdeink
hol én virágzom mindhalálig
tarkómat jó esők elé hajtva
ytiko háromfogú ének
teste nemes asszonyi test
szemeiért érdemes csak élni
hogy álmomban feléledjen
elraboljon
ytiko az enyém
egy délután ingerelt elsuhan
hunytam is már szemem ha visszajönne

azóta félek hazamenni

tőlem sokkalta erősebb
testem teljes bátorságán túltesz
madarak
hosszú füzére fon koszorút
a nap elé s neki
nem voltak gyávább szavaim nevénél
kér a tűz lángok félféher viháncá
e zordabb e keskenyebb teremtés
érezem ajkad reszketni nem tud
megjegyezni lényed arcát
hát mit szabad megjegyezni
lépcsős sokaság össze-vissza lépcsők
kívánlak az undor határából
holdból vezetlek mely formátlan részek
jobb otthonává lesz mint önmagad
a színekép beléd kukul
százkarú hindu bálvány káli
csak lennél termékenyebb
és várok tovább
ytiko hogy eljőjj
várok hogy végül történjen valami
tükörről lengő selyemszállról

mit szemed húz ki feszesre
lovam eleresztem jobb szeret így szabadon
lábam izmos béklyóként övére tapad
korongba fordul
osuklómon a kéz
rügyei apadnak
nagy idegen hatalom kezdődő
miként te vagy és áldó
ha megállsz jóleső meztelenség

szárnyaljunk hát fonva
fejünkre érckoszorút
sohamegállás és meg-megállás vonszol
vagy asztalomon a zöld dobozok
pipa
mélyén hónapos hamu keménykalap
nyakkendő szemérmes pénz milliányi
vagy mi akkor

YTIKO

az egyetlen a végleges a tökéletes
a lélekerősítő a zsibbasztó
a mellére büszke az ezerszín-hajú

páfrányt ültetél kőlevelekkel
és nő és nedve ha csurran
és gyökere kúszik és törzse kiszökken
kevés kell elérlek
végleges rabság szabadság-szegély
csúcsaid irgalma s az én irgalmam annyira
[hasonlít

a magasság feszülete vagy
elszegődnek szolgálva
bosszús szavak függő akaratát

kilépek véreimből

ne jőjj többé
hitshcock balzsamos csontvázait akarom
darabolt arcokat szélső magányt
hogyan barátaim nekem adják e tollat
[asztalomon
és semmire ne figyelmeztessenek

ytiko
sikolyod az utcán
a falon nagy árnyad
szemérmetlenül ágyamban is

YTIKO te

YTIKO te

nézd ha nem akarnál
élhetnék mint a többiek
ha szeretsz ne ölelj hagyj magamra
mért nem akarod

ELJÖTTEM HOGY KIVESS TE ÉSZ

kell-e nagyobb biztonság tárgyaidban

H Ü T L E N E S T E

Németh István

I.

Valami halálosan fontosat akartam neki mondani ma este.

Vártam még fél órát a megbeszélt idő után, aztán elindultam, még nem tudtam, hová. Mikor kértem a városból, megláttam az ég pere-mén azt a csillagot, amit tegnap este közösen választottunk magunknak. Én nem akartam választani csillagot, azt mondtam, lehullhat, de ő ra-gaszzkodott hozzá. Még nem hullott le, ott van, hunyorogva ragyog. Ő most nem látja, nem jött ki a Duna-partra, a házaktól meg nem látja bent a városban. Megcélzom az ujjammal, mint az este, s most is a féle-lem kíváncsi borzongása fut át rajtam: leszárad-e az ujjam? Gyerek-koromban valaki azt mondta, hogy aki rámutat a csillagra, annak le-szárad az ujjá.

Halálosan fontosat akartam neki mondani és azt is elhatároztam, hogy ma este jó leszek hozzá, nem leszek durcás, ha meglátom, elébe futok, átölelem és egész este csak csókolom, és jókedvem lesz. Elhatá-roztam, hogy megcsókolom az ujján azt a vérhólyagot, amit tegnapelőtt hagyott rajta a diótörő. Tegnap este, mikor megmutatta — puszikáld meg! — mondta száját csücsörítve — kedvetlen voltam. Amikor vele vagyok, sose vagyok olyan, amilyen lenni szeretnék. De ma este kedves és játszadozó lettem volna, mint egy kölyökkutya, úgy érzem.

Esti gyakorlatról katonák sietnek befelé a városba, a kaszárnyába. Szabálytalan, sietős léptekkel igyekeznek, csörög rajtuk a fegyverzet. Mind megnéz, ahogy lassan, ellenkező irányban, elhaladok mellettük. Ha most varázsló lehetnék, fehér inget, nyakkendőt adnék rájuk, hogy úgy menjenek a városba, ne a kaszárnyába.

Leülök az út szélére, a nagy tábla alá, amelyen orosz, német, francia és angol szöveg kíván minden jót a városba érkező idegenek-nek. Jó volna átmázolni és azt írni rá: „Idegen, ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel!”.

Kitapogatok egy követ, fölugrok, s tízméternyi távolságból minden erőmből a táblához vágom. Velőtrázó zajjal horkant föl a bádog, de

abban a pillanatban csönd lesz. Azt a csillagot úgy se tudnám megdobni, gondolom, s indulok tovább.

Mégis jobb, hogy a kaszárnyába mennek azok a katonák, megvacsoráznak és lefekszenek. Előbb, persze, lábat mosnak.

Undok kezdek lenni és keserű. Ha itt volna, tenyerembe venném az arcát, simogatnám, a szívemre szorítanám és elmondanám neki, hogy annak az amerikai írónak isteni villája volt Kubában, tele a világ legszebb virágaival, mégis öngyilkos lett. Saját autója is volt, és valószínűleg jachtja is. Nem, mégsem mondanám el ezt neki, ma este jó lennék, a lehető legjobb és pehelykönnyű, hogy karjába kaphatna, földobhatna és megkaphatna. Játshatna velem és okos játéka lennék, soha annyira nem lennék csak az övé, mint ma este.

Beleütköztem a sorompóba, riadva állok ma este. Mintha csak azt vártam volna, hogy elrobogjon a vonat, céltudatosan vágok át a kis őrházhoz. A sorompóór már bent ül a szemfájdító fényben.

— Mit csinált maga, mikor szerelmes volt? — kérdezem.

— Messziről elkerültem a vasutat.

— Téved. Maga előtt nem egy öngyilkosjelölt áll.

— Nem vagyok róla meggyőződve.

— Nyugodjon meg. Volt már szerelmes életében?

— Egyszer majdnem.

— Hogyhogy majdnem?

— Úgyhogy észrevették a jelét rajtam a kollégák, és lebeszéltek róla.

— Sikerült nekik?

— Addig beszéltek. És nevetségessé tettek ember, világ előtt.

— Sajnálja?

— Hogy nem lettem teljesen szerelmes?

— Igen.

— Ma már nehéz azt megmondani.

Álltam, mereven néztem. Gyűlt a számban a nyál, féltem, hogy leköpöm.

— Maga szerelmes? — nézett fel rám, mintha sírból kelne.

— Igen — sziszegtem, de kiáltani szerettem volna.

— Családja van?

— Van.

Körülményesen rágyújtott, hümmögött, bólogatott magában.

— Tudja mit? — szólalt meg, s veres szemeit rámemelte.

— Na mit?

— Ne hallgasson a kollégáira.

— Nem hallgatok.

— De ne hallgasson rájuk! — csapott az asztalra indulatosan.

Lenyeltem egy pofa nyálat.

— Itt — mutatott az olajos padlóra —, itt ezen a földön egyedül a szerelem az, amit még nem mocskoltak be! Igaz?

— És azt maga honnan tudja?

— Tudom. Én tudom.

Csúnya, megkínzott, elnyűtt volt az arca. Most se a számalom, hanem az undor fogott el.

Üres bölcsesség, amit mond. Hazudik. Egyszer — szeretni is gyáva volt. Ha nem volna szolgálatban, leütném.

Kiugrok, rácsapom az ajtót.

Messze a város felett remegő glória.

Anyám halálos ágyától is eljöttem volna ma este.

Halálosan fontos mondanivalóm volt számára.

Eszembe jut-e még egyszer, mit akartam neki ma este mondani.

II.

Ha az erkélyről elnézek arra messzire, az új földszintes családi házak felé, a vidám piros tetők őt juttatják eszembe. Csodálkozom ezen, és mindjárt érzékenyülök. Az új piros cseréptetők és ő. Zöld fák közt, kék ég alatt, szelíd domboldalon piros háztetők. Olyan, mint egy Szőnyi-kép, Zebegény.

— Szeretem a romantikát — mondta az este.

A vasúti sínek mellett sétáltunk, a ritkás akáclombokon át süttött a hold.

— Innen nézd — állt meg. Fátyolfelhők úsztak a hold előtt, nem érdekelt.

Leültünk a csörgő kavicsokra, a vasút kis padkájára.

Térdén lehúzta a szoknyáját.

— Itt alul is össze kell fogni — mókáztam, de ő a kezemre legyintett. — Belát a hold.

— Nézd a holdat! — mondta.

Néztem őt. És csak őt néztem. Az ő holdat néző arcát.

*

Tegnapelőtt megkérdezte a barátom:

— Mit szeretsz rajta?

— Csak addig szeretem, míg ezt nem tudom és ki nem mondom.

— Igazad van.

Igazam van? Valóban igaz lehet ez?

Kicsit rosszul esik, hogy ezt kérdezte. És hogy *rajta*. Lám, másnak milyen közömbös.

Különös. Különös, mi tölti el az embereket.

Szemem állandóan az órán, őt várom, a megbeszélt időt, remegek belül, három napja nem találkoztunk, fuldoklok az izgalomtól, de teszem a nyugodtat és a közömböst, ismerősöm, aki mellé letelepedtem, új kocsijáról mesél, valami három kilométeres poros útról, a ventilátor beszívta a port, valami eldugult a motorban, valami szelep. Kínos hallgatnom, nem érdekel, de tettetem magam, mintha figyelnék rá, és nem szakad vége a meséjének, állandóan a motorról és a porról beszél, a gyertyákról és a hengerekről, az olajról és a benzínről, porszemek kerültek be valamelyik nagyon érzékeny motorrészbe, ezen sopánkodik, sajnálkozik vég nélkül, még nem ért jól a motorhoz, csak a vezetést sajátította el.

— A következő kocsinál majd kiküszöbölöd ezeket a hibákat — mondom neki.

— Igen, ha még egyszer veszek kocsit, azt már jobban meg tudom őrizni.

Fölugrok, sietek le a lépcsőn, rohanok át az udvaron, valahonnan csatornabúz árad, undorodom, a gyomromat egyébként is megviselte ez a várakozás és ismerősöm dumája.

Ő már kint van az utcán, szórakozottan lépked, kislányosan, hanyagul lóbálja kezításkáját, olyan ellenszenves most, hallja, hogy kopogok utána, mégse áll meg, nem fordul hátra, milyen közömbös neki az egész. Beérem, megcsókolom.

— Megbolondultál?

Nem tudok hozzá szólni. Nem tudok belekarolni.

Könnyű, ringó léptekkel halad mellettem, lóbálja a táskát.

Lehiggadok, de nagyon rosszul érzem magam.

A buszban sűrű, tapadó a hőség, felteszi napszemüvegét. Megnyugodok, rá tudok nézni.

Érzem, rajtam a szeme, de a szemét nem látom. Szemben állunk egymással, hallgatunk.

Valami szívárog a szemüvege alól, szeretném megszorítani a karját, de nem teszem.

*

Feleségem mosolyog, mintha *tudná*.

— Gyanús vagy nekem — mondja, és olyan furcsán mosolyog, mintha azonnal kibuggyanna a könnye.

Ő azt mondta, előbb-utóbb észrevesz valamit a feleségem. Nem törődtem vele. Nem érdekel — gondoltam.

Nem érdekel. Nézek rá, mintha nem is hallanám, mit mondott. Ilyen egyszerű ez? Nem hittem volna. Nem mozdul bennem semmi, teljesen nyugodt vagyok.

— Tíz éve nem láttam a szemedben ennyi bűt.

Jólesik hallanom. De azért úgy igyekszem mozdítani a szememen, hogy változzék benne a fény. Hogy ne maradjon benne *abból* a fényből, csak tiszta, átlátszó, gyanútlan ablak legyen.

— Mit találsz ki? — mosolygok, gyanút terelő kísérlettel.

— De! Beszélni akarok veled.

Most veszem észre, hogy itt ül a kislányom is. Figyel, mint aki még sosem látott.

Májusban, mikor tanulmányi kiránduláson volt az iskolával, úgy aggódtam érte, hogy majd meghaltam.

Hetek óta nem törődöm vele. Meg se látom. Mintha nem is volna, és nem is hiányzik. Most se hiányzik. Nem zavar, hogy fürkészi az arcom.

Otthagynom őket, bemegyek, végigdőlök a díványon. Először gondolok arra, mi lehet ebből. Mit csinálók?

De már ő van velem. Szivárgó könnyeit látom a napszemüveg alatt.

Azt mondom neki egy este: „Te nem is tudsz sírni.” Nevetett.

*

Nézem az arcát, ő nézi a holdat.

Messziről motoros vonat éles füttye hallatszik. Hátunk megett a sín. Ha hátradőlénk, fejünkkel elérnénk.

De meghalni csak úgy volna jó, ha a halál után nem maradna meg a szájalmas, nyavalyás test, amit még, szertartás közepette persze, el kell földelni vagy égetni. Ha erre gondolok, a temetés viszolygató ceremóniájára, szégyellem, hogy egyszer meg kell halni.

Hogy elrobogott a kivilágított motoros vonat, visszaültünk a csörgő, kavicsos padkára.

Átöleltük egymást, és most azt éreztem, ő az egyetlen ember a földön, akit szeretek.

A kerékpárost már akkor vettük észre, mikor ott állt előttünk, s lihegve kérdezte:

— Jó emberek, mondják meg, hol van itt legközelebb telefon?

— A milíciaállomáson.

Megmagyaráztuk neki, hol találja meg.

Már fönt ült a kerékpárján, úgy szólt vissza:

— Ne haragudjanak, de szül a feleségem.

Egymáshoz bújtunk, hallgattunk.

— Haza kell menni — mondta egyszer. — Fél tizenegyre otthon a férjem.

Nekem olyan különös ez az augusztus. Nemsokára vége lesz a nyárnak.

Állok az erkélyen, és bánulom arra messze, a szelíd dombokon, a piros tetős új házakat. Mióta ismerjük egymást, ő jut róluk eszembe. Nem tudom, miért. Ezekon a távoli piros háztetőkön úgy bomlik fel a szín, mint a Szőnyi-képeken. Zebegény!

Szeretném már látni, de csak ritkán találkozhatunk.

Nem tudom, kocsitulajdonos ismerősöm kipiszkálta-e már a por-szemeket az érzékeny motorrészből.

És még mindig nem tudom, mit szeretek — barátom szerint — rajta.

Én azokat a távoli piros háztetőket szeretem ebben a szép nyár-végi lobogásban; mindennap látom innen az erkélyről, míg be nem takarja őket a hó.

MARADVÁNYOK

Torok Csaba

Gutta cavat lapidem, non vi,
sed saepe cadendo...

Jártam már kétezer éves utakon és egynapos utakon.
Jártam autóutakon és ösvényeken, vadcsapásokon, úttalan utakon.
Tapostam már saját nyomdokaimat mély homokban, de bárhova
indulok, mindig a platánsoron indulok el és azon térek vissza.

Platánsor.

Csörögve hámlik a platánok vonagló kígyótestéről a könnyű kéreg.
Cafatokban peregnék alá a fahéjtekercecsek. Lehullanak és pattogva,
ropogva simulnak rá a csillogó úttestre a járművek kerekei alatt.

Férgek kerülnek napvilágra a lehulló háncs alól.

Meleg van.

Meztelenül, sárgán, buján vibrálnak az ágak.

Rozsdavörös, ötujjú tenyerek lebegnek alá, mintha az állandóan
mozgó, haladó, zegzugos árnyképeket kívánnák megmarkolni, a ke-
gyetlen árnyékokat.

Száradó falevelek zörögnek a kékfényű aszfalton.

A falevelek nemcsak ősszel hullanak.

A leveleknek ezt a tulajdonságát nem ismeri mindenki. Meglepőd-
tem, hogy erről az állandó hullásról még maguk a levelek sem tudnak
semmit.

S most lenn zörögnek az úttesten, és megdöbbenve lármáznak.
És csak hullanak tovább a többiek, lassan, egyenként.

A lehullottak szétszórva tengődnek, sodródnak az útszélen. Suhanó
kerekek kergetik őket. Egyedül vannak. A fa már nem tartja őket
magáénak: új leveleket vár. A föld még nem fogadta be őket. Panasz-
kodnak, töredeznek az útszélen.

Porrá törnek.

Barna porrá. Szürke porrá.

És kárörvendve hirdetik az ősz közeledtét.

Taposom, rugdosom a lehullott leveleket az áttüzesedett úton.

Gyalog járok, mert érdekel ez az út. Gyanakszom.

Akik először utaznak rajta végig, azt mondják: „Szép platánsor”.

De ezek mind a kék autóbuzson jönnek, és csak a lombokat látják.

Én gyalog megyek, hogy az utat lássam.

Mert az úton repedések, gyűrődések, kopások vannak.

A kerekek szétrágják az utat.

Vagy a fagy tette tönkre? A Nap heve olvasztotta meg?

Ropog a lefoszlott kéreg a talpam alatt.

A hulladék nem akadályozza a forgalmat, a kerekek porrá zúzzák.

A platánok hulladéka nem ártalmas.

Jóraivaló fák ezek.

Nem kártékonyak.

Díszfák.

Veszélytelenek.

A platánok levetik elnyűtt kérgüket, amelyet már szürkére lepett az út pora, és új, csillogó, sárga kérgükkel becsapnak bennünket mint-ha fiatal, életerős, termő fák volnának.

Ámítás.

A gyökerek, a törzs mind a régiék.

A díszfák nekünk nem teremnek.

Meddőek.

Gyökerek.. gyökerek...

A platánok gyökerei fölemelték az aszfaltburkolatot!

A régi gyökerek összetörték az úttestet.

Az ágak recsegve harsognak diadaléneket.

Ünneplik a gyökerek győzelmét.

Utunkon megtörték a kék fények.

A platánok odvaiból denevérek potyognak az alkonyba.

Útfoltozók.

Foltozzák a megrongálódott utat.

A megrepedezett részeket gondosan körülvésik, markukba köpnek, ismét csákányt ragadnak, és a körülvéselt felületeket fölfeszítik tom-pán maró ütésekkel. Közben beszélgetnek, vitatkoznak, cigarettára gyújtanak, nyögdecselnek.

Csak foltoznak.

A lefejtett burkolat helyére fekete masszát gyúrnak, lesimítják, behintik mézporral, és továbbmennek, a következő repedésig.

Csak foltoznak.

És az út foltos lesz.

A forgalom kerekei pedig sorra kilöki helyükről a fekete foltokat.

S a kopások állandóan mélyülnek a foltok helyén.

A gyökerek előbgyannak.

Ismét gyalog.

Az új úton. Éjjel.

A mellettem autón, motorkerékpáron, kerékpáron elhajtó emberek mellém érve elmosolyodnak, integetnek. Talán azért, mert még mindig gyalog utazom?

Érdemes-e gyalog járni?

Érdemes-e kímélni az új utat? Egyedül kímélni?

És közben nyelni a port. Érdemes-e?

Különbösen ez az út olyan rövid, hogy talán fölösleges is motorra költeni...

Ma a kék bódében kék újságot árulnak. Kék a cigarettadoboz, a gyufásdoboz fedele az eltűnődő cipőtisztító markában. Az úton kék autóbuszok, kék taxik, kék robogók, kék kerékpárok vonulnak. A kék-fényű úton.

Kék az inge a szőlősgazdának, aki a kéktornyú városháza előtt vállát vonogatja a munkanélküli idénymunkások korgó gyűrűje közepén. (Szőlőtőkékünket már régóta kékkőoldattal permetezzük.) Kék a sorsjegy az üveg alatt, kék az érettségi bizonyítvány a sötétkéruhás diákok zsebében, a korzón kékharisnyák virítanak, és kék az ég.

Ma minden kék.

S az emberek, akik autóbuszon, villamoson, a sokféle motoron a strandra, a sétaerdőbe, a meccsre igyekeznek, nem látják ezt a kék világot, a mi nagy, kék valóságunkat. Nem látják, mert sárga, zöld, barna és piros napszemüveget viselnek, és a világot, a mi nagy valóságunkat sárgának, zöldnek, barnának és pirosnak látják. Az emberek szeretik a színes napszemüvegeket. Szeretik, ha körülöttük tarka a világ, a mi nagy valóságunk.

Az emberek szemét vakítja a tündöklő kék fény.

Engem a láthatatlan színek érdekelnek.

Azok nem vakítanak.

Csak ölnek.

Szeretem, ha szobám ablakai mindig nyitva vannak. (Télen is.)

S ha bemegyek valahova, ahol egyedül vagyok, vagy ahol sokan vannak, mindig kinyitom az ablakokat. Csak azután ülök le.

Ha szobám ablakai csukva vannak, nem vagyok otthon.

Azt mondhatnám, hogy ez az én szobám. Pedig nem így van.

Én vagyok a szobáé.

Az ágyamé vagyok.

Amióta odakinn tavasz van.

Asztalomon könyvek és üvegek.

A könyveket por lepi. Az orvosságos üvegek mindig újak.

Szobám falait unalmamban összefirkáltam nagy, láthatatlan betűkkel.

A szemközti falra ezt írtam:

„Szeretem a magányt, még akkor is, amikor egyedül vagyok.”

És tavasz van.

És hull a por. A közöny és a csönd mindenre ráül.
Zizegnek, surrannak a poros napok.
Egy kiürült orvosságos üvegben ibolya fonnyad. Anyám hozta a kórház kertjéből. Városi ibolyák.
Nekem friss ibolyák kellene. Űde, erdei ibolyák.
Kimegyek az erdőbe.
Az én erdőmbé!
Csak én tudom egyedül, hogy abban az erdőben hol nyílnak ibolyák.
Az én erdőmben.
Az ágyamat itthagynom.
A szobámat itthagynom.
Az ablakokat beszegelem. (A házbéliek nem szeretik a nyitott ablakokat, a nyitott ajtókat. Mindig félnek valamitől.)
Ezután az erdőben lakom majd.
Az erdő lesz a szobám, az erdő az ágyam.
Hogy évről évre mindig nekem legyen a legfrissebb ibolyám.
Elindultam az erdőbe a jól ismert úton.
Fűben talált fekete varjútollat döftem vörös nyakkendőmbe.
És vittem magamban a romlandó magányt, hogy még útközben közönnyé erjedjen bennem.
Vittem, hogy kielégíthessem az erdő hatalmas kívánságát. És az erdő hívott, csalogatott, követelt és zsarolt.
Magány...
Közöny...
Fölény...
Csámcsogom a szavakat, mintha csak szavak volnának.
Ki tudja, meddig lesz szavam?

A fenyők tövén eső után gombák ülnek. Ehető és mérges gombák.
Az ehető gombák férgesek. Ez az ismertetőjelük.
Hallgat a homok, és tompán morzsolja, fojtogatja az akácok tövét.
Hallgat a homok, csak lépteim alatt zümmög sárga gyászindulókat.
S a hallgatag homok szélfúttá mélyedéseit gondolatban itt is, ott is kitölti testem térfogata.

Méricsgélek, alkudozom, megállok, de a mélyedéseket lassan mind otthagynom.

Újakat, mélyebbeket, távoliabbakat keresek.

(„Erős vagyok, hisz tudom, hogy mit teszek.”)

Most már tudom, hogy márciusban itt még nem nyílnak ibolyák.

Mert a homokon minden virág késik.

De kinyílnak majd, és illatoznak. S az árvalányhaj toklászából finom selyemszálak csavarodnak majd rettegve fölém — eltakarnak. Nőjenek belőlem ehető gombák.

Tegyen magáévé az őszinte, a hallgatag homok.

Morzsoljanak szét, szívjanak magukba gyökérzetükkel a vad fák.

Cinkfoszfid!

Adj nekem Békét!

Adj nekem Fölényt!

Szememben rohanó, tavaszi felhők bombázzák a Napot, mint párányi, ingerült atommagot.

Világító szemhéjamon, mint kifeszített vásznon, színes körök, síkok, lassan forduló testek adnak fantasztikus kompozíciókat rég elmerült, gyermekkori álmok utolsó felvillanásaként.

Pedig nincsenek ilyen színes gyermekkori emlékeim.

Nincsenek emlékeim, s nem is lesznek.

Nekem mindig csak jelenem volt, értelmetlen jelenem.

Mert életemet valaki előre kiszabta.

Kockásra szabott életem hatvannégy kockáján fehér és fekete bábok buknak — az óra ketyegésével — halomra. S ki tudja, a játszmat ki nyeri meg? S ha döntetlen is marad, tudom, a mutató tovább forog majd tengelye körül. Csak a bábok kopnak csattogva a kockás felsíkon, s ismert lépésekkel mindig ismeretlen összefüggéseket adnak.

Fekete a gyomrom!

Gyomorsavam sötétséget mar, emészt.

Gyúri, forgatja a szürke port, de — feketén — visszaadja.

A sötétséget, csak a sötétséget nem bírja még...

A fák alatt kopott rókák kaffognak szimatolva, mint keselyűk, ha dögre várnak.

Délután még, a forró homokban, lerágott, véres özkoponyát láttam.

A sötétedő fák alatt rókák kaffognak.

Megalázott, fekete gyomrom hazavonszolom és kimosom.

Tejjel mosom ki.

A tej fehér.

A rókák pedig ma este is éhesek maradnak.

(És pontosan huszonnégy órával később két elvtárs ült le asztalomhoz, hogy számon kérje tőlem az öklöm és becsületem, s bár a varjú-toll még mindig ott hányódott a vörös terítőn, fel sem tűnt nekik, hogy még mindig élek.)

Azóta az árvalányhaj elhullatta bolyhát.

Érzem a térségeket, a levegőt.

De még mindig kísért az erdő.

Hosszabb, végtelen utakra vágyom.

És az utak, ismerős és ismeretlen utak, felém fordulnak...

Záporért kongnak a koradélutáni izzás téglái.

Eső helyett vér csöpög a téglákra.

Kopott, sárga téglákon vörös pettyek párolognak.

Egy fekete és két tarka kutya nyalogatja a téglákat.

A forró téglá égeti nyelvüket, mégsem tágítanak.

Messziről újabb tarka kutyák csaholnak a vérszagra.

A föld nem maradhat vérfoltos!
Csorog, csöpög a vér a himbálódzó, nagy testből.
A téglák tere, a nagy test tere nem maradhat vérfoltos!
Nyüszítenek az égett nyelvű kutyák.
A téglák véresek, vörösek maradnak.

A szerűn dohogó cséplőgép dühödten felbödül, lerugja magáról a szíjat, és beéri a puszta porral, a termés porával. A munkások, a kéveoldó lányok magára hagyják a fuldokló rabot, és elrohannak a pattogó, vörös téglák felé.

És potyognak a langyos csöppek a forró téglákra.

Gyerekarcsú emberek a faluvégen ponyvára rázzák a fákról az epret. Durúszolnak, fortyognak már az érett hordók. Forr bennük a cefre. Lobog, rohog a tűz a sitergő kazán alatt, s a hűtő harmatos teste előtt meredt szemek lesik az első, az induló csöppeket. Mindjárt megindul a szesz színtelen zsinórja. Már futnak lefelé az alkohol csöppjei, a csöppek, a drága csöppek...

És csöpög, csorog a vér, csöpög a vörös téglákra.

A kóstolgtatók elégedetten a földre ülnek, a fityók az ölükben. Dorombolva elrévednek. A hűtő átmelegszik. Az üstben lesül a cefre. A csövek eldugulnak, s a kazán szárazon dörrenve repül a mennynek.

S a kóstolgtatók kábultan elrohannak, el a némán párolgó téglák felé, a nyugodtan, súlyosan himbálódzó test felé.

Zárt ajtók mögött daráló dűnnyög. A darálósznak a félpadlásról a vállára zuhan egy teli zsák. A zsákban napi keresetét helyezte oda, s az most a vállára dőlt a félhomályban. (Kikapcsolták valahol az áramot, s a zárt ajtók mögött ilyenkor minden sötétségbe merül.) Leállt a villanymotor, a daráló, eltömődött a garat, s a várakozó emberek a sötétben egyszerre fölugranak. A föltépett ajtón kirohanva feldöntik a zsákokat, s a liszt, a dara, a korpa kiömlik, összekeveredik.

S az emberek elrohannak a téglák felé.

A kocsmában két részeg iszik és dicséri egymást. Nem is tudják mit, csak öntik magukba. Szájuk szögletén kétoldalt lecsorog ingükre, az asztalra. Az asztallapon végigfut, s aztán lefordul a piszkos padlóra. Előbb tömör zsinórban csorog, majd utolsót csurran, aztán csak csöpög, és gyűrűs hullámokat ver az asztal alatti tócsában.

S csak hullik a vér tovább, csepp csepp után pottyán, lassan, a téglákra, a porba, a kutyákra, és bíborrá, feketévé alvad szőrükön, még mielőtt lenyalhatnák égett nyelvükkel.

Harangoznak.

Kérdezi-e valaki:

Ki halt meg?

Ki hagyott itt bennünket?

Meghalt valaki?

Nem!

Nem kérdezi ezt senki. Senki sem érdeklődik így.

Itt csak ennyit kérdeznek:

Ki a halott?

A halotti maszkot mindennap fölveszi valaki.

Csak a szereposztás változik, nem a szerep.

A kulisszák is maradhatnak.

Ki a halott? Ki a halott? — kérdezzetnek a cséplőmunkások, az eper-szedők, a darálós, a részegek, az öregasszonyok és a kisgyerekek.

Sötétedik.

A téglák lassan hülnek.

Fölöttük langyosan áramlik a levegő.

A lanyha sötétségben észrevétlenül csüng alá az ereszről a kifeszít-tett Bikaborjú.

A vér már nem szívárog a fejnélküli nyakból.

A test merev.

A téglákon már nem látszik a vörös szín. Csak a sötét foltok.

A kutyák eloldalogtak. De itt van a téglákon a nyelvük, a körmeik nyoma.

Maradjanak a nyomok.

Ne mossátok le őket.

(Levágják a bikaborjút, mert húsának ára 600 dinár.

Levágják, mert bőréből nyerget, ülést, szíjat, hátizsákot és tölténytárat készíthet a leleményes ember.

Levágják, mert a bika nem ad tejet. Fehér, hús tejet a fekete, lázas gyomroknak.

Leölték a bikaborjút, mert az istállóban egy tehén üszöt ellett.)

A lefejezettnek fejét ugyan hova tették?

Fejétől bűzlik a hal — mondogatják.

Igen, a hal. De a borjúra ez, természetesen, nem vonatkozhat. Hiszen vannak sokan, akik éppen a borjúfőt tartják legkedvesebb csemegéjüknek.

A halak vízi állatok. Más törvények szerint élnek.

A lefejezett Bikaborjú a homályban bosszúra lendülő oroszlánra hasonlít, amint a véres nyomokra veti magát.

Itt ülök a víz és a föld érintőjén.

Itt ülök, fej és végtagok nélkül, mozdulatlan, haszontalan víz-parti kő.

Súlyos, darabos, érzéketlen szikla vagyok.

Bennem számtalan anyag találkozik, de egy darab vagyok. Egy darab szikla, egy darab hallgatás.

Nem tudom, testemnek milyen nevet adhatnék.

Volnék bár szürke gránit, hogy faragnának belőlem szabályos kockákat a kőfejtők. De gránitkő nem vagyok.

Nem tudom, hogy bazalt, márvány, vagy csak közönséges terméskő vagyok-e. Vagy mészkő volnék, tengerek iszapja? Megkövesedett iszap, tele zárt kagylók, moszatok, csigák, véglények fosszilis maradványai-val? Tele megkövesedett mozgással, megkövesedett idővel...?

Ülök a vízparton. Tömegemben az Én, mint magját vesztett, kóbor elektron kering szabálytalan pályán. Talán kiutat keres a csapdából?

De itt vannak a többiek is.

Szélvájta, hullámverte kövek. Már simára kopott, vagy még darabosan, csücskösen csattogó szirtek.

Az ásványkutató talán bauxitot vagy vasat találna bennük, a Geiger-számláló talán idegesen fölkacagna, ha egyszer a közelükbe érne...

De mi csak ülünk csendesen, sziklatársaim. Merően a vízbe bámulunk, mintha a mélyben történő dolgok ránk tartoznának.

Mintha valamin gondolkodnánk.

Mintha elfeledtünk volna valamit, valami nagyon fontosat, valamit, amit mindenkinek meg akartunk mondani.

Elfelejtettünk megmondani valamit valakinek.

Valamit, ami a mindene.

Mi csak ülünk a vízparton, csak kopunk, csak süllyedünk. Csak hallgatunk, csak pusztulunk.

A nagy csöndben talpunkra, derekunkra lassan, simogatón moszatok telepednek, s a napfényben zöldesen, kedvesen csillogunk.

Csak csillogunk.

Testünk réseiben vidám, barna rákok fészkelnek be, okos csigák nyálazzák síkosra tomporunk. Fejünkre sirályok zuhannak, és ürülékük szürke mázzá gyűlik rajtunk.

Szürkül a hajunk...

Ki veszi észre a szürke köveket?

Gyerekek jönnek majd, és suttyomban a fenékre görgetnek bennünket.

Kövek, van-e még bennünk egy szikrányi élet?

A vízparti kövekre szúnyogok ülnek. A szúnyogok minden este ide szállnak, hogy a köveket marják.

(Mi lenne, ha élnének a vízparti kövek?)

Ordítanak a vízparti kövek, mert vérüket szívják.

(Hangjukat senki sem hallja. A kövek hallgassanak! A kövek némák!)

Énekelnek a vízparti kövek: önmaguknak gyász kíséret. Lábbal sírjukban énekelnek a kövek.

(Mi lenne, ha élnének a vízparti kövek?)

Legszebb éneküket éneklik a vízparti kövek.

(Hangjukat ki hallja? Ki hallgatja? Hisz a kövek némák.

Talán csak a hullámok morajlanak?)

Zokognak a vízparti kövek. Zokogásuk végigremeg a parton, a dermedt, idegen parton. Zokognak a néma kövek.

(Mi lenne, ha élnének a vízparti kövek?)

Zokognak a vízparti kövek a platánok miatt, az összetört utakért.

Zokognak a kövek az erdő vadjaiért, a Bikaborjú csepegő, vörös véréért. Zokognak a kövek — testük rabjaiért. Szikráznak a kövek.

(Fájdalmuk szikrázó könnyeit ki látja? Ki várhatja? Hisz fejük sincsen. Talán a harmat lepte be őket.)

Süllyednek az ordító, az éneklő, a zokogó, az örvongó némák.

Mi lenne, ha mégis élnének azok a szürke, vízparti kövek?

1958, augusztus

RÓMA ÉS EURÓPA TALÁLKÁJA 1938-BAN

Bányai János

Száll kiáltva, száll az égre, visszashall és felcsap újra, lecsap újra, írja már az ősbaj körvonalát, a láthatár sötétszürke táblájára a madár.

(Illyés Gyula)

... mert mindannyian a halál legszolidabb kandidátusai közé tartoznak.

(Miroslav Krleža)

Miroslav Krleža legutóbbi drámai műve, az *Aretaiosz*, a drámához csatolt *Utószóval* együtt¹ két kézzelfogható szempontból válhat egy analízis objektumává: a) az idő alkotta mítosz és b) az individuumok teljes erőfeszítése a mítosz leküzdésére aspektusából. Ez az ellentéteség — egy médiumnak alapjában összefoglalt két ellentétes, de egymást meg nem semmisítő pólusa — tartalmazza a dráma elhanyagolhatatlan belső feszültségét; egy végsőkig feszített, túltelített, minden lényeges oldalról megvilágított történelmi játék, pontosabban *játék a történelemben* immanens feszültségét feltételezi ez a szembeállítás.

Az ellentéteség két pólusát, a mítoszt és az ellenmítoszt nem elvontan, a szellem szférájában, hanem konkrétan, így is mondhatnánk: reálisan, egy történelmileg pontosan meghatározott s ezzel minden külső magyarázattól elhatárolt, felmentett órában² tette művészileg hitelessé Miroslav Krleža.

A történelmi pillanat, 1938, a második világháború előestéje, azok a telített órák, melyek tartalmuk intenzitásából következően jó előre meghatározzák az elkövetkező napok, hónapok, évek tartalmát³; konkrét esetben, az embertelenséggel sűrített órák magukba foglalják az előremutató, jóslásszerű, de a dolgok ilyen konstellációjában nagyon is reális, szavahihető sejtést, azt a sejtést, mely az individuumok szellemi

¹ Miroslav Krleža *Aretej*, Zora kiadás, Zágráb, 1963.

² 1938-ban *Aretaiosz* udvarában, melyet mint turisztikai különlegességet őriznek és mutogatnak, valamint a XX Century szalonjában történik a dráma. Egyetlen délután csak a dráma időtartama.

³ Ezt a tételt, filozófiai szempontból, Danilo Pejović foglalta össze. Danilo Pejović elméletét Ernst Bloch gondolatainak alapján fejtette ki.

magatartásának ebben a tragédiájában, egyszerre válik a mítosz, a történelemben ismétlődő embertelenségek és az ellenmítosz, a kéz tökéletességének szimbolikus megfogalmazása alapjelentésévé, értelmévé, ha annak lehet nevezni. Olyan óra ez tehát, melyben a mítosz és az ellenmítosz is teljessé, totálissá válik. Kétségtelenül az abszurd totalitás megfogalmazásán át bizonyos mértékben már a dráma irracionális világába jutottunk ezzel: „Szabad szellemű civilizációnk egzakt tudományos formulája abban van, hogy mind kevésbé logikus.”⁴ (M. Krleža.)

A dráma színfala, a történelem, önmagában már megadta a tartalom hitelességét; a művészi hitelességnek, melynek kutatására és lehető felmérésére fektetjük ebben a dolgozatban a hangsúlyt, nagy előnye a tartalmi és történelmi konkrétság. A költészet, az egyetlen egzisztenciális élmény, mely sohasem süllyedhet az újságírás színvonalára, a művészi hitelességnek lényegi attribútuma, vérkeringése, anatómiája, megtalálta ebben a történelmi és tartalmi konstellációban azt a belső formulát, mely a távoli, romantikus tisztaságú metaforák világát az élet és az élmény objektumává teszi.

Az ellentétesség immanens feszültsége a tartalmi hitelességen túl is a művészi hitelesség egy alapvető feltétele; ez a megállapítás még nem tett eleve pontot a felvetett kérdésre.

Abban az időben, melyben az *Aretaios*z költőjének a tartalom intenzitása belső kényszerévé tette a tradíció korszerű felelevenítését, abban a pillanatban tehát, amikor a tradíció és a korszerűség között nem eltéréseket és szakadékokat keresett, hanem hasonlóságokat, akkor egymásnak megfelelő eszméket fedezett fel, abban az időben tehát irrelevánssá vált a tragédiát feltételező áthidalhatatlan szakadék — múlt és jelen között, mondjuk —, mellékessé vált tulajdonképpen a klasszikus tragédia-képlet szakadéka. Egy új lehetőség jelent meg, egy új szakadék, a tragédia belső, immanens kényszere és a triviális külső kényszerítés közötti szakadék, melynek lényeges pontjait csak a belső szintézis, a szív és az emberi tett közötti egyensúlyt fenntartó erőfeszítés jelölheti meg, részben pontosan. A szív és az emberi tett közötti harmónia, melynek felborulása a klasszikus tragédia-szakadék felé vezethetné a költőt, itt mintegy végérvényes elkötelezettség, mintegy utolsó lehetőségként fenntartott morális principium a tragédia individuális, egyéni szenvedélyét, annak lényegét mutatja. Az *Aretaios*zban a tragikus irány ott nyilvánul meg, amikor a külső feltételek, a kényszerítés a harmónia felborítását, az egyensúly megszűnését követeli; nyilvánvaló tehát, itt is bizonyos szakadékokra leltünk, azonban olyan szakadékokra, melynek aligha van köze a klasszikus tragédia megoldásához. A szakadék megjelenésének új formáját mutatta meg Krleža, az új tragédia új formáját alkotta meg, azt a formát, melyben a szakadék nem áthidalhatatlan, mert etikai szempontból az egyik pólus, a külső kényszerítés eleve bukásra érdemesített. A másik oldalon az új tragédia továbbfejlődésének sejtjeit is felfedezhetjük: a szakadék morális áthidalhatóságának ellenére is kötelezően, a dráma belső impulzusa, vérkeringése felbomlásával a két pólus között kényszerűen összeütközésre, leszámolásra kerül sor: „A tragédia az életben egy olyan megoldhatat-

⁴ Az idézetek, ha külön nem jelöltük őket, mind az *Aretaios*zból és annak *Utószavából* valók.

lan összeütközés történelme, mely csak egy megoldást feltételez: a halált.”⁵ (L. Goldmann)

Újabb probléma előtt állunk azonban: Miroslav Krleža *Aretaioszában* éppen az említett etikai szempont miatt az összeütközés történelme nem követeli meg eleve azt a halált, annak az oldálnak halálát, nevezhetjük ezt a pólust pozitívnak is, melyet megkövetel a hamleti tragédia, legalábbis nem olyan értelemben, ahogyan arra Lucien Goldmann mondata utal: a tragédiára nem jellemző oldalon jelenik meg a halál, ha látomászerűen, akkor is, s ez már bizonyos értelemben az utópia felé fordítja a dráma jelentését: Morgens professzor, az európai orvostudomány dicsősége, a második világháború előestéjén, a korszerű polgári értelmiségit jelképezi, aki a nagyon is reális ördög ellen, Van der Blooten báró, a rendőrség fanatizmusának megtestesítője ellen csak az emberi kéz tökéletességének metaforájával válaszol; Morgens látomásában Van der Blooten elbukik, s a professzornak más nem marad, mint az évszázadokat magábafoglaló metafora. Ez az utópikus megoldás (Aretaiosz gyilkolja meg Morgens látomásában Van der Blootent!) azonban csak egyetlen pillanatra változtatja meg a tragédia logikáját: az ötödik kép apokaliptikus dialógusa a filozófia nagy neveit viselő hadihajókról, nem engedi, hogy ez az utópikus látomás többet jelentsen, mint feltételes, de nagyon vérszegény lázadást, olyan révolteot, mely csak ebben a helyzetben, ebben a konstellációban vezethet bizonyos, ha csak pillanatnyi, akkor is — megnyugvás felé; a tragédia útjait a 45 milliméteres ágyúkkal felszerelt Arkhimédészek, Kantok világosan mutatják.

S most már leszögezhetjük: a dráma pillanatának sűrített tartalma megjelölte az események tragikus útját; a művészi hitelesség éppen ennek a sűrítésnek kifejezésében nyilvánul meg: a költő élményét a közlés kényszere alatt olyan kifejezésben tette formává (illetve a kifejezésben fedezte fel a formát), mely a sok megoldás közül, ebben az esetben, a legtökéletesebb.

Még egy lényeges mozzanatra kell rámutatnunk; Krleža módszeréből következik ez. Krleža követelései következetesen maximálisak, különösen akkor, amikor a kifejezésről beszélünk. Maximális megoldást követel a tragédiától, önmagától is tehát; hogy ezt a megoldást nem adta meg, nem a kifejezésben kell keresnünk az okot, hanem a tartalom, tehát a történelem konstellációjában. Krleža mondatai, szavai, gondolatai telítettségükben maximálisak; témái, eszméi, felfogásai határozottságukban és végérvényességükben maximálisak . . .

Európa és Róma találkozása 1938-ban, a második világháború előestéjén, csak egy ilyen maximális kifejezési követelésben válhatott, még az utópikus megoldástól eltekintve is, művészileg hiteles vallomássá.

Az, hogy a tragikus szellemnek Miroslav Krleža újszerű megvilágítást adott, s bizonyos értelemben valami abszolút, de egyúttal abszurd győzelemig vitte, (az emberi kéz tökéletességének metaforája) feltéte-

⁵ Lucien Goldmann: *Dialektikus kutatások* (az idézet a könyv szarajevói kiadása szerint).

lezte már, hogy a formai felépítés is változik, eltolódik az eredeti klasszikus szempontoktól; a kifejezés újszerű lehetőségét fedezte fel.

A klasszikus tragédia, első fokon, feltételez valami implikált meghasonulást, meghasonulást akár a halállal, akár valamiféle eszmével — s ezt rendszerint az ember akaratának és hitének tudatos princípiuma révén is. A klasszikus tragédia ilyen megvilágításában azt a szempontot emeltük ki elsősorban, mely az emberinek, tehát az igaznak, a társadalmi elbukását, megtörését jelenti, anélkül persze, hogy valamiben is kétséget fűznénk ennek az emberinek, igaznak, társadalmi valóságához. A szkepszis akadályozza, lefékezi, sőt lehetetlenné teszi a tragédia kibontakozását. A kétségek mindig a másik oldalon jelennek meg. A kétségek viszont, s teljes orkesztrációjában a szkepszis is, nagy szerepet töltenek be az *Aretaios*zban.

Az a világ, melynek arcát és álarcát a hatalom botrányos amoralitásának logikájával olyan intenzíven vázolta fel Miroslav Krleža, hogy annak művészi hitelességéhez alig fér kétség, éppen a szkepszis különös lényegének megvilágításától s e szkepszis lényeges drámai és dramatikusságától függően, az *Aretaios*z nem teljesedhetett meggyőző drámai alkotássá a klasszikus tragédia határain belül.

Mégis — s ez különös minőséget ad az *Aretaios*z-nak — Krleža látszólagosan a klasszikus felé törekszik, azonban hangsúlyozottan csak látszólagosan, mert valójában addig nem jut, s nem is juthat el. Hogy miért nem, azt már körvonalaztuk.

A fenti szempontok különös jellegüknél fogva érdekes tanulmányozási teret jelentenek.

Az első és legfontosabb meghatározás: az *Aretaios*z nem tartozik, formai szempontból, a tökéletes krležai drámai építmények sorába. Ezzel a meghatározással azonban egy új kérdés előtt állunk: vajon az előzetes gondolatmenet, mely bizonyos értelemben tagadja a klasszikus tragédia létjogosultságát egy ilyen morális kontextusban, de ettől eltekintve is — a megalkuvás szempontjából —, helyet hagy neki Krleža új drámájában, nem vezetett-e bennünket téves útra? Kétség a tragédia fogalmának, jelen esetben, helyes értelmezésében. Korrekcióra azonban ebben a pillanatban még nem kerülhet sor, csak ennyivel tartozunk: a tragédia, számunkra, mindig az intellektus dilemmája, az a megrázó összeegyeztethetetlenség, mely a világ összetevői és az individuum egyedi, személyes princípiumai között fennállhat.

Miroslav Krleža *Aretaios*za, mert tartalmilag korok, majdnem kétezer év távlatából egy metaforikus, mítikus, ismétlődő dilemmát hagy meg, az utópikus megoldás mellett is, megoldatlanul, formailag *kerekes dráma*.

A párhuzam az első és második, valamint az ötödik szín között szemmel látható: alapjában véve a hősök társadalmi helyzete és pszichológiája megközelítően megfelelő koordináták között mozog: *Aretaios*z és Morgens két egyenértékű feladat előtt áll; az elsőnek életéért gyilkolnia kell, a másodiknak szintén életéért auktoritásával egy politikai gyilkosságot kellene lepleznie; az első egy hosszantartó morális dilemma után elvégzi feladatát, a másodikról nem tudhatjuk, hogyan döntött, csak sejthetjük a végső elhatározást, sejthetjük, mert a dráma tömör tartalma meghatározta az elkövetkező események sorát, ahogyan

már figyelmeztettünk is erre. Mindkét oldal, Aretaiosz és Morgens, egyenértékű morális dilemmával küzd: engedni a hatalomnak, melynek alapvető elve a következő: „Minden hazugság, melyet jogi igazságként be lehet bizonyítani, jogi igazsággá válik”, engedni tehát ennek a hatalomnak, azzal a tudattal, hogy „Mindezt emberi vérral írták le...”, s ezzel megsemmisíteni az emberben a jó lehetőségét, az igazság távlatait, a meghasonulás és erkölcsi halál bomlasztó térképét, jejét vállalni, bizonyítani tulajdonképpen a „jogi igazság” törvényességét. Az emberi vérral írt törvény törvényességét.

Ez a lényeges erkölcsi habitusa ennek a drámának és ugyanakkor művészi létjogosultságának központi tényezője is. S ha a meghasonulás és az erkölcsi halál közé egyenlőségjelet teszünk, s tehetünk, akkor nem tévedtünk, hogy bizonyos értelemben klasszikus tragédiáról szölvünk: az intellektus dilemmájának tragikus teljességéről.

A klasszikus tragédia alakjai eltérnek a valóságban elképzelhető, felvázolható alakoktól, s ezzel még inkább elmélyül a tragikus szellem lényege; Aretaiosz és Morgens alakja azonban csak részben tér el a valóságos Morgens és Aretaiosz alakjától. Nem megszokott értelemben vett drámahősök tehát ők ebben a démoni dilemmában. Az eltérés csak abban a költői szimbólumban nyilvánul meg, mely más helyzetben, más körülmények között mindkettőjüknek perspektivikus, történelmi feleletet tudna adni, valami más megoldást: Arinoe madara ez a szimbólum, s az a lehetőség, hogy háromezer évvel távolabb jutni ezzel a madárral, távol ettől a morális mocsártól, még akkor is, ha az a veszély fenyeget — s ezt Aretaiosz jelenléte már bebizonyította: ő az egyetlen ember, aki már találkozott Arinoe madarával —, hogy ott, a háromezer év utáni világban is ez a dilemma ismétlődik meg, ez az örökös, végzetes összetűzés a világ összetevői és az emberi tudat, akarás, hit között. Arinoe madarában is csak kételkedni lehet, semmi más nem marad már hátra, s ezt a végzetes szkepszist Aretaiosz jelenléte a XX Century szalonjaiban rideg logikával bizonyítja. A csodaszép, tüzes madár fényében menekült, s amikor megállapodott, ugyanaz a görcsös dilemma ismétlődött meg. Aretaiosz, ez a fantom, elégtételt szerzett azonban hiúságának és megbántottságának, látomásszerűen gyilkolt (bizonyítva önmaga valóságát), ezzel talán segített Morgens sorsán, s így eltávozhatott, ugyanabban a ködben, amelyben megjelent: a mítosz és az ellenmítosz utolsó csepp vérig folyó harcát, ennek a harcnak reális körvonalait hagyva maga után.

Egy lényeges kérdés előtt állunk, sorsdöntő kérdés ez, az *Aretaiosz* művészi hitelességének sorsdöntő kérdése: vajon az idő alkotta mítosz — Arinoe madarának hiábavalósága, a világ összetevőinek borzalmasan ismétlődő antihumanizmusa, és az ellenmítosz — az individuumok erőfeszítése, a morális dilemma végzetes, (emberen és drámán belüli) emberhez méltó harca feltételezhető-e az *Aretaiosz*-ban, s az *Aretaiosz* tragikus szellemében (talán a dráma határain túl is!) valamiféle emberhez méltóbb utat, fenntarthatja-e az emberi méltóság individuális lényegének reálisabb megvalósulását? Ebben az órában, ezen a sorsdöntő találkán, Róma és Európa találkáján 1938-ban — nem.

A felelet azonban, ez a nem, mégsem véges: nem tudjuk meg, s nem is tudhatjuk meg, hogy ebben a konkrét esetben Morgens hogyan

döntött. Csupán az emberi kéz tökéletességének metaforikus felismerése jelenthet bizonyos optimizmust, ha nem is azt, legalább azt a teljes mértékben szabad emberi reményt, melyet a tökéletes forma igazsága, megismételhetetlensége és letagadhatatlansága adhat:

A jelenlevők hangja: Nagyszerű, megjött a villanyáram, nagyszerű.
Morgens mintha csak visszatért volna ebbe a világba:

Megjött a világosság! Ezt a fényt is az emberi kéz ajándékozta nekünk. Nem emlékszem már, a régi hipokriták közül ki mondta azt, hogy nem tudja, vajon az ember a legokosabb állat azért, mert keze van, avagy keze van, mert a legokosabb. Mindenesetre az emberi kéz az a legtökéletesebb alkotás, melyhez hozzáadni semmit, s elvenni belőle semmit sem lehet.

Eddig Morgens felemelő metaforája, az a mondat talán, mely az utópikus befejezésnek nagyon valóságos, nagyon lényegbevágó magyarázatát nyújtja. Az az alternatíva, mely kivezethet ebből a morális örvényből. Az a lehetőség, mely megőrizheti még a legnagyobb optimizmus hitét az emberről és az emberi alkotásról. Olyan befejezés lenne ez, mely eleve eliminálná, még az 1938-as találka esetében is, a nemet, s ugyanakkor megdönthetné azt az állításunkat, hogy az intellektus tragikus szellemével állunk szemben, ha nem következne ezután az egyik Apatrida utolsó mondata:

II. Apatrida: Igen, van azonban ott, ennek a galleni apokrifnek egy, Aretaiosztól származó javítása is. Ott van egy „és mégis”!... És mégis ez a tökéletes alkotás, a majom keze.”

Könyörtelenül, végzetesen reális, véresen igaz ez a satirikus mondat, ez a befejezés 1938-ban.

A dráma jelentését ezzel a befejezéssel még egyszer, szinte végérvényesen a tragikus szellem újszerű megalkotásának lehetősége felé fordította Miroslav Krleža. Aretaiosz kétezer évvel ezelőtti dilemmája és a galleni megjegyzés emendációja itt újra, teljes orkesztrációban hangzik fel,⁶ azzal a megdöbbentő, izgató, könyörtelen képzelettel, hogy ez a dialógus még nem ért véget, bár magába foglalja a már említett, látomásszerű, utópikus megoldás felszabadító hatalmát is. A kéz apológiájának satírája a tragikus szellem művészi hitelességét fejezi ki.

A kéz metaforájának megjelenése, jelentésétől függően, de annál mellékesebben, még egy szempontból lényeges: a dráma keretes felépítését bizonyítja, talán lényegbevágóbban, mint az előzetes megállapítás az első és második, valamint az ötödik szín közötti szemmel

⁶ Külön jelentősége lehet a zenének is, a zenei partitúrák felépítésének, az Aretaiosz konstrukciójában. Különösen akkor, ha tudjuk, hogy Arinoo madara zenei téma!

látható párhuzamról, mert két értelemben vehetjük igaznak ezt a bizonyítást: a kéz tökéletességébe vetett hit és kétely Aretaioszt is kínozza már, hiszen övé ez az „és mégis”, ezt már a dráma kezdetén alaposan ki is fejtette. Másrészt, Morgens előtt még nem világos teljes egészében az „és mégis” jelentése.

A kéz tökéletességének metaforája tehát explicite két jelentést hordoz: Aretaiosz és Morgens helyzetének, sorsának, szellemének párhuzamát — a dráma belső kohéziójának is nevezhetjük ezt — és azt a nem egészen lényegtelen különbséget közöttük, melyet az „és mégis” jelentése feltételez.

Az *Aretaiosz* tragikus szellemének és keretes felépítésének — tartalmának és formájának — együttes, immanens bizonyítása a kéz tökéletességének metaforája; lényegesebb bizonyíték, formai szempontból, az első és második, valamint az ötödik szín közötti párhuzamnál. Ez az immanens kohézió mindenestre lényegesebb a második, alapjában véve mégiscsak külsőkben, bár nem egészen csak úgy, feltüntetett párhuzamnál.

Arinoenak, ennek a vad, de igéző egyiptomi lánynak, aki olyan végzetesen szól bele Aretaiosz életébe, Arinoenak és tüzes, lángoló, egyszeri madarának, mint olyan legendának, melynek reális körvonalait csak az egzaltált lelkű Aretaiosz és Morgens érezheti teljes lényegében, ennek az isteni legendának, mely végeredményben legkevésbé se isteni, nagy jelentősége van abban, hogy ez a találkozó, 1938-ban, lehetőségessé vált. Aretaiosz megjelenését, kétezer év után, Castelcaprinóban, ahol már minden megváltozott, eltolódott eredeti alakjától, ahol a „szent dicsőség érdekében jó hazudni”, egyszerűen magyarázza, valami fintornyi szatirikus mellézköngye erejéig ez a legenda, Arinoe és Arinoe madara, mert végső fokon nem is annyira lényeges az, *hogyan* jelenhetett meg Aretaiosz kétezer év után, hanem az, *hogyan* miért. Csupán a *hogyanra* ad választ Arinoe madara, a *miértre* a kérdést sokkal mélyebben, a dráma testében, a dráma jelentésében, a dialógusok értelmezésében, Krleža állásfoglalásában kell keresnünk.

E dolgozat jellegének legmegfelelőbb dialógus a harmadik színben folyik, közvetlenül Aretaiosz érkezése után, aki: „Madara hangja után bolyong. Alatta kétezer év vértócsái, tűzvészek és szenvedések váltakoznak. Fegyverek csörögnek, a történelem útján emberi hangyák folyói hömpölyögnek, s ő madara hangja után bolyong...”

Csak néhány másodpercig tart ez a bolyongás és kétezer évig.

Aretaiosz találkozása az új világgal az új világnak abban a sorsdöntő percében történik, amikor majdnem lehetetlen tisztán látni a távlatokat, amikor majdnem képtelenség valahol is otthon éreznie magát az embernek, s különösen azoknak, akik számára az idegenvezető üres frázisai Aretaioszról és koráról hazugságok, közönséges hamisítások, még akkor is, ha azokat a történettudomány laureátusai írták alá. Az idegenvezető patetikus szónoklatának közepére érkezik meg Aretaiosz, s nem ismeri fel magát ebben a környezetben; érkezéséről csak a két Apatrida tud, akik várnak rá, s megmentik. Aretaiosz semmit sem ért abból, amit itt lát, nem tudja, hogyan válhatott a Nazareti

szentjévé az ő felesége, akiről pár perccel ezelőtt bizonyították be, hogy életében prostituálódott, nem érti, hogyan dőlt romba udvara, hová tűntek el szolgálói, s akik ezek a komédiások, akik körülveszik, kik azok, akiknek szavából semmit sem ért meg:

Aretaiosz: ... Hová tévedtem?

I. Apatrida: Európába...

Aretaiosz: Zeusz fattyúját szülte meg Európa Kréta platánja alatt. Ha jól tudom a mennydörgő jól ismert prepotens módján erőszakolta meg.

I. Apatrida: Ó, hány prepotens isten erőszakolta meg Európát Zeusztól a mai napig. Az önök egész olümposzi együttese e mellett a banda mellett ártatlan, vidéki operettkórus lenne.

Aretaiosz: Európa tehát nem az istenek istenének szeretője?

I. Apatrida: Sajnos, nem! Európa úgy éldegél történelmének 1938. évében, mint valami nyomorúság, sajnálatra méltó.

Aretaiosz: Ha történelmük van, bármennyire nyomorúságos is az, isteneik is vannak. Hogyan állnak az istenikkel?

I. Apatrida: Nekünk csak egy istenünk van, az Isten Fia.

Aretaiosz: Arra gondoltam, hogyan állnak önök az Isten Fiaival, akiknek a lovaikból konzulok lesznek, a Cézárookra gondoltam?...

I. Apatrida: Sokan vannak, cézárok és cezaromániások...

Aretaiosz: Vajon ezek a cezaromániások úgy uralkodnak, mint a királyok, és szabadon gyilkolnak is?

I. Apatrida: Uralkodnak és gyilkolnak.

— — — — —

I. Apatrida: Háborút viselnek persze, és gyilkolnak...

Aretaiosz: S önök ebben a pillanatban háborút viselnek?

I. Apatrida: Mi most békében élünk, de ez a mi békénk éppen ezekben a napokban van hatalán.

Aretaiosz: Milyen az a béke?

I. Apatrida: Európai béke ez, két háború között...

— — — — —

Aretaiosz: S az ember az embernek mije?

I. Apatrida: Farkasa.

Aretaiosz: S Seneca mondása, hogy az ember az embernek szentség, mi van azzal?

I. Apatrida: Retorika.

Aretaiosz: Jó, a nazaretiek azt hiszik, ez nem szónoklat. Miként győzött akkor mégis ez a Nazareti?

I. *Apatrida*: Azoknak az uraknak révén, akik minden logikával szemben tagadják a tudományos megismerést.

Aretaiosz: Érdekes... Tehát ami a logikát illeti, minden a régi. S milyen elvek szerint gyógyít ön?

I. *Apatrida*: Természetesen kell élni.

Aretaiosz: S mi az élet?

I. *Apatrida*: Semmi sem hasonlít jobban hozzá, mint az álom, az élet tehát álom...

A *miértre* való legegyszerűbb, legmeggyőzőbb feleletet kétségtelesenül az a módszerbeli határozottság adja meg, mely minden zavaró mellékkörülmény nélkül egymás mellé — nem egymással szembe — állít két kort, két körvonalaiban, történelmi és társadalmi körvonalaiban, valamint embertelen, emberi vérben ázott szellemében megfelelő kort. Erre a párhuzamra már rámutattunk.

Hogyan alakul, hogyan teljesedik ez a párhuzam, ez világíthatja meg a másik oldalról a *miért* kérdését.

„*Aretaiosz* nem olyan ostoba, hogy azt higgye, az ember boldog lehet...” — állítja Caius Anitius, s ezzel *Aretaioszt* már az *Apatridák* és *Morgens* közelébe hozta; ők erre a kérdésre várnak feleletet: „... milyen mértékben kínozták őket? morális aggályok”, s úgy hiszik, „a történelmi emlékezés (...) csupán füst”, mert: „Számunkra nem lényeges az, hogy telefonálunk, hanem az, hogy belőlünk még mindig a gorilla telefonál.” *Aretaiosz* tudományokkal foglalkozott, tudományos megismerésekre törekedett, az egész előtte való orvostudományt közönséges ámitásnak vélte, ő holtakat és élőket boncolt, az anyag és az anatómia titkos mélységei felé haladt, s időközben a fájó gyomrú patríciusoknak hegyi füvekből ricinust helyettesítő teákat főzött, meg ügyes, artisztikus mozdulatokkal, parancsra, életeket oltott ki... *Aretaiosz* teljes lényegében ismerte meg a hatalom bomlasztó és bomlandó testét, csak bensőjében lázadt ellene, emberi méltósága, tudománya és hite parancsára, egyébként életéért mindezt fel tudta áldozni, fel tudta áldozni az induló lázadást, hogy alkalma legyen önmagának döntenie élete felől. Bizonyos tehát, hogy őt is „morális aggályok” gyötörték, legalább olyan mértékben, mint az 1938. év valóságát, intellektuális valóságát megtestesítő *Apatridokat* és *Morgenst*.

Az, ami a legmegdöbbentőbb az I. *Apatrida* és *Aretaiosz* drámai mélységeket ábrázoló dialógusában, az a szinte elképesztő jártasság és találatkonyság, mellyel *Aretaiosz* olyan közvetlen közelébe kerül mindazoknak a kérdéseknek, melyek 1938-ban az embereket kínozzák, az tudniillik, milyen közvetlenül válnak az őt kínozó kérdések a dialógus órájában egyetlen lehető kérdéssé, a dialógus órájának megfelelőjévé. Az eltéréseket egyszerűen veszi, mint aki mindezt, akár kétezer év távlatából is előre láthatta. A tárgyi bizonyítékok, melyek az eltérések mellett szólnak, nem lepik meg, hiszen mindennek magját már jó ideje ő is ismerte, mindez, egyszerűen, az ő személyes problémájává válik.

Az *Apatridok* és *Morgens* professzor, az orvostudomány doktorai, a csöcseléknek úgy beszélnek *Aretaioszról*, mint rendkívül érdekes

„klinikai esetről”, elhittetik velük, hogy egy megbolygatott lélekről van szó csupán, bár ők, amikor Aretaioszról és Aretaiossszal beszélnek, egészen reális partnerként fogják fel, egy pillanatra sem kételkednek Aretaiosz realitásában. Teljesen egyenértékűvé válnak Aretaiossszal. Civilizációra tanítják, bár tisztában vannak ennek a civilizációnak méreteivel. Zeneműveket ismertetnek meg vele, s Aretaiosz pár nap alatt mindenre a huszadik század emberének gondolkodásmódjával reagál.

Aretaiosz nem hitte, hogy az ember boldog lehet, s nem bizonyos, hogy jelenléte órájában az Apatridok és Morgens bebizonyíthatták volna neki tévedését. Aretaioszban már élt a szkepszis, az a szkepszis, mely kétezer év után már szinte egy történelmi pillanatot szintézisévé válik.

S ezt Aretaiosz, a XX Century szalonjaiban könnyedén felismerte.

Miroslav Krleža ily módon egy újabb történelmi kataklizma előestéjének művészileg hiteles megformálását adta, még akkor is, ha a művészi feltételeket bizonyos irracionális elemekkel fejezte ki, mert a morális aggályok korokról korokra ismétlődnek, visszatérnek, újra kialakulnak.

Ez a történelmi találka *miértjének* egyik, ebben a pillanatban számunkra legfontosabb magyarázata.

Egy másik tétel, mely állandó ismétlődésével hozzájárul még a *miért* értelmének kidomborításához, az élet és a halál megjelenésének problémája: a halál a hatalmat és a rendőrséget csak mint büntetés érdekli:

II. Apatrida: S mi lehet még fontos akkor, Klára, megbocsásson, ha vértanúk véres feje gördül újra, mint a halál lavinája?

A halál azonban más értelemben jelent különös médiumot az *Aretaiosz* hősei számára: a halál az a határ, ameddig el lehet viselni az élet tragikus súlyát, ameddig harcolni lehet, ameddig megvan még az a lehetőség, hogy Arinoe madara a romantikus távolba vihet, az a határ, amelyen túl csak az alkotás marad meg, az emberi tett, az emberség egyetlen hites bizonyítéka. A rendőrség nem törődik az alkotással — könyvek a máglyán! —, nem törődik a tudomány és a költészet távlataival, jövőjével, nem törődik azzal az optimizmussal, mely fenntartja magának azt a reményt, hogy a tragédia, ilyen és itt, most történik utoljára, többé nem ismétlődhet meg. Az alkotásba vetett hit is — Aretaiosz is, Morgens is életét tette egy kilátástalan alkotómunka utolsó lapjára — ismétlődik, olyan mértékben és olyan arányban, mint maga a tragédia, ellenben:

Klára: Múló árnítás mindez. Az élők számára mellékes, hogy mi történik az ember holttestével halála után, hogy agg szentté válik-e vagy sem azon az oltáron, melyért a harangok harangoznak. Számunkra az a fontos, ami ma történik, itt, velünk és közöttünk, tehát nem marad más hátra, mint hogy

tulajdon ízlésünknek vessük alá magunkat, és hogy megkülönböztessük azt, ami összeegyeztethető a jobb szokásokkal, attól ami nem egyeztethető össze. Ezt tudni oly egyszerű, mint lélegezni, amíg él az ember, addig lélegzik, és minden más csak üres szó...

A végtelenbe terjed tehát ez a tragikus ismétlődés: ez a dráma mitikus alapjelentése, emberi utalását azonban nem itt kell keresnünk, hanem a másik oldalon, az ellenmítosz oldalán, ott, ahol az áldozatok nem ismerik el a mítoszt, állásfoglalásukkal tehát megteremtik azt az intellektuális belső kényszert, mely egyszerre sodorja őket a mítosz beteljesedése és a tragédia felé. Az idő teremtette meg ezt a mítoszt, de az idő teremtette meg az ellenmítoszt is, s ez lényegesebb attribútuma az időnek,⁸ mert annak humánus oldalát tárja fel. Az időnek, a visszatérő, az ismétlődő időnek nagy jelentősége van ebben a drámában. Különösen akkor, ha felismerjük azt a jelentőségét, hogy éltetni tudja az ellenmítoszt, s eleve erkölcsileg eliminálja a mítoszt, bár utolsó választásra nem kényszerít. Az *Aretaioszban* fontos az időnek ilyen, filozofikus megvilágítása.

A tartalom rétegződése, a témák szimfonikus váltakozása egyetlen határozott eszme, elv kifejezésének művészi megalkotásává válik Krleža művében.

Ez a kifejezés mindig — máshol talán még inkább, mint az *Aretaioszban* — egy bizonyos szinten, talán ott, ahol már minden, az emlék és az érzés, a cél és az érdek egyetlen optimális lehetőséget követel, ott, ahol a megformálás már nem annak a kérdése csupán, hogy *mit*, hanem inkább annak, hogy *miként*, ott csak két lényeges kérdés marad (mint egyébként minden más művészi alkotásban): a mondat és a szó kérdése.

Említettük már, hogy Krleža követelései a kifejezéssel szemben maximálisak, s most talán kibővíthetjük ezt az állítást: maximálisak az expresszionista módszer szintjén is. Krleža szenvedélyes alkotó.

A mondat, szigorú grammatikai határok között, az a mondat, melyet a szabad mozgás veszélyétől konvenciók fékeznek, az a mondat nagyon szűk, hogy Krleža alkotásának szenvedélyes robaját elbírja. Krleža mondatát, tehát nem a konvencionális grammatikai szabványok szigorú megtartása szabályozza, hanem mindenekelőtt az a rendkívül magabiztos erőfeszítés, hogy azokat következetesen elvesse, a szörend és a szintagma kánonait szabadon felbontsa, s mégis megőrizze a mondat szabatoságát, logikáját. Ez a mondat újraformálásának útja, az a

⁸ Feltételezhető egy más megoldás is: kétoldali látomás. Aretaiosz gyilkosságát követett el, és a gyilkosság után, amikor visszatér udvarába, egy új világba érkezik; az Apatridák jelenlétét Aretaiosz megpróbáltatásának órájában is ilyen értelemben magyarázhatjuk: hazátlanok, politikai száműzetésben élnek, mindegy hát, milyen időben és milyen világban teremtenek maguknak víziókat. Egy ilyen megoldás azonban nem tartozik szervesen ebbe a dolgozatba.

lehetőség, hogy az író individuális élményének lehető legbiztosabb egyéni kifejezését nyújtsa.

Az, hogy alkotása eszméit és elveit nem kizárólag a mű általános utalásában, jelentésében közli, hanem az esszéíró temperamentumával a műben is felvázolja, nem akadályozza meg Krležát, hogy mondatait mindig, mindenkor határozottan egy helyzet, egy alak, egy típus érzés- és élményvilágához kösse, s ezzel azt a látszatot keltse, hogy az író nem önmagáért beszél. Semmiben sem akadályozza ezenkívül Krležát az a tény, hogy mondata, mindenkor, bárki is ismétlje azt, csakis s kizárólagosan Krleža mondata, minden időben és minden helyzetben csakis Krleža igazságát fejezi ki, nem akadályozza ez a tény, hogy alakjait, különösképpen drámai dialógusainak alakjait ne úgy mutassa meg, még akkor is, ha azok a dialógusok belül egymástól bizonyos függő viszonyban vannak, mint individuumokat, önmagukban teljes egyéniségeket. Ez a megállapítás magába foglalja azt a tényezőt is, hogy Krleža alakjai csakis az övéi lehetnek, csakis ő formálhatta meg őket, még akkor is, mint *Aretaiosz* esetében, ha azok legendákban évszázadokon át éltek.

Krleža mondatának ilyen megvilágítása eleve utal már a kifejezés maximális voltának közelebbi megjelölésére.

Krleža alkotómunkáját végigkíséri a szenvedély mondata, az az örökös költői imperativus, mely a végsőkéig meghatározza a kifejezés végérvényességét.

Ez feltételezi már a szó jelentését is Krleža művében, különösképpen akkor, ha az *Aretaiosz*ról szólunk: „A démoni látomások örvényében az emberi szó túlságosan gyöngye (...), hogy ki tudná fejezni napjaink gyöngélméjű zavarosságát...”⁹

S mégis, az *Aretaiosz* szavai, ennek a tragikus drámai vízióknak összetevői, mert megváltoztathatatlanul önmaguk helyét foglalják el a mű testében, mert megmásíthatatlanul csak egy határozott jelentésük van, mert mással fel nem válthatók, optimálisan fejezték ki az 1938-as „újkorú kereszties misztikának” világát, azt a könyörtelen é vég nélküli szenvedést, melyet a rossz felismerése nyújt. A szavak minden külső drámai effektusnál életesebben közlik a tragédia súlyát, azt a végérvényességet, melyet az „utolsó ítélet” pátozával s az egyéni élménynek világot átfogó intenzitásával mondhat az író egy korról, „a démoni látomások örvényéről”. A szavak, így, önmaguk helyén, olyan dokumentummá váltak, melynek súlyos tanúságtétele tagadhatatlanul, valami más világ perspektívájából, a tragédia egyetlen szintézise.

A művészi hitelességet vajon kereshetjük-e valahol a szavakon kívül?

⁹ M. Krleža: *Književnost danas*.

A VÁROS ÁRNYÉKÁBAN

Petkovics Kálmán

I.

Az első vonat hajnalban indul. Télen, nyáron, ősszel és tavasszal, mindig hajnalban. A menetrend néha változik, de az indulás időpontja nem. Nincs az országban még egy közlekedési alkalmatosság, amelyről annyit beszéltek volna, mint erről a vonatról. Az indulási időpont ügyében deputációk jártak a vasúti igazgatósághoz, tárgyalták a kérdést a választók gyűlésein, a szakszervezetben, írt róla az újság, kérvények és panaszlevelek keresztezték egymást az illetékes szerveknél. Végül — ha nagy ügyel-bajjal is — de „győzött az igazság”. A menetrend kérdése az egész falu ügye volt. Kezdetben a vasúti bürokrácia vonakodott, a beadványok az iktatóban felejtődtek; húzták, halasztgatták a dolgot, de az élet egyre erőteljesebben dörömbölt a párnázott ajtókon, tudomásul kellett venni a falu kérelmét. A falu azt kérte, hogy a vonat indulásának és érkezésének időpontját hozzák összhangba a munkaidő kezdetével és végével. Amikor az ügyről jónéhány évvel ezelőtt írtam az újságban, sürgetvén a polgárok jogos követelésének mielőbbi teljesítését, éreztem, hogy a téma sokkal több mondanivalót tartogat, mint amennyit egy igénytelen újságcikk kereteibe lehet gyömöszölni.

Rádöbbsentem, hogy a csendes, magába zárkózott, esténként a békák brekegésétől, a szomjas jószág bőgésétől, hajnalban a kakasok buzgó kukorékolásától hangos falu egy parányit sem olyan, mint amilyennek a gyermekkor már-már ködbevesző emlékei mutatják. Az idillikus külsőségek mögött égető emberi és társadalmi problémák rejlenek, és e problémák megoldása már nemcsak a falutól függ. A vasút elszakíthatatlan köldökszínőr, a falu és a város közötti eleven kapcsolat vivőere lett, s nagyon nevelésesnek tetszik nagyapáink rettegése a vasparipától, amely tüzet prűskölt a vetésekre, és elgázolta a sínekre tévedt kislibákat. Amikor a vonat járni kezdett ezen a tájon, még jószág legelészett a feltöretlen fekete ugarokon, a kapzsi népek nem szántották el a négyölesekét, és szabadabban virultak a sokszínű mezei virágok. De hol van már a vasúti töltések oldalán bókoló kék virágú vad len; és ki tartja számon a szállási és réti gyepek füveit, virágait, a juhcsenkeszt, a pemetéket, a kakukkfűvet, a varádicsot; s ki tudja milyen színű lehetett az ökörfarkkóró, milyen ízű volt a zsír nélkül készült hajdinakása? A múlt vastag ködébe merült világot kellett búcsúztatnom, emlékeket és illúziókat temet-

tem, amelyek gyakran torzítják a mai állapotok képét, meg a távlatokat, és befolyásolják a józan értékelést.

Nem a falukutatás szándéka csalt ide, és még kevésbé akarom felsorolni a falu és a város közötti ellentétek elmosódásának közhelyszerű bizonyítékait, pusztán arra a mindenkit izgató, mindenkit érdeklő kérdésre szeretnék (ha nem is teljes és mindenkit kielégítő) választ adni, amely így hangzik: mi lesz holnap? Milyen jövő vár a vajdasági falura? Milyen erők lendítik előre, és milyen erők, állapotok fékezik a falu gyorsabb fejlődését? És mielőtt a nagyképűség vádjával illetve bárki is, sietek hozzátenni, hogy minden általánosítási szándék távol áll tőlem; egy konkrét falu konkrét problémáiról óhajtok szólni.

Ebben a faluban a hivatalos statisztikai kimutatás szerint 1963 januárjában 11 046 lakos élt, 171 lélekkel kevesebb, mint tíz esztendővel ezelőtt, 1953. március 31-én. Téves lenne azonban azt hinni, hogy itt többen halnak meg, mint ahányan születnek. 1962. január elsejétől október harmincegyedikéig 168 gyermek született és 102 temetés volt, 85 házasságot kötöttek, és tíz választ jegyeztek fel a szorgalmas statisztikusok. Az elmúlt tíz esztendő ugyanolyan képet nyújt a lakosság természetes szaporodásáról, mint a tavalyi év első tíz hónapja kicsiben... Reális számítás szerint tíz év alatt ezer lakos költözött el innen véglegesen, és mintegy ezer ideiglenesen.

De ne tessék meglepődni, nem új keletű jelenség ez: hatvanhárom évvel ezelőtt, az Úrnak 1900. esztendejében, a korabeli kimutatás szerint Csantavér nagyközségben 6975 lélek élt, 1181 házban. Azóta ugyan 4171 lélekkel gyarapodott a lakosság, csakhogy nem a természetes szaporodás, hanem belső telepítések folytán. Két település is létesült a régi falu mellett, az egyiknek most 1011, a másiknak pedig 694 lakosa van. Ha az 1705 telepest kivonjuk a 4171-ből, akkor a létszámgyarapodás 2466 lélekre apad, s ez — valljuk be őszintén — hatvanhárom esztendő alatt nem sok. Nem dolgozott rosszul az a bizonyos Szokola József nevezetű szabados, aki 1764-ben elkezdte, 1786-ban pedig befejezte a telepítés munkáját. A telepítésre viszont az adott okot, hogy Bács vármegye azt követelte Szabadka várostól, hogy adjon az utazgató megyei uraknak előfogakat, vagy pedig építsen falvakat nagy kiterjedésű pusztáin. A két lehetőség közül az utóbbit választotta a város.

Az 1786. március huszonkilencedikén elkészült első telekkönyv szerint a szabad költözésű jobbágyokkal benépesített faluban 141 telkes gazda, 19 házasszeller és 39 lakó élt. Összesen 160 ház épült. Minden ház mellé egy láncc föld járt. A negyedik úrbéri osztályba sorolták a falut, s egy-egy jobbágytelek (szesszió) 61 láncc földből állt, pontosabban 38 láncc szántóból és 23 láncc kaszálóból. Az életlehetőségek, a gazdálkodás feltételei már a kezdet kezdetén sem voltak egyformák: a 34 egytelkes, 17 kéttelkes, 1 háromtelkes s 12 másféltelkes gazda mellett 68 gazdának csak fél-fél telek, 9 gazdának pedig negyed-negyed telek jutott. A három telek és a negyed telek közötti eltérésből eredt a lakosság társadalmi tagoltsága; ezt a felszabadulás utáni földreform enyhítette ugyan, de nem számolta fel. Ezt a több száz esztendeje húzóó nagy kérdést, sok harc és küzdelem, sok igazságtalanság, gőg, önkény és kizsákmányolás okozóját csak a megvalósuló szocialista társadalmi rend törölheti el véglegesen.

1962-ben megünnepelték a falu fennállásának ötszázadik évfordulóját, nem annyira a történelem, a múlt fölidézése kedvéért, inkább azért, hogy felhívják a figyelmet a mostani problémákra, gondokra és természetesen az eredményekre is. Neves közéleti munkásokat, politikusokat, képviselőket hívtak meg az ünnepségre, iskolát avattak, majd a községi elnök — ahogy ez már illik — fogadást rendezett. Imponáló dolog az ilyen ünnepség. Az emberek szeretnek hallani szűkebb hazájuk múltjáról. Még akkor is, ha a történelmi hitelesség egy kicsit sántít. 1462-ben ugyanis a

település már létezett, csak az első írott emlék származik ebből az évből, mivel Hunyadi Mátyás akkor adományozta a települést anyjának, Szilágyi Erzsébetnek. Később jöttek a törökök, és a szegei körzet (nahiye) nem valami pontos adminisztrációja először 29, majd 42 adózó házat tartott számon. Később nyomtalanul eltűntek a házak és az adóköteles honpolgárok. A falu is eltűnt a térképről, beleolvadt a városi pusztába. Újjászületését a város és a vármegye torzsalkodásának köszönheti. A közlekedésnek.

A közlekedéstől függ a jövője is. Az előfogatokat felváltotta a gőzmozdony, a síbusz, az autóbusz, és a vármegyei urak helyett a háromszessziós és negyedszessziós gazdák ükunokái bóbiskolnak a fapadokon, néhány percnyi szundítással toldozzák az egyébként rövid éjszakát. Zsúfoltak a vagonok, sok utasnak nem jut hely, sokan állva bóbiskolnak, élcelődnek vagy halkán beszélgetnek. Dörög a vonat. Huszonnyolc kilométer van a falu és a város között. Huszonnyolc kilométer van a lakhely és a munkahely között. Nem nagy távolság. Moszkvai és New York-i fogalmak szerint jelentéktelen. Ott százötven kilométeres sebességgel szárguld a földalatti, itt ötvennyolc perc kell a huszonnyolc kilométerhez.

A hat-hét vagonból álló szerelvény a vándorló falu sajátos jellegzetessége: húsz-harminc esztendővel ezelőtt is elmentek az emberek, de nem a város felé. A nagy kiterjedésű zentai és becsei tanyavilág nyelte el őket. Vasárnap délután vagy hétfőn hajnalban indultak el kapával, kaszával, s csak a hét végén tértek vissza. Szalmakazlak tövében és istállóban aludtak, a *redusa* főztjét ették, és természetben kapták a munkabért. Róluk mondták, hogy „látástól vakulásig” dolgoznak, róluk írtak szociológiai tanulmányokat, és ők azok, akik lélekben mindmáig agrárproletárok maradtak. Most naponta nyolc órát dolgoznak. De akad közöttük sok, aki szívesen dolgozna többet is, ha lehetne. „Mi bajom lenne? — mondja egy negyven év körüli ember a csomagtartó fémoszlopának dőlve. — Az öreg Matánál tizenhat órát dolgoztunk, mégis élünk... Dolgoznánk mi húsz órát is, ha lenne, aki fizeti.”

A régi mezőgazdasági munkás szólalt meg, aki aratáskor megkereste a kényeret, kukoricatöréskor a hízőnak valót, és viszonylagos nyugalommal várta a telet. Ezek az emberek többnyire nehéz fizikai munkát végeznek az üzemekben. Ott látni őket a teherpályaudvar rakodóján, salakot lapátolnak a villanytelepen, vagy kövezetet bontanak a város valamelyik utcájában, hogy helyet csináljanak a gáz-, a hő- vagy a vízvezeték csöveinek. Vannak közöttük, főleg a fiatalabbak között, fogékonyabb, tehetséges emberek, akik a pallérságig vitték, s nagyokat köszönnek a városba járó falusi ismerőseiknek. Az egészen fiatalok, a katonaság előtt levők vagy a katonaviseltek, nemigen értik meg az idősebbeket, ők „gyárat választottak”, azaz betanult munkások lettek, szakmát tanultak, és bármilyen magas a napszám kapáláskor vagy aratáskor, nem hagyják el munkahelyüket. Életcéljuk is más: lakást szerezni a városban. Ha egyszer teljesül ez a vágy, akkor többé nem térnek vissza a faluba...

Apad a lakosság létszáma. Zsugorodik a falu. De a vicinális csak egy töredékét mutatja a település életében zajló nagy átalakulásnak.

II.

Észak—dél irányban húzódik a főutca. Sok hivatalos nevet változtatott már, de a néptől kapott elnevezést megtartotta: Fő utca. Ezenkívül van Új utca, Kopasz sor, Kangüdrös, Rác utca, Kis utca, Öreg szőlő sor, Dülő, Sár utca, a táblákon azonban költők, államférfiak, tudósok és tábornokok nevei szerepelnek. A nagytemetőtől a kistemetőig, a kertektől a Szőlősorig terjedő település közepén, észak—dél irányban lustán és porosan nyúlik

végig a Fő utca. Az úttest és a járda között két-két sor fa: sötétzöld, dús lombozatú japán akácok. A házak takarosak, tiszták. A polgárosodó közép-paraszságtól nyugalmát tükrözik. Ebben különbözik a Fő utca a többi utcától, a foghíjas léckerítések, parányi ablakú apró házak, gyermeklérmától hangos, nyugtalan világa és a Fő utca poros nyugalma. A korszerű, széles utcai ablakok korszerű lakásokat sejtetnek, használatlan tiszta szobákat vagy kiadott tanítói, tisztviselői lakásokat. A gazda leginkább az alsó lakásban él, a hátsó udvarban bíbelődik a jószággal, az első udvart divatos dísznek tekinti. A polgárosodás divathóbortként tört a falura: tisztviselők, gabonakereskedők, vállalkozó szellemű üzletemberek hozták, akik értettek a pénz forgatásához. Mind itt telepedtek le a Fő utcán, az öreg, nyugállományba vonult módos parasztok között, akik vasárnap délutánonként hófehér ingben és hollófeke te lajában üldögéltek a japán akácok hűvösében, s pöfékelve, szótlánul, rendíthetetlen nyugalommal élvezték a semmivevést. A földeket már a fiak, a vők, a felesek, harmadosok, árendások művelték, a gazdasági gondok odakint gyűltek össze a szérűkön, itt nyugalom uralkodott. Néhol az öregek mellett egy-egy eladó lány is akadt, akit megkíméltek a paraszti munkától, mert tanítónénak, jegyzőnének esetleg passzusirónénak szánta a család.

Ezen az utcán telepedett le az értelmiség is. Itt lakott az orvos, állatorvos, az ügyvédek, a községi tisztviselők és a tanítók java része. A Fő utca és a falu többi része között úr tátongett. Még a kisiparosok is csak elvéteve telepedtek ide. Távoli, idegen világ volt, mintha nem is a faluhoz tartozott volna. Az értelmiség egy részének sznobizmusa megfért a nyugállományba vonult módos parasztok közönyével és a vállalkozó szellemű emberek élvhajszolásával, de hermetikusan elzárkózott a falu minden gondjától, bajától. A katolikus egyháznak volt ugyan egy-két próbálkozása az úr áthidalására, de a Keresztény Legényegylet és a Szívgyárda a farkasok és a bárányok összebékítésének meddő kísérlete maradt. Ennél sokkal messzebbre jutott egy orvos, aki ingyen gyógyította a szegény sorsú betegeket, de őt a Fő utca acsarkodó közvéleménye űzte el. Csoda-e hát, hogy a felszabadulás után megszűnt a Fő utca tekintélye és tántoríthatatlan nagy nyugalma? A cárok és az orosz arisztokrácia Pétervárja lehetett ilyen október vihara után, mint amilyen a Fő utca volt a felszabadulást követő években. A tétlen közöny helyébe a kényelmes házak falai közé ideges düh költözött, s lehetetlen tagadás formájában létrehozta azt a bizonyos mindmáig érezhető „arisztokratikus”, fölényes ellenzékieskedést. De ez az ellenzékieskedés már régen elvesztette intellektuális jellegét, a régi előjogait és megcsorbított birtokát sirató módos paraszti réteg elégedetlensége lett; ezt valószínűleg csak az elkövetkező nemzedékek tudása szünteti meg véglegesen.

De mi történt az értelmiséggel? Ezen a változáson sokat lehet gondolkozni. A falunak sokkal több értelmisége van, mint bármikor eddig. Hol élnek ezek az emberek? E közhelyszerű kérdésre nehéz válaszolni. De talán felesleges is, mert nem fejezi ki az átalakulás lényegét. Sokkal találóbbr ez a kérdés: honnan jöttek ezek az emberek? Amióta az eszemet tudom, a községházán a főbb tisztviselők mindig idegenek, vidékiek voltak. A királyi Jugoszláviában éppen úgy, mint a monarchia vagy a megszállás éveiben. Vidékiek voltak a tanítók, az ügyvédek, orvosok, állatorvosok: önmaga kormányzására, önszükségeitek kielégítésére tehetetlennek bizonyult a módos parasztság, amely hosszú évtizedeken át az uralkodó társadalmi réteg szerepét játszotta, kezében tartva a gazdasági fellendülés potenciális lehetőségeit, de jellegzetes maradisága, erkölcsi meghasonulása jóval a paraszti életforma sorsfordulója előtt megmutatta gyámoltalanságát. Természetesen ez az állapot megfelelt az uralkodó társadalmi rend érdekeinek: az idegen rendőr, az idegen csendőr, az idegen tanító, jegyző, pap és ügyvéd mindig nagyobb bizalmat élvezett, mint a helybeli. E tudatos kiskorú-

sításnak sok káros következménye maradt. Beidegződött egy furcsa fel-fogás: mindenki, aki nem paraszt, idegen. Ma már sok a középiskolás, egyetemi hallgató, a falu nemcsak saját szakemberszükségeit elégíti ki, jut ember vidékre is. de az idegenkedés még mindig kísért.

Az elszármazott értelmiségiek ezt primitivizmusnak, merev provincionalizmusnak nevezik, és fitymálva beszélnek az állapotokról, ha nagy ritkán hazamennek látogatába.

A kérdés azonban sokkal összetettebb, mint amilyennek látszik. Igaz, van primitivizmus, a primitivizmus dúsan burjánzik: az élet elhanyagolt parlagain, de hiába szidjuk a gatz, ha a parlag töretlen marad. Nem akarok gyomtalanítási recepttel szolgálni, csak azokat a körülményeket szeretném vázolni, amelyek nemcsak lehetővé tették a primitív szemléletek térhódítását, hanem egyszersmind konzerválták, tartósították azt. Vujačić tanító úr suhogó nádpálcával sétált le és fel az iskola folyosóján, és ha egy mukkanást hallott, már felhördült: „Govori državim jezikom!” Később Turnovszki tanító úr, az ejtőernyős ezzel nyitotta ránk az ajtót: „Mi az, disznó csetnikek? Nem tanultatok meg köszönni?!” Ha a régi jegyzőket nézem, a kutyas jegyzőt éppen úgy idegennek, magára erőszakoltnak tekintette a falu, mint amazt a másikat, akinek már elfelejtették a nevét, de arra nagyon emlékeznek, hogy szintén csetnikezéssel kezdte itteni pályafutását... Ez a jöttment had nem merészkedett a Fő utcán túlra, a külterki viszonyok értékelését rábízta a csendőrré, rendőrré és a kisbíróra. És a közönyös, a nyugalmas, a poros, a japán akácok Fő utca mindig összefért ezzel a szellemmel, mindig a hatalomnak tapsolt, amikor a csendőrök megvasalt embereket kísérték a községháza felé.

Ha más nem történt volna az utóbbi másfél évtized alatt, csak az, hogy a falu kinevelte magának az értelmiségét, már ez is nagyon jelentős dolog. Az új értelmiség nemcsak a Fő utcáról jött és nemcsak a Fő utcán koncentrálódott. Ezzel szétfoszlott a japán akácok utcájának szimbolikus jellege, méltóságteljes, gögös hangulata. A régi színeket és hangulatot csak a tipegő-topogó idős bácsikák, nénikék őrzik, akik alkonvattáit el-totyognak a vecsernyére, vasárnaponként pedig, ha szép az idő, hát ki-ülnek a japán akácok alá, és idegenkedve, értelmetlenül, kissé féltősen bámulják a világot.

Itt-ott a házak előtt beomlott föld jelzi a múltat, a hajdani búzátároló vermek (szalmával bélelt, kútformájú gödrök; az utóbbi időben felkeltették a múzeumi emberek érdeklődését is) emlékeztetnek a régi időkre. A múltkoriban megszólítottam kíváncsiságból egy hosszú szopókás cseréppipából pőfékelő idős embert egy omlás mellett. Vontatottan, méltóságos nyugalommal és nagyon komolyan mondta el, hogy „ebből a veremből ijesztettek meg legénykoromban a szellemek... a cécóbul gyűttem haza hajnalba, egyszercsak, uram bocsá, egy nagy fehér valami emelkedik fölfelé a veremből...”

Az egyik közeli ház tetején televízióantenna villogott az őszi napfényben.

A Fő utcával párhuzamosan, észak—dél irányban még öt utca húzódik. A keleti részen az Új utca és a Dülő, a nyugati részen pedig a Kangüdrös, Sár utca. Kopasz sor és ennek folytatása, a Rác utca. A legősibb s egyszersmind a legszegényebb a Sár utca. Közepén rendetlen medrében, csenevész fűzfák között a Csikér folydogál. Aszályos nyarakon összehúzza magát, de a csapadékűs esztendőkből gyakran árvízveszéllyel fenyegeti az apró házakat. (Azt mondja a nép, hogy akkor lesz jó termés, ha a Sár utcát ki akarja önteni a víz.) Valószínű, hogy itt laktak az első telepések, akikről a mostaniak azt beszélik, olyan buták voltak szepénynek, hogy még kutat sem tudtak ásni. De nem biztos, hogy így volt. Sokkal hihetőbb a másik feltevés, miszerint az őslakosok, mikor még a földesúr és a törökök elől bújdostak a lápokban, megszerették a halat, s új lakhelyükön nem

akartak lemondani kedvenc étkükről. Manapság már nincs hal a Csikérben, de baromfitenyésztésre annál alkalmasabb. Nyugodtan nevezhetnénk a Sár utcát a libák és kacsák utcájának. A Kangüdrösnek már nincs ilyen nagy múltja. Ide, akárcsak a Fő utcától keletre levő Új utcába, az iparosok és azok a földművesek költöztek, akik nem akartak a Sár utcában, vagy a Kopasz sorban házat építeni, de a Fő utcán nem jutott nekik hely. A Kopasz sor és folytatása, a Rác utca, nemcsak fekvésénél, hanem lakóinak társadalmi helyzeténél fogva is szélsőség: mindig innen indultak a falu központja felé az izgató hírek, nemegyszer földosztási követelések is.

Az utóbbi negyven év alatt létrejött két külső településről már csak azért is érdemes beszélni, mert sorsuk a társadalmi viszonyok alakulását tükrözi, gondjaik leghívebben illusztrálják a falu fejlődésének problémáit. Az északi részen van a „Csingágó”, hivatalosan Dózsatelep. Őt egyforma, mérnöki ceruza által tervezett utca. A falu déli részén, a Fő utca természetes folytatásaként húzódik a Szőlősor, öt keskeny mellékutcával. Mindkét „fertály”-t agrárproletárok lakják. Hasonló problémáik vannak, hasonlóképpen vélekednek, hasonlók a szokásaik, de mégsem egyformák. A Szőlősor lakói saját erejükből építették házacskáikat, roppant szorgalmas, valóban látástól vakulásig tartó munkával, s közben, örökön rettegve az öregkortól, egyiknek-másiknak sikerült néhány hold földcskét is szereznie. Ezek most büszkébbek önállóságukra, mint a harmincnégy holdas gazdák. Ezzel szemben a Dózsatelep „állami” telepítés. Az első világháború után az agrártúlnépesedés olyan veszélyes méreteket öltött, hogy az állam jónak látta intézkedésekkel enyhíteni a helyzetet.

A nagy októberi forradalom vihara megbolygatta a falut. A harc-terekről hazatérő katonák beverték a boltok kirakatait, a tél folyamán megszervezték a földosztást. A havas földeken húzták végig a láncot, hókupacokból csinálták a mezsgyekarókat. Mire azonban kitavaszkodott, a forradalom elbukott, a mezsgyekarók elolvadtak. De az eseményeket nem lehetett pusztán puskatussal feledtetni. Faluhosszat összeírták a sokgyermekes nincsteleneket, és megkezdődött a hivatalos földosztás komédiája. A valódi cél nem annyira a szociális nyomor enyhítése, és még kevésbé a nagybirtok csorbítása volt, hanem a nemzetiségi ellentétek mesterséges kiélezése. Annak idején a szabadosokkal együtt a szabadkai pusztákról, majd az átszervezett Tisza menti határvidékről több szláv család telepedett le a mai Rác utcában; ezek azóta elmagyarosodtak. Innen a sok szláv nevű lakos, aki ma már csak törve beszél vagy egyáltalán nem beszél a szerbhorvát nyelvet. A közigazgatás kapva kapott az alkalmon: névelemzést csinált, összeírta a szláv nevű sokgyermekes, szegény polgárokat, telket és földet ígért nekik a város földjén. Ezzel a szociális gondok nem múltak el, de nemzetiségi villongások sem keletkeztek, mert a földvárományosok névre való tekintet nélkül igen egységesen léptek fel követeléseikkel.

Ilyen körülmények között jött létre a Dózsatelep. A közhangulat arra kényszerítette a földosztás hivatalnokait, hogy nemzetiségre való tekintet nélkül, pusztán szociális szempontok alapján osszák szét a telkeket. Később, két évtized múltán, a megszállók is hasonló kísérlettel próbálkoztak, eredménytelenül. Ez a két falurész, a Dózsatelep és a Szőlősor sok mozgást hozott a falu társadalmi és politikai életébe. Az állam által adományozott telkeken, éppen úgy, mint a Szőlősoron, az öntudatra ébredő mezőgazdasági munkásság egyre szervezettebbé vált. A falu északi és déli részére tolódott agrárproletárok sorsa közös volt a múltban és közös lesz a jövőben is. A mostani húsz-huszzonegy évesek összetalálkoztak a gyárban, a traktorokon, a szövetkezeti gépjavító műhelyben és a város felé dőcögő munkásvonatban...

III.

A társadalmi viszonyok alakulásával a szó szoros értelmében vett parasztság rétege fokozatosan zsugorodik. A 3629 mezőgazdasági háztartásból mindössze 1325 család művel három hektárnál nagyobb földterületet. A háztartásoknak egy jelentéktelen kis része alkalomadtán még foglalkoztat családon kívüli, idegen munkaerőt, de ez már nem általános jellegzetesség. A háztartások többségében felesleges, kihasználatlan munkaerő van. A munkaerő-felesleg a társastermelés, a korszerű termelési módszerek térhódításával gyarapodik. Ebből arra lehet következtetni, hogy a mezőgazdaságban rejlő lehetőségek (belterjesebb gazdálkodás, több emberi munkát igénylő növények termesztése stb.) ki nem aknázása következtében a parasztság rétegéből egyre többen kényszerülnek más munkára, s minden valószínűség szerint egyre fokozódó nyomást gyakorolnak majd a többi gazdasági ágra. Nagy kérdés, hogy a gyáripár, kisipár, kereskedelem, közlekedés és a közművek belátható időn belül létesíthetnek-e elegendő új munkahelyet a felesleges munkaerő befogadására. Számolni kell ugyanis a többi gazdasági ág, elsősorban az elavult gyáripár felújítására, vagyis hogy ott is felszabadul a munkaerő jelentékeny része. Ezért sokkal jobban, mint bármikor eddig, vágyalmok nélkül, józanul és realisan kell szembenéznünk a falu távlatának alapvető kérdéseivel.

A közeli város és a fejlődő ipar a mezőgazdasági termelés gyorsütemű gépesítése mellett itt sokkal közvetlenebbül és sokkal erőteljesebben hatott a parasztság felmorzsolódására, mint Bácska és Bánát többi falujában. Nemcsak a földművesek létszámának csökkenése mutatja ezt, hanem a magánsector termelésének sok sajátossága is. A kevés föld és a kedvezőtlen birtokviszonyok már a felszabadulás előtt intenzívebb jószágtenyésztésre, sertéshizlalásra serkentették a lakosságot. Virágzott a kereskedelem és a kupeckodás, ide gravitált a nagy kiterjedésű közép-bácskai tanyavilág, de az alkalmi jószágkereskedők Bánátba is gyakran átrándultak. Elsősorban sovány, magló jószágot vásároltak, annak volt a legnagyobb keletje. Téves volna azonban a kupeckodást a munkakedv, a szorgalom híjával magyarázni. A vadkereskedelem elburjánzását részben az akkori szervezeten kereskedelem, részben pedig a jószágtenyésztéshez szükséges takarmányhiány tette lehetővé. Ennek az lett a következménye, hogy a sertéshizlalás, és a baromfitenyésztés — tehát a hústermelés — kifejlődött, a jószágtenyésztés pedig lemaradt. Noha a felvásárolt piaci felesleg zöme jószág, a termelők még sem dicsekedhetnek jó minőségű jószágfajtákkal. A földműveszövetkezetnek sok dolga lesz még a jószágállomány minőségének javításán, főleg, ha figyelembe vesszük, hogy a parasztság egyre fogyatkozó rétege eddig sem tett tanúságot valami nagy tanulékonyaságról.

A paraszti életforma zárt kereteit nemcsak külső tényezők, az általános gazdasági fejlődés újabbnál újabb hatásai ostromolják, hanem bizonyos belső problémák is feszegetik. A rétegeződés folyamatát nem kísérte a termelési szakosítás. A birtokviszonyok változtak, de a hagyományos gazdálkodás nem; a konyhára termelés elemeit még az öt hektárnál több földdel rendelkező háztartásokban is megtalálhatjuk. A viszonylagos jólét pusztán látszat, a valóság ellentmondásokkal terhelt és a távlatatlanság béklyóit sejteti. Ezt bizonyítják a termelés összetételére vonatkozó adatok. Az 1961—62. gazdasági évben az egyéni termelők kezében levő 7195 hektár megművelhető föld 27,9 százalékán termeltek búzát, 8,1 százalékán rozsot, zabot, őszi és tavaszi árpát, 41,5 százalékán kukoricát, 15,7 százalékán takarmánynövényeket, 4 százalékán főzelékféléket, és mindössze 2,8 százalékán több munkát, nagyobb befektetést igénylő, de ugyanakkor sokkal jobban jövedelmező ipari növényeket. (A szomszédos községekben,

Moravicán és Kishegyesen, a megművelhető földterület 4,5 százalékán termeltek ipari növényeket az 1961—62. gazdasági évben.)

Az egyéni termelők gazdálkodását elemezve két fontos következtetésre juthatunk. Először: a termelés struktúrája az utóbbi huszonöt esztendő folyamán alig változott; ugyanakkor lényegesen megváltoztak a birtokviszonyok. Másodsor: új gyárak, feldolgozó üzemek létesítésével megváltoztak a gazdaság szükségletei, a piac követelményei. Ezek a tényezők ostromolják a paraszti életforma zárt kereteit. De tartani kell a versenyt a korszerű eszközökkel termelő társadalmi szektorral. Ilyen feltételek között most, amikor a paraszti életforma a potenciális meg a valóságos társadalmi és gazdasági erők hatása folytán megváltozik, tanúi lehetünk sok üdvös jelenségnek, de meghasonulásnak is. A falu jövőjének nagy kérdése ott feszeleg az egyszerű emberek gondolataiban. Lassan elmúlik a gépiszony, elmúlik a korszerű termelési módszerektől való idegenkedés periódusa, a földművesek legnagyobb része illúziómentesen akar szembenézni élete sorsdöntő kérdéseivel. Nem nyugtatja meg őket az alkotmányosan szavatolt tulajdonjog, hiszen a gyerekek meg az unokák menekülnek a paraszti munkától. Az elemi iskola egyre képzetesebb nemzedékeket bocsát az életbe, és a néhai hatvan-hetven holdas délceg, rátartó nagyapák unokái egyre több esetben büszkén vallják magukat üzembelátóknak, számszámkezelőnek, asztalosnak, esztergályosnak. A régi szüreti bálak hejehujás, árvalányhajas ifjúsága alig egy évtized leforgása alatt morzsolódott fel, megtagadva azt, ami apáinak a legszentebb volt: a földet.

A falu jövője? A szövetkezeti székház emeleti irodájában kiterítik a kataszteri község térképét. A társadalmi földeket színes foltok jelzik. A végrehajtott és a folyamatban levő tagosítás révén több száz holdas birtoktestek alakultak ki. A kataszteri község területe 9194 hektár. Ebből 1580 hektár társadalmi tulajdonban van. A lakosság létszáma 11 046. Ebből mintegy kétezer (fele helyben, fele a városban) gyáripárban, kisipárban és a többi gazdasági ágban dolgozik. A mezőgazdasági háztartások száma 3629. Ezek összesen 7614 hektár földdel rendelkeznek. Egy háztartásra átlagosan 2,09 hektár föld jut. 259, földművelésből élő családnak egyáltalán nincs földje. 1004 család nem egészen egy hektár, 905 család két hektár földdel rendelkezik, 981 család birtoka három hektártól öt hektárig terjed, hat hektárnál több, nyolc hektárnál kevesebb földdel 282 család rendelkezik, nyolc hektárnál nagyobb birtoka pedig csak 162 családnak van. Gyakorlatilag a földműveléssel foglalkozó családoknak több mint a fele képtelen a hagyományos termelési módszerekkel ártermelővé válni. Ez pedig azt jelenti, hogy a község lakosságának több mint ötven százaléka a közeljövőben vagy más gazdasági ágazatokba kényszerül, vagy a belterjes, a korszerű gazdálkodás útjára lép. Két lehetőség között kell választani. A jelek arra engednek következtetni, hogy a belterjes gazdálkodás lehetősége ritkábban kerül szóba. A pár hektár földdel rendelkező földművesek leginkább más gazdasági ágazatokban keresik boldogulásukat. De a földről sem mondanak le. Ezzel egyre határozottabban jut kifejezésre a kétlakosság jelensége mint szociológiai tünet, s ez bizonyos értelemben a gyors gazdasági fellendülés kerékkötőjévé válik. Az 1960. májusában végrehajtott összeírás adatai szerint a faluban 995 munkás és tisztviselő volt alkalmazásban. A foglalkoztatottak közül 1151-en rendelkeztek ingatlanl. (Ezen nem kell különösebben csodálkozni; a statisztika azoknak a birtoktáji is figyelembe vette, akik az összeírás napján más faluban, városban voltak munkaviszonyban.) Az ingatlanl rendelkező munkások és alkalmazottak 18 százaléka három-három hektárnál nagyobb megművelhető földterület tulajdonosa. (Szabadkán az alkalmazásban levők 4 százaléka, Zentán 5 százaléka, Topolyán pedig 10 százaléka rendelkezett három-három hektárnál nagyobb földterülettel.)

A kétlakiság napjainknak egyre jobban kiéleződő problémája. Mind-egy, hogy milyen szempontból vizsgáljuk, gátolja a gazdaság és a termelés fejlesztésére irányuló szorgalmat, konzerválja a műszaki haladás iránti érdektelenséget, az egyént nem ösztönzi a szakmai képzésre és önképzésre. A kétlakiság a jövőben még több gondot okoz, és a bővített újratermelés kibontakozásának igen nagy akadálya lehet vidékünkön. A család jövedelme két forrásból ered: két helyről csurran-csöppen valami, és ez elegendő ahhoz, hogy a család mindkét jövedelemforráshoz görcsösen ragaszkodjon, tekintet nélkül arra, hogy érdeke összhangban van-e a társadalom érdekével. A kétlakiság pillanatnyilag a viszonylagos jólét szilárd alapjának tűnik, létrehozza a sajátos életszemléletet, de holnap már közösségi gond lesz: a gyárban és a földön egyaránt tartósítja a műszaki elmaradottság állapotát. Ezzel szemben a probléma a napi politika síkján rendkívül kényes. Jobbadán országos, köztársasági, tartományi viszonylatban beszélnek róla, helyi viszonylatban nem nagyon emlegetik.

A kétlakiság következménye az is, hogy a kétlakiak nem törődnek eleget a mezőgazdaságban rejlő termelési tartalékok feltárásával. „Tudvalévő — állapították meg a település fejlődésének öt éves távlattervében —, hogy a két-három hektár földdel rendelkező egyéni gazdaságok a föld jövedelméből képtelenek megélni, ezért más gazdasági ágazatokban keresnek megélhetési lehetőséget, közben még jobban elhanyagolják saját gazdaságukat.” A kétlakiság szociális és gazdasági gond. Égető kérdés, s megoldását nem lehet a véletlenre bízni. A megoldására elsősorban a földművesszövetkezet hivatott. A szövetkezet eddig a társatermelés terén a gabonatermelés mellett a jószágtenyésztést szorgalmazta. De ez a törekvés a piacon uralkodó ingatag állapotok miatt nem járt kellő eredménnyel. Az ipari növények termesztését, a konyhakertészet meghonosítását (ennek megvannak az éghajlati, természeti és piaci feltételei) a kétlakiságból eredő érdektelenség, a kifizetődő gabonatermelést viszont az apró tagokban levő földek szétszóródottsága gátolja.

Nézem a kataszteri község térképét. A nyílegyenes vonalakkal jelzett dűlőutak és négyölesek a vajdasági falu változó napjainak megoldásra váró problémáit jelképezik...

IV.

Az agrárérdekelt, mielőtt földet kapott volna, munkás volt. Gyermek-kora óta más keze-lába: libapásztor, kanász, marokszedő, napszámos, rész-arató, mindig dolgozott, mindig másnak, és sokat. A háború előtt részt vett a bérmozgalmakban (egyikhez-másikhoz az üldözött munkássajtó is eljutott), gyűlölte a földbirtokost, de sorsának jobbra fordulását, társadalmi helyzetének megváltozását leginkább úgy képzelte el, hogy jómaga is földtulajdonossá válik. Persze voltak kivételek, akik megértették a nagyüzemű gazdálkodás előnyeit és szükségességét, de emlékezetem szerint az agrárreform előtti hetekben ez a jelszó nem volt használatban. A mezőgazdasági munkások zöme — és ez nem pusztán helyi tünet — az agrárreformtól, a földtől többet várt, többet óhajtott, mint amennyit kapott. Néhány év múlva bebizonyosodott, hogy a négy, öt, hat hold föld a megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyok között nem is olyan bő jövedelemforrás. Hiányoztak a gazdálkodás anyagi feltételei, az iga, az újratermelési anyagok, a jó vetőmag, hiányzott a pénz. A felosztott földeken a legtipikusabb kisparaszti gazdálkodás alakult ki, és ha az adminisztratív irányítás korszakában, a nagy társadalmi és gazdasági erőfeszítések idején, nem élveztek volna indokolt előnyöket és kedvezményeket, sokan lemondtak volna a földről.

Ez persze nem történhetett meg. A földhöz jutott agrárérdekeltek egy része bekapcsolódott a szocializmus építésébe. Ők alakították meg az első termelészövetkezetet; ez kiállta az 1953. évi próbát, és korszerű, fejlődőképes, erős mezőgazdasági szervezetté nőtt. Az új földtulajdonosoknak egy kisebb része azóta megszabadult a földtől, egy másik, szintén kisebb része pedig hozzáragasztott néhány holdacskát a juttatotthoz, és szorgalmas munkával, egy kis üzleteléssel, vergődéssel a néhai középparasztok soraiba verekedte magát. Ezek azonban végletek. Az új földtulajdonosok zöme csak tengődött, és most, több mint másfél évtizeddel az agrárreform után, félmunkásként, félpasztként, ideiglenes munkanélküliként vagy fegyelméletlen alkalmazottként gondot okoz a kommunának. Mondom, ez a réteg túl sokat várt. túl sokat remélt a földtől, de nagyon keveset kapott. Tizenöt év alatt megnőttek a gyerekek. A néhány hold földcske megtermi ugyan a kenyeret, de nem elégíti ki a növekvő igényeket. Az ebből eredő gond több mint egy évtizede befolyásolja a falu gazdasági fejlődését. Az új ipari és kisipari vállalatok létesítései nemcsak a gazdaságosság szempontjai, hanem a szociális, népjóléti szükségletek is közrejátszottak. A tapasztalatlan, fiatal munkaközösségeknek sokszor vállalniuk kellett a szociális érdekű munkahelyek terhét.

Az agrárérdekelt, illetve a tizenöt évvel ezelőtti új földtulajdonos „állás”-t kapott a faluszéli gyárban; mondjuk, segédmunkási vagy rakodómunkási „állás”-t. Szüksége volt erre, követelte a munkahelyet, mert a négy hold föld jövedelméből nem lehet megélni, főleg, ha a négy hold földet nem a legkorszerűbb módon művelik, és nem belterjesen gazdálkodnak rajta. Persze az „állás”-tól a föld sorsa a megművelés minősége tekintetében nem javult. Sőt! Még jobban elhanyagolódott, még kevesebbet termelt. De hagyjuk a földet, nézzük inkább a tulajdonost, aki „állás”-t kapott, teszem fel egy száz munkást foglalkoztató, sok műszaki, technológiai és gazdasági gonddal bajlódó, faluszéli gyárban. Ez az ember a társadalmi, politikai életben, az öngazgatás szerveiben aktív tényező lett. Felszólal az üléseken, bírál, helyesel, de keveset tanul. Nem alkalmazkodik a gyáripari termelés követelményeihez, új környezetéhez. Ezzel szemben érezteti, tudatja és közli is, hogy alkotmányos joga van az „állás”-ra. És mint általában, a jogok túlzott hangsúlyozása közben megfeledkezik a kötelezettségekről. A Kommunista Szövetség egyik gyári alapszervezetének ülésén találkoztam egy ilyen jelenséggel. Egy szállítómunkás, hajdani új földtulajdonos, ősszel, a kukoricatérés idején munkaidő alatt behúzódtott a félkészáru-raktárba és elaludt; az igazgató ébresztette fel. Egyáltalán nem érezte magát ludasnak. „Az igazgató elvtárs — mondta — már ezt a kis pihenést is sajnálja a munkástól. Tudja-e, hogy én egész éjszaka dolgoztam, törtem a kukoricát. Hát nincs jogom egy kis pihenésre?”

Az érv a kétlakiságon alapuló életszemlélet tipikus megnyilvánulása, kártékony demagógia. Legsajnálatosabb, hogy a munkás valóban meg volt győződve igazáról. Tizenöt év alatt a négy hold föld művelése közben nem fejlődött és nem is fejlődhetett ki közösségérzete, ami azt sugalmazná neki, hogy saját érdeke, saját joga mellett tiszteletben kell tartania még kilencvenkilenc ember jogát és érdekét. Az adott esetben érdeke ellentétben volt kilencvenkilenc ember, egy gazdasági szervezet, egy közösség, egy egész társadalom érdekével. (Éppen áruszállítás volt a gyárban, fontos szerződési kötelezettségnek kellett eleget tenni.) Ettől a szállítástól — tehát az elaludt szállítómunkástól is — függött, hogy lesz-e elsején elég pénz a személyi jövedelmekre vagy nem lesz. Tudomásom szerint azonban a munkást mégsem büntették meg fegyvelemsértés miatt.

Eszmei vita lett a dologból. Érvek, ellenérvek. És a szóáradatban elsikkadt egy rendkívül égető eszmei kérdés: a kétlakiság jelenségének iellegetes megnyilvánulása. Mondom, fiatal a gyár, fiatal a munka-

közössége, nincs tapasztalata. Ha nem is adtak teljesen igazat a fegyelmetlen munkásnak, de passzív, hümmögő magatartásukkal lehetővé tették, hogy a kérdés következtetés állásfoglalás és határozat nélkül lekerüljön a napirendről. Őszintén szólva nincs sok remény arra, hogy ez az ember megváltozzon. Valójában személy szerint nem is róla van szó, hanem egy életszemléletről. És még többről. Ennek az embernek van két fia. Nagy nehezen kijárják az elemi iskolát, egy kicsit dolgoznak a földön, egy kicsit csellengnek a ház körül. Lassan megnőnek, és ismét felvetődik az „állás” kérdése. Ha megnézzük, hány munkásgyerek kerül a faluból középiskolába, és ha figyelembe vesszük, hogy nemcsak a műszaki és gazdasági értelmiség, hanem az utóbbi időben a gyáripari munkások zöme is tehetősebb családokból származik, akkor az egész ügy más megvilágításban kerül elénk. Nem perfelújításról van itt szó, hanem arról, hogy a község a rá nehezedő szociális gondot szociális érdekű munkahelyekkel csak ideiglenesen rendezheti; a kérdés valódi megoldását sokkal mélyebben kell kezdeni, elsősorban az iskoláztatással, a társadalmi viszonyok alakulásának nemcsak figyelésével, hanem a folyamatok tudatos szabályozásával. Fel kell mérni valósan a kétlakosság súlyos problémáját, és megalkuvás nélkül le kell számolni ezzel a minden fejlődést gátló nyúggal.

Új gyárak vannak a faluban. Régi, toldozott-foltozott épületekben új munkahelyek. A legutóbbi öt esztendő folyamán határozottan fellendült a gazdasági tevékenység. Hasznos kezdeményezésekről, sok találmányokról számolhatunk be. De nem a mezőgazdasági termelés, hanem a többi gazdasági ág volt a figyelem, az érdeklődés előterében. A statisztika szerint az 1962. évben a termelőeszközök értéke meghaladta az egymilliárd dinárt. Ebből 732 millió a mezőgazdaságé, 300 millió pedig arányosan oszlik meg a többi gazdasági ág, elsősorban a gyáripar, kisipar, kereskedelem, közlekedés és vendéglátóipar között. Ha a háború előtti utolsó, 1939., úgynevezett békeévben készült volna hasonló kimutatás, akkor az adatok összehasonlítása nemcsak nagy fellendülésről tanúskodna, hanem a termelőeszközök összetételében végbement pozitív változásokat is kimutatná. Sajnos nincs lehetőségünk ilyen összehasonlítást végezni, s így a gazdaság fejlődésének ütemét csak a társadalmi termelés értékének és a nemzeti jövedelem alakulásának adataival lehet szemléltetni. A társadalmi termelés értéke 1958-ban 899 millió dinár volt, 1962-ben pedig egymilliárd 471 millió dinárra emelkedett. Hasonló arányban növekedett a nemzeti jövedelem is. A gyors fejlődés, a társadalmi termelés és a nemzeti jövedelem értékének emelkedése elsősorban a gazdaság szerkezetében végbement pozitív változásokkal magyarázható. A falu sokat veszített agrárjellegeből, és — mint a társadalmi tervek indokolásában hangsúlyozni szokták — az ipari és a kisipari fejlődés útjára lépett.

A fejlődés útja azonban göröngyös. Szubjektív és objektív akadályokkal kell megbirkózni. Az új kisipari létesítmények fiatal munkaközösségeinek nemcsak a technológia, a termelési folyamat elemi problémái okoznak sok gondot, hanem az áru értékesítése is. A piac meghódítása sokkal szervezettebb és tapasztaltabb gazdasági szervezeteket is próbára tett már. Elképzelhető, milyen rendkívüli akadályokat kell leküzdeniük a fiatal falusi munkaközösségeknek, amelyek képkereteket, vakolókanalakat és palacsintasütőket gyártanak. Az indulás nehéz időszakát csak az érdekek kölcsönös tiszteletének elvén alapuló gazdasági integráció enyhíthetné. Az eddigi integrációs kísérletek többnyire sokszor indokolatlan érdekellentétek miatt hiúsultak meg. Ebben nagy szerepe volt a leggyakrabban éppen a gazdasági életben kifejezésre jutó lokalizmusnak. Pedig egyszer meg kell érteni, hogy a falu fejlődésének alapvető kérdéseit nem lehet csak a falu keretei között megoldani. Ki kell törni az erőltetett „faluszeretés” posványából. A fejlődés legfontosabb feltétele ez.

Akad kifogásolni való a termelők felfogásában is. Az „állás” fogalmában például túl sok a kispolgári liberalizmus. Már az is nagy eszmei és politikai siker lenne, ha az emberek *állás* helyett *munkahelyet* mondanának és értenének. A termelés legfontosabb tényezőjét, az embert, meg kell szabadítani ezektől a gátlásoktól, e felesleges tehertől, ezért áldozatot is kell hozni, mert a faluszéli gyárakban egyelőre beszélni sem lehet korszerű munkaszervezésről, gazdaságosságról és termelékenységről, noha a szakmunkások legnagyobb része, mintegy kilencven százaléka, fiatal ember és nagyon fogékony az öngazgatás kérdései iránt. Már maga a kifejezetten kisipari jellegű szakmai képzettség (helyi viszonylatban egyébről álmolni sem lehet) is akadályozza a korszerű technológia alkalmazására irányuló törekvéseket. Az öngazgatás rendszerében viszont egy bizonyos fokú családi-asság tapasztalható, s az első pillantásra még rokonszenvesnek is tűnik. Az ember hajlamos a közvetlen demokrácia rendszerét kritika nélkül üdvözölni minden megnyilvánulási formájában, s így gyakran szemet huny olyan dolgok fölött, mint például ha a munkástanács a munkahelyek analitikai felbecslése vagy az áruforgalmi osztály hasznos kezdeményezése ellen szavaz. A demokrácia! Sajnos még nem számították ki, hogy valójában mennyibe kerül az ilyen demokrácia. Sőt még azt sem sikerült tisztázni, hogy vajon demokrácia-e ez a demokrácia.

U.

1953. március harmincegyedikén 11 217 lakosa volt a falunak; nyolc év múlva viszont, 1961. március harmincegyedikén, 171 személlyel kevesebb volt a lakosság létszáma. Ezzel szemben a település nem zsugorodott — inkább fejlődött. Új lakóházak, lakások épültek, új utcák keletkeztek. Úgy rémlik, mintha a valóság megcáfolná a statisztikát, mintha az élet dacolna a számokkal. Valójában azonban az életforma, a lakosság társadalmi összetétele, az életfeltételek és birtokviszonyok változtak meg. A földek és az emberek sorsa, az élet iratlan ősi törvénye módosult. A régi határrészek — Tarackos, Bogaras, Kukurik, Békova, Búzás — még megvannak ugyan, de már a legidősebbek sem használják ezeket az elnevezéseket. A feltört ugarok, megszelídített rétek engedelmessé váltak az ember és a természet akarátának, de a tanyák, ezek az akácos oázisok, a bácskai idillikusnak tűnő foltjai egyre kisebb húzódnak, zsugorodnak, fogynak. Régi cselédházak, béreslakások romjai tünedeznek elő itt-ott az akácok közül, a tágas szérűket feltörték krumpliföldnek, és sok régi szállásnak már csak a helye mutatja, hogy valamikor élet volt itt. A leomlott tanyaházak falainak maradványai sárga foltokban kandikálnak ki a gazból.

Kivezettek a faluszélre, hogy lássam a felsorakozott új házakat. Takaros, többnyire téglafalú családi házak, inkább külvárosra, mint falura emlékeztetnek. Az udvarokban kevés a jóság, de annál több a virág. Minden jel arra mutat, hogy az építkezők éltek a lakásépítési hitel lehetőségeivel. Az új település lakói többnyire munkások, alkalmazottak, szövetségi tagok, tisztviselők. „Ugye — dicsekedett a kísérem — mégis fejlődik ez a mi falunk? Állandóan szaporodnak a házak. Én nem is tudom, honnan szedik a statisztikusok azokat a furcsa adatokat...’ Furcsa adatok, de megcáfolhatatlanok. Olyan minőségi változásokra utalnak, amelyeket a felületes szemlélő nem érzékelhet, főleg ha érzelmeit a lokálpatriotizmus fel-fellobbanó lángja hevíti. Ezek a furcsa adatok a paraszti életforma válságát, fokozatos átalakulását szemléltetik, és egyszerűsmind a lakosság szociális összetételének aránylag gyors változásaira engednek következtetni. A falu, illetve a település fejlődik, de fejlődésében változik is, mágneses erővel vonzza a tanyák szétszóródott népét,

de ugyanakkor maga is kénytelen engedelmessé válni a gazdaságilag fejlettebb központok magneses vonzásának.

E furcsa adatok azt mutatják, hogy a hajdan virágzó és a mezőgazdasági termelésben jelentős település lakossága fogy. Ugyanebben az időszakban a környékbeli városok lakossága szaporodott (Szabadkái 9763, Zentaé 1183, Topolyai pedig 1679 lakossal). Többé-kevésbé a népesség vándorlásának természetes, társadalmunk és gazdaságunk fejlődésére jellemző jelenség ez. Eppen ezért a vészharang kongatásra nincs semmi ok, de annál alaposabban kell tanulmányozni a népesség vándorlása folytán kialakult új helyzetet. Az átalakulás gyors, bonyolult, örvénylő folyamata sok válaszolatlan kérdést tár a nyilvánosság elé, és új problémák tanulmányozását, elemzését és megoldását sürgeti. A lakosság vándorlásának egyik szembetűnő jellegzetessége, hogy jobbadán a fiatalabb emberek, a termelés legértékesebb és legképzettebb hordozói mennek el véglegesen a faluból és a mezőgazdasági termelésből. Ezzel számolni kell a gazdasági és nem gazdasági jellegű befektetések tervezésében, az iskoláztatásban, az általános műveltségi színvonal emelésében és a szakképzésben, mert a jövő képzett embereket, képzett termelőket követel.

Az anyagi javak termelésében a mezőgazdaság rejteget legtöbb tartalékot. A majdásfélmilliárd dinár értékű termékölősség, amit az egyéni termelők évente eladnak, a lehetőségekhez mérten még mindig kevés. Indokolatlanul nagy eltérések vannak a magánszektor és a társadalmi szektor terméshozamai között. De a gabonatermeléstől mégsem lehet csodákat várni, főleg, mert a megművelhető föld területének háromnegyed része az egyéni termelők kezében van. Ez a földterület több ezer apró parcellára oszlik, s ez költségessé teszi a korszerű, gépi művelést. Az agrominimumról szóló községi rendelet a kezdeti akadékoskodások után most már polgárjogot nyert, a termelők igénybe veszik a szakmai tanácsot, a gépet, műtrágyát és nemesített vetőmagot használnak, de ez csak jelentéktelen mértékben hat a gabonatermésük terményfőlösségének növekedésére, mert a hozam fokozatos emelkedésével csökken a fehérgabona vetésterülete. Az áruelőlősség növekedését elsősorban a jószágállománytól kell várni, hiszen már ebben a gazdasági évben is a magánszektor értékesített termékeinek 52 százaléka a jószágtenyésztésből eredt.

S itt a legtöbb tennivaló. A társastermelés a jószágtenyésztésben kezdetleges, hiányzik a kellő termelési kultúra, hiányzik a minőségi jószág tenyésztéséhez elengedhetetlenül szükséges ólak és istállók, és hiányzik a termelők ilyen irányú oktatása és tájékoztatása. A szövetkezet még mindig a felvásárlásra összpontosítja figyelmét, kevesebbet törődik a termelés szervezésével. Így aztán az áruelőlősség kialakulásában a véletlenszerűség kiszámíthatatlan tényezői érvényesülnek. 1959-ben például 9426 hízósertést vásároltak fel, a következő évben a hízók száma 13 317-re emelkedett, hogy aztán ismét csökkenjen. Hasonló ingadozás tapasztalható a szarvasmarha-állományban is. Talán még a baromfitenyésztés a legkiegyensúlyozottabb: évente mintegy 15 000 hizlalt baromfit adnak el a termelők a szövetkezetnek; a lakosság számára és a természet adta lehetőségekhez viszonyítva ez nem sok, de a távlatok szempontjából mégis figyelemre méltó.

Figyelemre méltó, mert a belterjes gazdálkodás bőséges lehetőségeit csillogtatja. Általános társadalmi érdek, hogy ezeket a lehetőségeket egyszerűen ki is használják. A fejlődés irányzata reményt keltő: a szállások szétszórt népe mind jobban a falu felé törekszik; ha a szétszórt apró parcellák gondjai is eloszlanak, s az alkotó kezdeményezés megszabadul a mindenható föld varázsának nyúgeitől, akkor kialakulhat egy magasabb színvonalú, kulturáltabb gazdálkodás, szervezett áruterelés, és megszűnik a kisparaszti gazdálkodás. A falu jövőjét elsősorban az egyéni gazdál-

codók termelésének fokozatos szakosításában kell keresnünk, ez lehetővé teszi a tervszerű árutermelést, és véget vet a termelési mindenesség most uralkodó állapotának, az agyafűrt, ezermesterkedő kisparaszti alkat jellegzetes megnyilvánulási formáinak, amikből sok tartós érték sohasem származott.

A szakosítás még jobban elmosza a falu és a város, illetve a paraszti és az ipari munka közötti eltéréseket, és a kulturáltabb termelés kihat a polgárok általános műveltségi színvonalának emelésére, s ezzel párhuzamosan a kulturális igények fokozására. A falu lassan megszabadul a primitivizmus, az elmaradottság hajdan divatos jelzőitől; ma már minden tizedik lakosra jut egy rádiókészülék, és a tanköteles gyerekek 98 százaléka rendszeresen jár iskolába. A földművesek egészségbiztosítása forradalmi változásokat hozott a közegészségügy terén: 1962-ben 1933 földműves-család 4812 tagja 12 226 esetben fordult orvoshoz abban a faluban, ahol a medicina költségeit, amióta az eszemet tudom, átokként emlegették. Nevetséges volna ilyen körülmények között a „magára hagyott” falu sorsán siránkozni, annál határozottabban fel kell azonban lépni a fejlődést akadályozó kishitűség, provincializmus és gyakran a vezetésben is kifejezésre jutó primitivizmus ellen.

Valahányszor a vicinálison utazok, mindig lefoglalják gondolataimat a falu és a város viszonyának kérdései. Egy időben szilárd meggyőződésem volt a határtalan faluszeretet. Valahogy úgy szerettem a falut, mint szülőanyámat: képtelen voltam bírálattal illetni. Minden úgy volt jó, ahogy volt, és minden gond okát máshol kerestem. Emlékeimben éltem az idő tájt, s előszeretettel vettem magam a romantikus képzelgések örvényébe. Meggyőződéssel eszményesítettem a bokáig érő sarat és a lusta nyári port, amitől hajdan ropogott az eper fogaink között. Aztán eljárt az idő, s anélkül, hogy töprengtem volna a kérdésen, hogy szeretem vagy nem szeretem a falut, egyre ritkábban váltottam ide menetjegyvet, és egyre több bíráló megjegyzést ejtettem az itt uralkodó állapotokra. Úgy látszik, kölcsönösen elidegenedtünk egymástól, évekig be se kukkantottam a faluba, aztán mikor a kötelesség visszazólitott, már nem tudtam érdektelenül gyönyörködni a japán akácok haragoszöld lombkoronájában, már nem tudtam olyan élvezettel hallgatni az öreg parasztok bölcs mondásait, gondolataimat egyre jobban lefoglalták a hétköznapi prózai kérdései, mint például, hogy mennyi pénz kell még az új iskolára, hány millió gyűlt össze a lakásépítési alapon, mennyibe kerül egy új munkahely az új gyárban, és mi mindent kellene és lehetne tenni a lakosság jövedelmének emelése érdekében. Falusi ismerőseim nem valami nagy elragadtatással, gyakran fejcsóválással illeltek. Nem érted te ezt. Elszoktál tőlünk...

Egyszer egy nagyobb ipari létesítményről beszélgettünk; a létesítménynek közvetlen hatása volt a falu életére, innen várta a nyersanyagot. A nyersanyagforrás fontosságát, jelentőségét szerettem volna megérteni, amikor egy komolyságaról ismert helyi közéleti személyiség megjegyezte: „Kell is, hogy fejlődjön a város. Minél hamarabb jóllakik, annál gyorsabban elmúlik az étvágya”. Néhány másodpercnyi kellemetlen csend után az illető így folytatta: „Majd csak elérkezik az idő, amikor belőlünk is lesz valami. Mi is kapunk valami objektumot a szocializmustól.” Megkérdeztem, milyen objektumra gondol. „Teszem fel — mondta —, valamilyen gyárat. Üzemet.” Illetlenség lett volna abban a helyzetben tréfálkozni. A faluját szerelmesen szerető polgár szemrebbenés nélkül vállalt volna egy repülőgyárat vagy akár egy atomkutató laboratóriumot is. Miért ne! Hiszen egyszer nekünk is kell kapni valamit a szocializmustól. Itt ismertem meg az idealizmusnak és a korlátolt lokalizmusnak ezt a furcsa

ötvezetét, ami sajnos gyakran kifejezésre jutott a falu sorsának irányításában, és éveken át gátolta a reális lehetőségek kihasználását, a gazdaság tervszerű fejlődését és a gazdaság sok belső tartalékának feltárását. A jeleszó, hogy „majd csak kapunk valamit”, leginkább indokolatlan tétlenséghez, várakozáshoz vezetett. S ez tétlenségre kényszerítette a szunnyadó erőket és tehetségeket.

Ez a buzgó és reménydús várakozás lényegében az adminisztratív irányítás korszakának csökevénye, s rányomta bélyegét a cselekvési kísérletekre. Meg kellett erősödnie a társadalmi öngazgatás rendszerének, hogy a viszonyok, ha nem is forradalmi hévvel, de lassan, biztosan és biztatóan megváltozzanak. Valójában két ellentétes szemlélet, két ellentétes felfogás van itt, és a két szemlélet között egyelőre tart a leplezett harc, noha kialakultak az egységes elvi álláspontok. Persze az intrikák és a pletykák sem ritkák. A küzdelem kimenetele azonban nem kétes. A gyakorlati eredmények elvitathatatlanul bizonyítják, hogy a helyi lehetőségek felismerése, kihasználása nélkül nem fejlődhet a falu. Igaz, a helyi lehetőségekből nem lesz repülőgépgyár, sem atomkutató intézet, de már lett egy kis fémárugyár, amelyben lábasokat és palancsintásütőket csinálnak, és ádáz harcot vívnak a piacért; lett egy több mint száz munkást foglalkoztató faipari üzem, egy jól berendezett, korszerű mezőgazdasági szervezet; változott a magántermelők termelési felfogása, és emelkedett a jövedelmük; lett egy jövedelmező háziipari vállalkozás, és épül az új iskola... Mindez reális tervezés gyümölcse. Persze a lokalizmus még mindig kísért, a vágyak együtt nőnek a kezdeti sikerekkel, és néha beteges törekvésekben nyilvánulnak meg. De az egészséges, fejlődő közösség előbb-utóbb hatékony ellenszert talál a nyavalya ellen.

S Z E M L E

RITKA KÖNYV GYAKORI TÉMÁKRÓL A MUNKÁS ÉS MUNKAKÖRÜLMÉNYEI

Közgazdasági és jogi könyvkiadó, Budapest, 1962

Tizenöt szerző, közgazdász, orvos, szociológus és pszichológus tizenkét témát dolgoz fel ebben az ötszáz oldalas könyvben. A tárgykört már a könyv címe is érzékelteti, s ennek a keretébe illeszkednek bele A munkatermelékenység és az életszínvonal, A műszaki haladás és a szakképzettség, A munkatermelékenység és a munkanormák, a Munkavédelem, A munka és pihenés élettani szabályai, A munkapszichológia feladata meg más írások.

Ma már nyilván senki sem vonhatja kétségbe egy ilyen könyv több szempontbeli hasznosságát, noha — mint a kötet szerkesztője is írja — „hosszú ideig lebecsültük, sőt kétségbe vontuk egyes tudományos diszciplínák alkalmazhatóságát a munkaszervezés és a munkaerőgazdálkodás kérdéseinek a megoldásában”. Itt nálunk is találkozhatunk még hasonló véleménnyel, noha fejlettebb ipari üzemeinkben már el sem képzelhető a termelés a munkaszervezés tudományos alapokra helyezése nélkül.

A munkaszervezéssel kapcsolatos tudományos megoldások persze a termelésben igazolódhatnak, éppen ezért nem elegendő, hogy csak a vezető szakemberek ismerjék őket, célszerűségükkel meg kell ismerkedjen a közvetlen termelő is. Többek között hasonló céljai vannak a szóban forgó könyvnek is.

Témájánál, megfogalmazásánál fogva és a benne tükröződő álláspontok miatt a könyv némely írása számunkra hasznosat alig mondhat, vannak azonban kérdések, melyekre kíváncsian kerestük a szerzők választát. Ilyen például a munka termelékenységének a mérése. Sajnos, ez a sokat vitatott és tanulmányozott kérdés lényegében válaszolatlanul marad, „a közgazdasági kutatás ma még nem oldotta meg az ezzel

kapcsolatos bonyolult, sokoldalú problémákat”, annál sajnálatosabb ez, mert „a termelés növelésének döntő meghatározó útja a munka termelékenységének a fokozása”.

m, ha ennek mérésére nincsenek is meg az általa lányosan elfogadott megoldások, a növelést elősegítő tényezők sokaságát már tudjuk: „a termelőberendezések korszerűsítése, a haladó technológia alkalmazása, egyre jobb minőségű, magas követelményeket kielégítő, a nemzetközi munkamegosztás kereteibe jól beilleszkedő, a világpiacon keresett termékek gyártása nagy szériában, specializált nagyüzemekben stb.”

A termelés gépesítésével és automatizálásával kapcsolatban is sok kérdés felmerült, ezek nálunk is időszerűek, szinte mindennapi témát jelentenek a szakemberek körében. Közülük egyik kétségtelenül a szakképzett és a képzetlen munkások arányainak változására vonatkozik.

Ezzel kapcsolatban is többféle véleménnyel találkozhatunk. Egyesek szerint „miután a technikai fejlődés elsősorban a kézi munkának gépekkel történő felváltását jelenti, ezért — mondják — a technikai fejlődéssel szükségszerűen csökken a szakmunkások jelentősége”. A könyv is foglalkozik ezzel a kérdéssel, nagy gyárak példáján próbálja bebizonyítani, hogy „a technikai haladás során egyre nő a gépkezelő szakmunkások aránya... és a jövőben is nőni fog”.

„Például a Renault gyár egyik üzemrészében 1956-ban automatizálták a termelést. Az átszervezés után e gyáregységben a betanított gépkezelők aránya 84%-ról 40%-ra csökkent, miközben a gépkarbantartó és villanyszerelő szakmunkások abszolút száma a kétszeresére, arányuk pedig a korábbi 6%-ról 36%-ra nőtt.”

Azért is érdekes ez a példa, mert üzemeinkben nem ritkán találkozunk olyan felfogással, amely szerint a termelés gépesítésével elegendő lesz, hogy a munkás három-négy hét alatt megtanulja a gép kezelését, nincs szükség szaktudásának, általános műveltségének további bővítésére. Részleges gépesítés esetén még elő is fordulhat ilyen helyzet, a termelés komplex gépesítésével és automatizálására való áttéréssel azonban növekszik a szakmunkás-szükséglet.

Véletlenül kiragadott példák ezek csupán. Tovább is sorolhatnánk még őket, lényegében azonban egyre csak azt bizonyítanánk, hogy ezek az ipari munkaszervezés köréből vett tanulmányok valóban a korszerű termelés és a mai termelők problémáira mutatnak rá, és a szerzők gyakorlati tapasztalatai alapján legtöbbször helyes következtetéseket is vonnak le.

(bn)

A B Á N A T C S A R N O K A I

Parancs János: FÉLÁLOM.

Magyar Műhely kiadása, Párizs, 1963

Egyetlen vallomás, keserű vallomás a Párizsban élő fiatal magyar költő, Parancs János verskötete, a *Féláalom*. Az ember, egy ember fájdalmairól, gyötrelmeiről vall, őszintén, póz nélkül. Annak a szomorúságnak, mely legszembetűnőbb jellegzetessége Parancs költészetének, mély gyökerei vannak. Az egész világ, ahogy a költő látja, kízókamra. „Sátorában élek jajnak és könnynek” — mondja egy versében, s a jajnak és könnynek — költészete tanúsága szerint — nyomós okai vannak. Az emberben a hiba, az ember a bűnös, de bűnhődik is. Mert ugyan „egymást öljük, eszünket vette a bánat”, de: „Jaj az ember félelmetesen magára maradt”, s „Az idegek mélyén eszelős félelmek dobognak”. A napjainkban nem ismeretlen, de érthető borúlátás szól Parancs legtöbb verséből. Ilyennek látja a világot: feketének, bomlónak, pusztulónak. S a pusztuló világgal együtt pusztul az ember is.

A halál érzése, a halálfélelem, a mindent ellepő, mindent felfaló halál Parancs verseinek legfontosabb motívumai közé tartozik. A halál a mindenütt „jelenlevő”, a mindenre letelepülő, mindenhova beférkőző. Az ember lelkében is ott él a halál, megtagadhatatlan, elkerülhetetlen tényként. „Huszonöt éve élek, azóta szédít a halál” — mondja — Szobában című versében, egy másikban (Levél) pedig: „Gyötrődve, a haláltól félvé, így élek boldogtalan.” Már azt hinnénk, Parancsnak célja a halál. Ő azonban tagadni akarja az elmúlást, s habár azt énekli, hogy „nem láttam csak pusztulást, nem láttam soha mást” (Szobában), ugyanabban a versben, az életért rimázkodik, megalkuvón: „S mégis élni szeretnék; lucokban, vérben is, ha más már nem maradt. Él hát benne egy — talán ösztönös — életvágy, önmagát akarja meggyőzni: „nem hihetek a pusztulásban... Nem hihetek a halálban” — mondja — Védtelenül című versében.

Akármennyire a halál bűvkörében él a költő, nem fogadja el életszemléletnek, csak retteg tőle, nem nyugodhat. Valami konokság van benne, a csak azért is daca, ragaszkodás az élethez („Ha mint a fák virágzunk, egyszer túljutunk az éjszakán, túl a halálon”), s tudja, hogy a valóság az egyetlen menedék: „Körmeimmel a földön, amiből vétettem, megkapaszzkodva.” S megkapaszkodnia oly nehéz annak, aki messze szakadt onnan, ahol „a csont világít”, s ahol

„a sejtek mélyén visszarémlik a tűz, az egeket ostromló lárma”. Fel is teszi a kérdést, a hiábavalót, melyre nincs, nem is lehet felelet: „Kedvem ellen hűtlen kujtorgóvá mért kell lennem?” Maga is tudja, hogy „a kiáltás elhal, nincs ki hangom értené”. A hontalanságnak, a céltalanságnak, reménytelenségnek néhány nagyon szép verset szentelt Parancs; az elvesztett, elhagyott (mindegy!) fiatalság, az idegenben töltött szomorú, magányos esztendőik szólalnak itt meg.

S ha már itt tartunk, nézzük meg, hogyan szólaltatja meg témáit a költő.

Kötött formájú verseiben a magyar népdalok és népballadák ritmusa zeng fel, hangjuk a népköltészet legrégebbi melódiáit idézi. Szabad verseiben Parancs — mint oly sok fiatal költő, ha a kötetlenség viharos vizébe veti magát — sokszor téved prózába, sablonos sorokat is leír. Kötete a bomlás, a pusztulás, az apokalipszis jegyében áll, de mindent költői képekben akar elmondani; képei részben szimbólumok, részben, többnyire, metaforák, melyeknek ihletét, forrását főleg a magyar népköltészetben találjuk meg. Metaforái nem feloldhatatlan rejtvények, hanem a fogalmak lényegből fakadó költőiesítése.

Parancs hangja férfias, sötét és kemény, helyenként epikus. Verssorai leginkább zsúfoltak, képekkel terhesek, jelentésben gazdagok. Erénye a költőnek a tömörség is, egyes versei pedig, a népdal hatására, lengék, könnyedek.

Kár, hogy kötetét nem osztotta részekre, ciklusokra, mert így eléggé egyenetlen, zavaros benyomást tesz. Hiányzanak az évszámok is. Néhány egymás után következő vers nyilvánvalóan nem abban a sorrendben keletkezett, s mivel ezt az olvasó nem tudhatja, nem követheti nyomon Parancs változásait, fejlődését, költői éveinek hullámhegyeit és -völgyeit. Itt is csak egy igen érdekes jelenséggé foglalkozhatunk vele s tarthatjuk számon, a költő értékeinek megállapítása ezért nem lehet teljes. S úgy érezzük, hogy abban a világban, melyben „gyötrődve, reménytelenül” él a költő, számára „nyitva áll az ajtó” a költészet, s talán, egyszer, bízunk benne, egy olyan élet felé, melyet nem borít „a gyász szövedéke”. (T. L.)

KÖZÉPSZERŰSÉG — ÍRÓI HAMISÍTÁSOK NÉLKÜL

Börcsök Erzsébet; EMBEREK A KARAS MELLŐL,
Fórum, Novi Sad, 1963.

Jelentéktelen, periferikus mű. Nem is tipikusan vajdasági fogantatású, noha létező és létezhető színfolt az elnevezéshez olykor túlságosan ragaszkodó „tájirodalomban”. Nem önmagáért, értékeiért kell írni róla, de a benne megbúvó problémahalmazért. Ez a figyelemre méltó, a konkrét szöveg csak dokumentál.

Egy merev irodalomelméleti klasszifikációt kell paradoxonként említenem, ha Börcsök Erzsébet könyvének értékeire szeretnék rámutatni: A kötetbe gyűjtött tizenegy elbeszélés értékesebb lenne, ha „csak” novellákként szólhatnánk róluk. Egy-egy részlet, villanás olykor több a kerek, kiformált, befejezett egésznél. (Elsősorban az „Elesett emberek”, a „Téli esték” és a „Furcsa temetés” rideg és groteszk részleteire gondolok.) Kár, hogy ezek az önmagukban sikerült és értékes részek elvesznek mind a kötet, mind pedig az egyes írások vérszegény középszerűségében, provinci-alizmusában.

A középszerűség — kiváltképp az erre való törekvés — rosszabb a tudatlanságnál, elkerülhetetlen együttjárója az irodalmi vidékiességnek. A középszerűséget az indulatok, a szenvedélyek hiánya eredményezi, amely pedig a tájiságban való megrekedést váltja ki. A szenvedélyeken természetesen nem avult, szinte nevetséges lángolást, pátoszt értek, hanem a hozzáállás sajátosan felfokozott módját. A „legsűrűkébb”, a „legszárazabb” krónikákban meglevő szenvedélyre gondolok, amely az író szándéka ellenére érződik ki a szavak kapcsolásán, a mondatok vétkeringésén, a gondolatok, a részek fűzésén, a tollra tolult jelzőkből, hasonlatokból. Arra a szenvedélyre, amely a tömörséget szüli, és ebből sugárzik. Nem a hiperbolikus, hanem a jelképes, parabolikus szenvedélyre. Ezt pedig csak elvétve találjuk meg Börcsök Erzsébet elbeszéléseiben. Nem azért, mert „kisemberekről” ír (vannak-e az igazi irodalomban egyáltalán kisemberek?), Mihályokról, Irmákról, Lajoskákról, hanem azért, mert a Lajoskák ifjúkori szerelmükre emlékezve a szájukat nyalják meg, és ennél a legbanálisabb, iskolás közhelynél többre nem képesek. (Gon-

doljunk Erskine Caldwell, Steinbeck, Solohov vagy akár Kosztolányi vagy Déry emberkéire, mennyire mások azok!)

A szenvedélytelenség a regionalizmus egyik lehető megjelenési formája. Börcsök Erzsébet elbeszéléseinek provincializmusa nem is a „Vándor a Nišavánál” című írásában megnyilvánuló — ebben és a címadó írásban a legkifejezettebb —, idejétmúlt elmélet szülötte, hanem sokrétebb ennél. Már mi is, itt Vajdaságban túlnőttük az egykor még talán szükséges tendenciát, amely „magas dombhát” mögé zárta nemcsak a Tituszokat. Líviákat és társaikat, hanem a Börcsök Erzsébet „ténykedési területénél” nagyobb földrajzi egységeket. Nem látjuk ma már tragikusnak az efféle gondolatokat, bekezdéseket:

„Nem éreztem a sötét képből, a vigasztalan sorsból semmit. Ez a három falusi, úgy látszott, maga az erő, az élet. Nem érdekelte őket a világon semmi, ami kívül esett falujukon. Hogy háborog, remeg a világ, hogy pirosra, fehérre, barnára változnak az emberek, fajok pusztulnak, elvek buknak vagy emelkednek. Minek azt tudni, hogy az ő sorsuk bevégeztetett? Mögöttük senki, csak a magas dombhát, amely elzárja őket minden légáramlattól, lábuk előtt pedig mint bilincs ott a határ.”

(13. oldal)

— inkább avultnak, erőltetettnek.

Az efféle tájelméletek „legszebb”, „legmarkánsabb” példája a „Vándor a Nišavánál” című elbeszélés. Ebben ugyan a kihagyások, javítások folytán csak megcsonkítva demonstrálódik a couleur locale „diadala”, és éppen ezért válik lyukassá a mű, ezért lesz Irma menekülése indokolatlan, buta, kicsinált. Avultságánál fogva — noha ennek az elbeszélésnek szimbolikus ereje van a kötetben — nem a provincializmus ilyes megnyilvánulása a legproblematicusabb. Van egy másfajta, nevezhetném talán írói, mesterségbeli tájiságnak is. Esetünkben ez a bántóbb.

Ehhez úgy férközhetünk közelebb, ha megkísérelünk különbséget tenni a kötetben levő elbeszélések között, és ha egyeseket életképeknek („Emberek a Karas mellől”, „Bókai tél”), másokat „élettragédiáknak” („Lajoska”, „Elesett emberek”, „Téli történet”, „Mihály hazamegy”, „Igazi asszony”) minősítünk, elválasztva mindkettőt az „Emberek a szekéren”- és a „Tordai menyecske”-szerű népieskedő írásoktól, melyek azonban egyaránt sorolhatók mindkét előző csoportba. A disztinkció természetesen éppoly erőszakos

és lehetetlen, mint például a verselemzésnél a tartalom és forma esetében; nem beszélhetünk külön „életképről”, „élettragédiáról” és újból külön népieskedő művekről, mert a köztük levő határvonalak elmosódnak. Az elemzés kedvéért azonban ennyit megtehetünk anélkül, hogy az értékeket meghamisítanánk.

Az „életképek” és élettragédiák” közti különbség a mozaikszerűség és az egyfonalúság közti különbséget is jelenti egyúttal. A mozaikszerű „életképekből” hiányzik egy-egy mozaikkocka, a kép nem teljes, az elbeszélés szétfolyóvá válik, a vonalvezetés bizonytalan, csapkodóvá, a történet fonala kicsúszik az író kezéből, tollából. Ilyen értelemben szólhatunk e spektakuláris írásokban rejlő tragédiákról — az író tragédiájáról (Bori Imre: Író a Karas mellől, *Dolgozók*, 1963. 32. szám).

Az „életképek” és élettragédiák” közti különbség nére felhigitott történetecskék, amelyek nem annyira „hőseik” esetlensége miatt kerülnek messze az emberitől, a művésztől, mint inkább az író adta naiv feldolgozás, jellemzés, megmunkálás miatt. Lajoskáról megtudjuk, hogy „valamikor” szerették, bárhol lakott is, de... azt már nem, hogy most miért nem szeretik, pedig ezért készült az elbeszélés. A hajótöröttek vidám emberkékké válnak a zsongító „bánáti levegőn”. Az „Elesett emberek” félkegyelmű Krizsánjának és öreg, reszketős Józsefjének, a két koldusnak a groteszkig felfokozott képe éppen groteskségéből veszít azáltal, hogy az író József szájába adja a következő két mondatot:

„— Mond valamit ez az ember. Nem is olyan bolond ez.”

(96. oldal)

Felesleges a közhelyszerű magyarázat, enélkül is érezzük, hogy Krizsán „nem is olyan bolond”. Egy mondat kiköcckenti az olvasót, devalválja az értéket, kisebbíti az egészet. A gondatlanság következtében sorra „elesett emberek” lesznek az elbeszélések szereplői. Az író „ejti el” őket. A provincializmus ilyenformán is megnyilvánulhat.

A népieskedő, utánérzésből fakadó álpórias elbeszélések hamis kicsengését Karinthy Frigyes jellemezte a legtömörebben: népiesSCH-nek. Nemcsak a „rekvizitumok” megválasztásában, hanem az írói megmunkálásban — akár esetünkben — is egyaránt találó a népiesSCH.

Az „életképek”, „élettragédiák”, valamint a „népies” elbeszélések közös ismérve a realizmusra való törekvés. Ez a realizmus azonban az emlékek, az él-

mények pontos, „élethű” rögzítéséig terjed. Börcsök Erzsébet megfélekedzik arról, hogy az „emlék és műtökéletessége kétféle dolog” (Füst Milán), egymást bizonyos fokig kizárja. Az emlék csak inger, még nem a megformált mű. A művész alkotó indulatát — Goethével szólva — az igazságra való törekvés és a hamisításban való gyönyör jellemzi. Börcsök Erzsébet „realizmusában” a „hamisításban való gyönyör” elszikkad. Ő csak rögzít. Senki sem mondhatja, hogy valótlan írt, minden megtörtént, megtörténhetett, szó szerint, de mindez nem elég. Az írói kéz avatott munkája hiányzik az elbeszélésekből. Az írói „hazugságok” hiányán buknak el, válnak valószínűtlenné a legvalószínűbb történetek is. Az emberek önálló lelkiéletet nem élő, „reális” (papír)figurákká válnak, egy templomtorony-perspektíva áldozatai lesznek. Ha néhány bánáti falu kátyújából nem tudnak kimászni, az elsősorban az író hibája, aki „realizmusában” — hogy Bánát délkeleti csücskébe szorul és szorít — elkésett, naiv és hamis írói (ön)romantizmust teremt, mondhatnám: akaratlanul, észrevétlenül. Nem az elbeszélések „írják” önmagukat, hanem — minden élethűségük ellenére — a szerző „konstruálja”, rögzíti őket. A realizmus romantikába való cseppfolyósítása a népieskedő elbeszélésekben a legkirívóbb, a legbántóbb.

Szólhatnék még az elbeszélések erőszakolt, iskolás befejezéséhez történő merev ragaszkodásról; említhetném a stílushibákat (pl. 70. old. első bekezdés); esetleg érinteni kellene az egyesek szerint fontos nőies lelkületet, hozzáállást; az elbeszélések zavaró keltezetlenségét — mindez azonban feleslegessé válik olyan égető kérdések, mint a langyos közepszerűség, a szenvedélyek (az igazi líra) hiánya, egy szürke realizmusból a bántó romantikába való fordulás, az írói és elmélet-írói couleur locale-teóriák, megvalósítások szembe-tűnő jelenléte mellett.

(G. L.)

KRÓNIKA

MŰVÉSZI ALKOTÁS A HALÁL TORKÁBAN

Rendszerint azok a könyvek a legszebbek, amelyek nem azzal a szándékkal íródtak, hogy fölöttébb tetsszenek. Ezeknek a sorában a *Gilberte* a legújabb; Gilberte Rongier írta, egy fiatal festőművésznő, akit tíz évvel ezelőtt megtámadott a Hodgkin-betegség, s aki 1957-től 1960 decemberéig haláltusát vívott a gyógyíthatatlan kórral. Könyve ezekből az utolsó éveiből származik, s tulajdonképpen a férjének és barátainak írt leveleit tartalmazza, jóllehet sorait nem a nyilvánosságnak szánta. A levelek keletkezésének idején Gilberte Rongier már tudja, hogy életének hamarosan vége szakad, a halál jelen van leveleinek minden lapján; ám korántsem csak a halál. Emberfeletti erőfeszítéssel Gilberte-nek sikerült a halál egyre fokozódó közelségében mind szorosabban odatapadnia az élethez, úgyhogy írásai nem összeomlásról, hanem életakaratának állandó felfelé íveléséről tanúskodnak. „Legbelsőbb lényegemben — írja Gilberte 1959 februárjában (tizennyolc hónappal halála előtt) — valamiféle lüktetést érzek, valami súlyosat, valamit a testemben, olyasvalamit, amit nem kényszeríthetek alábbhagyásra, valami küzdelemféléét.” 1960 októberében (két hónappal halála előtt) hangja sokkal világosabb: „Úgy rémlik, hogy egy ideje egy bizonyos, eddig sohasem ismert szabadságra teszek szert... Valami történik bennem nap nap után; összeomlott az utolsó védelmem, az utolsó gögöm. A világ akadálytalanul árad belém.” Ehhez az átalakuláshoz Gilberte-et művészete segítette hozzá. Mindenütt és szakadatlanul fest, a kórházban is és üdülés közben is; „mindent festés közben csinállok — írja —, mosom a fogam, eszem, alszom, s a festés mindig jelen van”. S ebben az egész levelezésben akkor jelentkezik az egyetlen kétségbeesett mondat, amikor Gilberte kezéből már az ecset is kihullik: „Képtelen vagyok tovább festeni, s ez a legborzasztóbb.” De: „a betegség lemondás, a lemondást pedig meg kell tanulnia

az embernek" — írja a fiatal festőművész; ettől kezdve minden igyekezetét arra összpontosítja, hogy „ezzel a gyarló testtel” senkit se háborgasson. „Mindvégig mosolyogni az ápolónőkre!” — ez a jelszava; utolsó napjáig élénken részt vesz a kórház életében, érdeklődik a betegek sorsa iránt, s levelei tele vannak emberi történetekkel. Mivel megbékíthetetlen istentagadó, a látogatására érkező apácáknak ezt veti oda: „Hát nem! Ha meg kell halnom, méltósággal akarok meghalni.” Ilyen engedhetetlen dacról tanúskodnak utolsó, kusza sorai is, amelyeket levelezési füzetében találtak: „Az égbolt belemerült a fák lombjaiba. Nem, a testemet megkapjátok, de a szemetem nem!” Mit értett Gilberte a *szemen*? Azt, amit szeme az utolsó éveiben megalkotott: a képeit? Marguerite Duras író nő az *Express* május 16-i számában, a *Gilberte*-ről szóló ismertetésében úgy véli, hogy festményeit. Gilberte Rongier ugyanis, míg haláltusáját vívta, jelentős és eredeti festményeket alkotott. Ha ez az állítás talán nem is fedi az igazságot, érdemes fölfigyelni a festőművész hóstettére.

ISMÉT FÖLFEDEZTÉK

Van a németeknek egy költőjük — Wilhelm Lehmann —, akit kortársai néhányéves időközökben, amikor csak megjelenik valamely könyve, újra meg újra „felfedeznek”, majd lassan ismét elfelednek. Ezúttal Karl Krolow, a fiatalabb nemzedék egyik jeles írója „fedezte fel”, a *Merkur* májusi számában, mégpedig Lehmann nyolcvanadik születésnapja alkalmából. Krolow abból indul ki fejtegetéseiben, hogy a Sigbert Mohn Verlag kiadta Lehmann összes műveit három kötetben. Az új kiadvány nekünk is lehetőséget nyújt, hogy betekintsünk egy eddig kevésbé ismert kortársunk munkásságába. Az első könyv Lehmann korai novelláit, regényeit és elbeszéléseit tartalmazza, köztük a híres szerelmi tárgyú elbeszélését, a *Cardenio* és *Celindát*, továbbá a *Sarokba szorított szeráfot* (Der bedrängte Seraph); első regényét, a *Képrombolót* (Der Bilderstürmer) stb. Jellemző a szerzőre, hogy az 1925 és 1927 között írt *Szőkevény* (Der Überläufer) regényét csak most — csaknem négy évtizeddel a keletkezése után — adja át az olvasónak (összes műveinek első kötetében). Hasonló a *Vidéki hűhó* (Der Provinzlärm) című regényének esete is; még 1930-ban született ez az alkotása, de csak 1953-ban látott első ízben napvilágot, s most Lehmann *Összes művei* második kötetében találjuk.

Ebben a könyvben néhány elbeszélésén kívül olvashatjuk a szerző önéletrajzi jegyzeteit, továbbá a *Bukolikus naplók 1927—1932 és 1948-at* (Bukolische Tagebücher 1927—1932 und 1948), végül néhány kisebb munkáját és alkalmi cikkét. A harmadik kötet Lehmann válogatott esszéit tartalmazza, valamint összes verseit, az 1935-ből eredő *A hallgatás választótól* (Antwort des Schweigens) egyik tavalyi verséig, amelynek *A búcsú örömei* (Abschiedslust) címet adta. Krolow hangsúlyozza, hogy Lehmann munkássága sokfélesége ellenére is csaknem hermetikus zártságával tűnik ki, s részben éppen ez a zártság az oka annak, hogy oly nehezen megközelíthető. Alkotásaira talán a legjellemzőbb a természettel való érzéki összefűződése. Persze nem holmi misztikus kapcsolatról van szó, hanem a természeti megnyilvánulások különleges figyeléséről. Lehmann ugyanis fiatalkorában természettudományokat tanult, s botanizáló meg mikroszkópozó hajlama az állat- és növényvilág figyelmes szemlélőjévé tette. „A zöld magány hú maradt hozzám. Mert én mindig, mindig kerestem” — hangzik egy híres mondata. Lehmann nem engedi meg, hogy a megfigyelés lenyűgözze; az ő verse gazdaságosan fölépített kép, s nem az ihlet kábulatából, nem klorofilos szertartásból fakad, s nem is a részletek körhintája. Lehmann költészete éppen a tárgyilagosságra való törekvése révén a mai német természeti líra mintaképévé vált; ennek a költészetnek valamennyi fiatal, tehetséges megszólaltatója — Pionektól Reiner Brambachig, Walter Helmut Fritzig és Ditter Hoffmannig — ilyen „proökonomikus” jellemvonást mutat, s Lehmann mégsem népszerű költő. Ennek talán az az oka, hogy Lehmann roppant szerény, csaknem elrejtőzik, elvész a műve mögött. Egy elmélkedésében — arról, hogy mit hagyományozhatnak a költők — Lehmann a záró részben ezt mondja: „A művészi aktus abból áll, hogy úgy oldja fel az általánosat, hogy kirajzolódjon belőle az egyedi alkotás. Csak a *valami* képes érzékelteni a *mindent*. Csak a gondolat képes rá, hogy lecsapjon, szinte megmarkolja a korábbi gazdag, zavaros állapotot... A gondolat sohasem marad meg sokáig. Az igazi vers megmarad, s igazolja a létet.”

ÉRDEKES VÉLEMÉNY

A NÉGER PROBLÉMA GYÖKERÉRŐL

James Baldwin néger származású amerikai íróval már több ízben foglalkoztunk könyveinek megjelenése alkalmából. Baldwinnak egyik alapvető jellegzetessége, hogy egy teljesen újszerű, mondhatnánk, betegesen vájkáló

szemlélettel ábrázolja a fekete bőrűek és a fehérek viszonyát. Most Baldwin egy új szerepben lép elénk; a *Time*-ban beszámolót olvasunk Baldwin beszédjeiről, amelyeket Amerika-szerte mondott el az egyetemi hallgatók tömegeinek a birminghami (Alabama állam) faji viszályokról. A *Senki sem ismeri nevem* és az *Egy más ország* című könyv szerzője az élőszóban sem alkalmazza a politikai célszerűség szokványos érveit; beszédjeit összetett jelenkorunk legmélyebb költői pátosza ékesíti. „Amikor iskolába kezdem járni — mondja Baldwin —, lidércként nehezedett rám az amerikai történelem tanulása, mert nekem úgy rémlett, hogy a történelem-oktatás semmibe veszi jelenléteemet. Most rajtam a felelősség, hogy az önök történelmének minél hitelesebb változatát tárjam önök elé.” Baldwin szerint a történelem végtelen elbeszélés az ember ember iránti embertelenségéről, a fehér embernek a néger ember számba se vevő magatartásáról, a fehérek csalásairól és a feketék csüggedéséről. A fehér embert — ahogy Baldwin látja — üldözi vétkessége és szexualitása, s az évek hosszú során megszokta, hogy önmaga ámitására s tulajdon hibáit a négerekre kenje. „Az amerikai néger-probléma gyökerében az amerikai fehér emberek az a kényszere rejlik, hogy megtalálja a négerrel való együtt-haladás útját, hogy összeférhessen önmagával” — magyarázza Baldwin. „Ennek a problémának a története pedig leegyszerűsítve azokkal az eszközökkel ábrázolható — a lincsjoggal és az igazi joggal, a szegregációval és a törvényes befogadással, a terrorral és az engedményekkel —, amelyeket az amerikaiak alkalmaznak, hogy vagy egybehangolódjanak a szükségszerűséggel vagy megkerüljék ezt, vagy (s ez a leggyakoribb) hogy mind a két dolgot egyidejűleg tegyék... Ebben a hosszú harcban a fehér embert az sarkallta, hogy megvédje önmaga azonosságát, a néger pedig az, hogy helyreállítsa a maga azonosságát.” Ez viszont fölkorlácsolt két szenvedélyes érzelmet: a néger haragját és a fehér ember félelmét. „Gondolom — mondja Baldwin —, hogy ha valaki megvizsgálja azokat a mítoszokat, amelyek ebben az országban a négerekről kialakultak, alattuk egyfajta rettegést talál valamiféle állapottól, aminek mi még a gondolatát is elutasítjuk. A fehér ember magatartása mögött ez áll: ha itt nem volnának néger, kénytelenek lennénk önmagunkkal foglalkozni és saját egyéniségünkben mindazokkal a vétkekkel, mindazokkal a rejtélyekkel és mindazokkal a misztériumokkal, amelyeket átruháztunk a néger fajra. Tamás bátya például — ha bátyának nevezzük — egyfajta szent. Itt van, tűr, megbocsát, s ez a kulcsa alakjának. Ám ha nem bátya, csak egyszerűen Tom, akkor mindenkire veszélyes. Fel fogja dúlni az országot. Ha Tamás bátya, nincs szexualitása; ha Tom, van. Ez nyilvánvalóan töb-

bet árul el azokról az emberekről, akik kiagyalták ezt a mítoszt, mint arról a népről, amelyre vonatkozik.” Baldwin szerint „a fehér ember csak úgy szabadulhat meg a néger hatalmának zsarnokságától, ha beleegyezik, igazán beleegyezik abba, hogy maga is négerré váljék, részévé legyen az országnak, amely szenved és táncol, s amelyet túlcsonduló vágyakozással szemlélt hatalmának magaslatáról, s amelybe — szellemi turistacsekkekkel fölvertézve — titkon látogat el, amikor leszáll a sötétség... A fehér ember fölszabadulásának a néger fölszabadulása az ára — a négernek teljes fölszabadulása a városokban, a falvakban, a törvény előtt és a lelkekben”.

A SZERELEM BORZALMAI

Egy korábbi számunkban részletet idéztünk Jean Dutourd francia író munkanaplójából, amelyben leírja, milyen borzalmakat él át egy szerző, míg alkotásán dolgozik; műve, amelyről a naplóból vett idézet szólt, most jelent meg, címe: *A szerelem borzalmai* (Les horreurs de l'amour). Nem érdektelen fölmérni, mit eredményezett az írónak ez a több éven át tartó hánykolódása a lelkesedés és a kétségbeesés, a remény és az undorodás között. Mint rendszerint történni szokott, az eredmény közepes, jöllehet a szerző — a *Nouvelles Littéraires*-ben közzétett recenzió szerint — fausti jelleget és jelentést óhajtott adni regényének. A könyv hőse ugyanis — egy bizonyos Eduard Roberti —, miután elért mindent, amit egy polgár az életben elérhet, csupán a kísérlet kedvéért bűnös szerelembe bocsátkozik. Roberti ötvenéves, gazdag párizsi képviselő, felesége és gyermekei vannak. Amikor megtudja, hogy titkárnője fülig szerelmes belé, kalandba bocsátkozik vele. Az első szerelmi találkán kudarcot szenved, s igazságtalanul haragra gerjed a lány iránt. Később azonban sikerül kiköszörülnie a csorbát, s a szerelem szárnyán érezve magát, tíz napra Olaszországba utazik titkárnőjével; ám viszonyuk itt végleg összebonyolódik. Roberti szégyelli a fiatal lány iránti túlzott rajongását, másrészt a titkárnő új szépségben ragyog, magára vonja környezete érdeklődését. Roberti jeleneteket rendez; fölbukkan egy fiatal, nemes vetélytárs, aki feleségül veheti a titkárnőt; Roberti ezt képtelen elviselni, névtelen levelet ír, de emiatt végképp aljassá válik szeretője szemében, majd beront a lány házába, s megöli fivéréét. Mindent egybevéve nem nagyon eredeti szerelmi történet — mondaná az ember. Dutourd azonban két személy társalgásának formájában tárja elénk ezt a történetet; az egyik is, a másik is a szerző

egy-egy ellentétes énje, s a kettő természetesen mindig szemben áll egymással Robertinek meg cselekedeteinek megítélésében. A két hasonmás beszélgetése sok obszervációt sző a regénybe (a mű ennek folytán hétszáz oldalra nyúlik); a megfigyelések franciásan bölcseknek és sziporkázóknak látszanak, de alighanem röpke életűek, legalábbis erre következtethetünk a recenzióban idézett következő reflexióból: „Mi a huszadik század?” Válasz: „A titkárnök százada. Egy nap meg kell majd írni a titkárnök monográfiáját, s megrajzolni a különféle kategóriáit: a fiatalt, az időst, a középkorút, a szerelmezt, az odaadót, az ijedtet, a csúnyát, a nemtörődöm titkárnököt, a szeleburdit, a nagyravagyót, a kutyafajtájút, a sárkányfajtájút, a Dubarry típusút, a hatalomtól megittasodottat, a főnököt játszó titkárnököt stb.”

REGÉNY A HARMINCAS ÉVEK AMERIKÁJÁRÓL

James T. Farrell — művei nálunk éppen most hódítanak közönséget — Amerikában, ahol él és alkot, csaknem feledésbe merült író; könyveit még az irodalom avatottabb ismerői is a harmincas években virágzó naturalizmus és szocialista realizmus termékei közé sorolják, s elfelejtik, hogy Farrel 1940 után több könyvet írt, mint előtte. Az újabb időszakban készült alkotásai között — olvassuk a *New York Times Book Review*-ban — olyan jelentős művet is találunk, mint az 1953-ban kiadott *Az idő arca* (*The Face of Time*) című könyve; Farrellről mégis többé-kevésbé hallgatnak a kritikusok, jöllehet egy ilyen horderejű mű, ha kezdő író tollából származik, számtalan dicséretet szokott kiváltani, s tanulmányok meg monográfiák írására ösztönzi az irodalmárokat. Miért hallgatnak róla? A választ megadja az említett lapban közzétett recenzió, mely Farrellnek *A történelem hallgatása* (*The Silence of History*) című könyvével foglalkozik. Az ismertető szerint ez a regény a korábbiak sorsára jut, mivel a szerző ebben is a harmincas évek társadalmi problémáit taglalja, ezek pedig meglehetősen távol állnak a mai amerikai olvasóktól. *A történelem hallgatásában* a problémák a huszonkét éves Eddie Ryan, egy benzinkúton dolgozó chicagói egyetemista körül gyűrűződnek. A könyv azt tárgyalja, hogy vajon Eddie ezt vagy azt a foglalkozást, a társadalmi tekintélyt vagy a szabadságot választja-e. A kérdés nem túlságosan izgalmas, az ismertető írója szerint azonban Farrell ebbe beleszövi a hőse belső

életében zajló roppant élénk megmozdulásokat. Eddie Ryan mint történelemszakos egyetemista feszült érdeklődéssel tanulmányozza Napóleon korszakát és a középkort; orosz regényeket olvas, belemerül Oscar Wilde és Bertrand Russell műveibe; mindez bő lehetőséget nyújt Farrellnek, hogy kifejtsé nézeteit Amerika szellemi életéről. Az író leplezetlen sóvárgással emlékezik arra az időre, amikor ez az élet — nemzedéke munkája nyomán — kibontakozásnak indult, és széles képet fest hőse környezetéről, nagybátyjairól, nagynénjeiről, szüleiről, nagyszüleiéről, tanítóiról, a munkaadókról és a papokról. Persze nem az a szándéka, hogy az ír származású chicagói polgárok szociális történetét tárja elénk, hanem hogy egy bizonyos, már letűnt valóságot varázsoljon az olvasó elé; erre leginkább a beszédet választja eszközü, regénye tele van a párbeszéd roppant tömbjeivel. Ez ugyan lomhává, olykor dőcögőssé teszi a regényt, de ugyanakkor felidézi az amerikai társadalom fejlődésében oly döntő fontosságú húszas évek légkörét. A recenzió írója szerint Farrellnek mint e légkör pótolhatatlan felidézőjének elvitathatatlan helye van az amerikai irodalom történetében, s az irodalomtörténészek előbb-utóbb ismét fölfedezik.

BEFEJEZETLEN KÍSÉRLET

Luis Fürnberg nevét már ismerik olvasóink; annak idején beszámoltunk róla, hogy költeményt írt az észak-afrikai El Shatt menekülttáborról, s hogy erre a második világháború idején El Shattba telepített jugoszláv menekültek szenvedései és harciassága ihlették; olvasóink később Marko Ristić egyik naplójegyzetében is találkozhattak Fürnberg nevével. Most azzal kapcsolatosan foglalkoznánk vele, hogy a *Neue Deutsche Literatur*ban ismertést olvastunk Fürnberg *A szabadság* (Der Urlaub) című regényéről. Fürnberget költőnek és novelláírónak tartják az irodalom ismerői, noha többször is próbára tette képességeit a regényírásban. Még egészen fiatal volt, amikor (1926-ban és 1927-ben) egy barátjával sportregényt írt; ezt azonban csak újságban közölte, s a zárójegyzetben megfogadta, hogy ilyen regényt többé nem ír. A következő kísérlete, a *Cseh porcelán* (Böhmisches Porzellan), még súlyosabb önkritikát váltott ki belőle: megtudván, hogy a Malik Könyvkiadó névtelen pályázatán ez a műve első díjat kapott, kéziratát elégette. Amikor pedig meghalt (1957), Fürnberg egy befejezetlen regényt — befejezetlen kísérletet — hagyott íróasztalán, a *Lessing és Spirát*

(Lessing und Spira); az izraeli emigrációban töltött utolsó éveiben írta ezt, tárgyát pedig a Közel-Kelet életéből merítette. Hasonló kísérlet *A szabadság* is; ezen 1942—43-ban dolgozott, palesztinai emigrációjának első időszakában, s később nem folytatta, úgyhogy most töredékként látott napvilágot. Egy bizonyos Kassnerrel szól ez a műve, egy Szudéta-vidéki fiatal tanítóról. Kassner kommunista és költő; pártja és barátai tanácsára elfogadja egy kedves, dél-svájci festőművész meghívását, hogy töltsön nála egy bizonyos időt beteg tüdejének gyógyítása végett. Ez 1936 áprilisában történik, ekkor már a német fasizmus behatolása fenyegeti Csehszlovákiát, s Kassnernek a béke és a jólét országában védekeznie kell a megpróbáltatástól, amely eltéríthetné a politikai harctól. Ellenáll akkor is, amikor beleszeret egy gazdag amerikainak a lányába; nehezebb azonban leküzdenie a kényszerűséget, hogy megadja magát betegségének, vagyis hogy — mint önmagában ezt megfogalmazta — leküzdje az „élettől való dezertálás” kényszerét. Szemmel látható a hasonlóság *A szabadság* és Thomas Mann híres *Varázshegy* című regénye között s hogy ez nem véletlen, kitűnik azokból a részletekből, amelyeket a *Neue Deutsche Literatur* cikke kiemel. *A szabadság* azonban ugyanakkor ellentéte is a *Varázshegy*-nek; Fürnberg Kassnerja nem Mann Castorpja; Kassner útja „lefelé”, délnek vezet, Castorpé „fölfelé”, a hegyekbe; Castorp a *Varázshegy* végén reményét vesztetten leszáll az első világháború valóságába, Kassner viszont visszatér az összetűzésekkel teli korábbi életébe. Ezeknek az összetűzéseknek a leírását *A szabadság* második része tartalmazza, s ennek java része tulajdonképpen Fürnberg önéletrajza. Egyebek közt kiemelkedő helyet foglalnak el benne a szocialista realizmussal kapcsolatos viták, mivel a szerzőt sokat foglalkoztatták a szocialista realizmus kérdései. „Meg kell-e békülnie a politikai művészetnek azzal, hogy élete ne legyen hosszabb egy napnál? Mi a szerepe az intuíciónak a szocialista művész alkotásában? Mi az oka annak, hogy sok elméleti kinyilatkoztatás a művész számára mégis oly kevésbé meggyőzően hangzik, oly papírszagú, oly felületes, oly kongóan patetikus? Nem primitivizáltak-e vajon valamit, ami semmi esetre sem olyan egyszerű, hogy néhány mondattal el lehessen intézni? Nincs-e mélyebb forrása a művészekben annak, ami hol nagyobb, hol kisebb hevességgel szembeszegül a szocialista realizmus követelményeivel? Nem félnek-e attól, hogy ennek alapján le kell mondaniuk hamisítatlan alkotóösztönük legbecsesebb részéről? S vajon elegendő-e a szélesebb visszhang, a népesebb közönség ígérete, hogy lemondjanak saját egyéniségük fejlődéséről?” Kassner természetesen eloszlatja magában ezeket a kétségeket; közve-

títóul használva Kassnert, Fürnberg is eloszlatja a kétségeket; de hogy mennyire igazolt ez, azt csak regénye elolvasásából állapíthatnánk meg.

MODERNIZÁLT DON JUAN

Egyes párizsi színházak a legutóbbi évadban is előadták nemzeti műsoruk egyik közkedvelt darabját, Molière *Don Juan*ját; az új idényben azonban ugyanez a közönség a Théâtre de l'Ambiguben megnézheti Roger Vailland új darabját, amely a híres molière-i mű korszerűsített címét viseli. (Vailland-t a *Szép maszk* és *A törvény* szerzőjeként ismerik nálunk. *Jean úr* (Monsieur Jean) a címe az új darabnak, tartalma pedig szintén a *Don Juan* modernizált változata. A *Figaro Littéraire* így foglalja össze Vailland új alkotásának tartalmát: — Jean úr repülőgép-tervező. Milliókat keres, és képtelen betelni a nőkkel. Leporella, a felesége, egyébként remekül a kezére játszik az új szerelemek föl kutatásában. A drámát az idézi elő, hogy Jean barátja, Comendador mérnök, életét vesztí egy hibásar szerelt repülőgépben. Országos botrány tör ki. Az elhunyt mérnök özvegye — ő is szeretője volt Jeannak, mint minden nő a környezetében — jutalmul ironikusan följánlja férje arcképét, s habár így a szobor (a korábbi szövegekben Elvira apjának szobra — A szerk. meg.) arcképpé vált, nem kevésbé végzetes. A darab végén Leporella munkaadó nélkül marad, akárcsak Molière Zganerellája. — A darab tartalma, mint látjuk, a klasszikus motívumot követi; nézzük, mit mond erről Vailland a *Figaro Littéraire*-nek adott interjújában: „A *Jean úr*, akárcsak Molière *Don Juan*-ja (és néhány más darab), egy olyan embert ábrázol, aki mindenkéül azt akarja megállapítani, megtehet-e mindent, anélkül, hogy rá ne szakadjon az ég. Ülhet-e, lothat-e, megalázhat-e, kényszerítheti-e az embereket, hogy szolgálják, a nőket pedig, hogy szeressék? Az ő véleménye szerint az egyetlen lehetséges hiba az a számolási hiba: megfeledezni róla, hogy kettő meg kettő négy, megtévedni az erőviszonyok kiszámításában. Don Juan vagy minden metafizika hősies elutasítása... Semmi köze ahhoz, amit szexualitásnak neveznek. Don Juannak nem az a fontos, hogy meghódítsa Elvirát, hanem hogy megbecstelenítse apja, fivérei és istene ellenére is. A *Don Juan* a metafizika elutasításának metafizikus tragédiája. A szerelem azért foglal el benne annyi helyet, mert az emberek, gyakran anélkül, hogy tudnák, a szerelmi viszonyokba viszik a legtöbb metafizikát. A mára ez még in-

kább áll, mint a XVIII. századra.” Arra a kérdésre, hogy darabja nem pastiche-szerű alkotás-e a minden idők Don Juanjáról, Vailland ezt válaszolta: „Csak a történészei (az események, a filozófia, a vallás történészei) képesek megérteni a klasszikus *Don Juan* teljes jelentését. A klasszikus tragédiát megkíséreltem áttenni a jelenkorba, hogy egyiket a másikkal világítsam meg: a darabot és a kort. Felvonásról felvonásra, szinte jelenetről jelenetre kutattam az ekvivalenseket. Ugyanígy meg lehetne írni *Az úrhatnám polgár* változatát az elpolgárosodott kisiparosról, a *Tartuffe*-öt a fejletlen országokban élőkörökről, *A nevetséges kényeskedőket* a tropizmus-szerű jelenségekről, stb.” Vailland a munkásságáról a továbbiakban ezt mondta: „Minden, amit írok, ugyanakörül a téma körül, ugyanakörül az elképzelés körül forog: a súly lefelé, az élőlény fölegyenesedésre törekszik. A történelem meghatározza az embert, de az ember az, aki a történelmet alakítja. A rabszolga szükségszerűen rabszolgaként gondolkozik, de előfordul, hogy valamelyik rabszolga hadat üzen urának, ekkor már nem úr és rabszolga áll egymással szemben, hanem két küzdő ember. Minden, amit írok, elmélkedés a felegyenesedésre való bátorságról. A *Jean úr* az intellektuális bátorság (levonni minden következtetést a tényből, hogy kettő meg kettő négy), képzetelenségig vitt változatát illusztrálja.”

EGY AFRIKAI ÍRÓNŐ EMLÉKEZÉSEI

Nadina Gordimer a Dél-afrikai Unió egyik legjelentősebb írója; Johannesburgban él, de könyveinek (regények, elbeszélések) java részét Angliában és Amerikában jelenteti meg; így a *Péntek lábnyomai* (Friday's Footprints) című regénye 1961-ben elnyerte W. H. Smith tekintélyes díját. Nadina Gordimer elszántan harcol hazájában a faji megkülönböztetés ellen. Az *Encounter* „Cenzúra, tilalom, elhallgattatás” címmel cikket közölt, és megdönthetetlen bizonyítékokkal tárja föl, milyen súlyos következményeket vont maga után a Dél-afrikai Unióban meghozott demokrácia-ellenes törvény, amely a véleménynyilvánítás szabadság elfojtására irányul. Minthogy azonban mi már ismerjük ennek a törvénynek a következményeit, inkább egy meg-hitt írását vesszük elő a *The London Magazine*-ből. Ez a folyóirat ugyanis április óta közli az írónő visszaemlékezéseit; a májusi számban Nadina Gordimer irodalmi szárnyprobálgatásairól van szó. A művelt lány szokványos életútja rajzolódik ki előttünk; a leány az elolvasott köny-

vek hatása alatt maga is írni kezd; leküzdi a belső és külső gátlásokat, a saját lábára szeretne állni, de képtelen szét-törni a család és a társadalom bilincseit; kétségbeesik, s példaképeiben keresi a vigaszt. „Időről időre — mondja az írónő — elküldtem egy-egy kísérletemet valamelyik kérészéletű, liberális beállítottságú, helyi irodalmi-politikai magazinnak — csak ezek közöltek verseket és az igazi szépirodalmi kategórián kívüli elbeszéléseket. Az itt megjelent elbeszéléseim könnyű fajsúlyúak voltak, másmyeknek írásához nem értettem, s hónapoknak, sőt éveknek kellett eltelniük a klisék válogatásában, mielőtt megtaláltam a módját, hogy a magamét kialakítsam, hogy ne is beszéljek a megfelelő szavak kereséséről. Aztán többnyire túlságosan hosszúak és nyíltak voltak (nem mindig szexuális értelemben) e magazinok számára. Valamilyen ügyefogyott módon azt figyeltem, mit gondolnak magukban az emberek — de nem mondanak ki — nemcsak a szexuális életéről, hanem a politikáról is meg a fekete bőrűekhez való viszonyukról; a négerek között úgy éltünk, mint erdőben a fák között. Így történt, hogy én nem a kommunista párt fiatalos varázsa révén ismerem meg az afrikaiakat és a szörnyű faji megkülönböztetést, mint kortársaim zöme, amely, akárcsak én is, elveti a fehérek szupremáciáját, hanem a kétkedés rejtett mélységeiben való kutatás útján, inkább Kafkát, mint Marxot követve. És nem is hazám „problémái” voltak azok, amelyek írásra készítettek; ellenkezőleg, az írás tanulása vitt rá, hogy a „dél-afrikai életmód felszíne alá hatoljak.” Körülbelül abban az időben Nadina Gordimernek alkalma nyílt, hogy megismerkedjen egy költővel. Míg a találkozásra készült, egy fiatal barátja — az egyetlen, aki hitt Nadina Gordimer írói képességében — felhívta a figyelmét, hogy a találkozás sorsdöntő lesz számára, jól fel kell tehát készülnie rá. Nadina Gordimer ezt nem hitte. S mi történt? „A költő alacsony termetű, napbarnított bőrű, szőke ember volt. Halásznak látszott. Tréfálkozott, élvezettel evett, nagy vitát folytatott az afrikai pincérről a gyümölcsnevek eredetéről, s közben Lorcát és Éluard-t idézte, először afrikai nyelven, majd — mivel ezt nem értettem jól — angolul is. Igaznak bizonyult a föltevés: sosem találkoztam hozzá hasonló emberrel. Azóta sok költővel és íróval hozott össze az élet, beteggel, elkínzottal, káprázatossal, csüggedttel; ismerem a mármorból ocsúdó Apolló arcát. Azon a napon azonban megcsillant előttem valami, nem a talmi „művészi élet”-nek, hanem a költő személyén keresztül a költő céljának ragyogása — az, ami felé mindannyian törekszünk: Camus „legyőzhetetlen nyará”-nak ragyogása, amelyet a hétköznapi élet szürkesége alól kell kiásnunk, az egyhangú munka értelmetlensége és a politika kimerítő sara alól.”

Ez után a találkozás után Nadina Gordimer a tengeren túlra kezdte küldeni munkáit; lassanként megízleli a sikert, pénzt kap, ez pedig önállóságot hoz. „Ettől kezdve egyedül életem Johannesburgban. Futotta a jövedelmemből lakbérre és élelemre, nekem meg kislányomnak, akit időközben hoztam a világra. Ez megfelelő alapot nyújt a dolgozó élet megkezdésére. Az én munkás életem azonban tulajdonképpen annál az emlékezetes ebédnél kezdődött. Néha látom azt a költőt. Most persze idősebb, a kiábrándultság egy kissé beárnyékolja arcát, bizonyos tekintetben a politika áldozata, mert nem zeng himnuszokat a mostani politikáról és általában a faji megkülönböztetésről. Az igazság nem mindig szép. De az igazság utáni sóvárgás igen.”

EGY ÚJ LAMPEDUSA

Ausztriának is megvan a maga Lampedusája; igaz, nem volt gróf, de lovag volt, teljes neve: Fritz ritter von Herzmanovsky-Orlando. Akárcsak az a bizonyos szicíliai, aki csak a halála után megjelent *Gepardjával* kapott helyet az irodalomban, Orlando is ismeretlenül halt meg (1954). Bécsben született, 1877-ben; építőművészetet tanult, rajzolt, írt és uraskodott a Maran környéki Ramez kastélyban. Életében mindössze egy könyvet adott ki (1928-ban), a *Der Gaulschreck im Rosennetz*, de ezzel nem hívta föl magára a figyelmet. Mióta azonban nincs az élők sorában, mind nagyobb az érdeklődés iránta; a Langen-Müller Kiadó 1957-ben megkezdte összes műveinek kiadását négy kötetben. Az utolsó kötet őszre jelenik meg; ebből közöl a *Der Monat* egy elbeszélést, s erre hívjuk föl mi is az olvasó figyelmét. Orlando elbeszélése nem abból a népszerű fajtából való, mint Lampedusáé; az ő prózája bonyolultabb, intellektuálisabb és kétértelműbb; ez ebből a furcsa című elbeszélésből is kitűnik: *A lopózkodó lovag avagy von Yb úr furcsa utazása a tengeren*. Íme, hogyan kezdődik: „Az alább következő elbeszélés némely olvasó számára talán kissé képtelennek tűnik föl, sőt egy meghatározott helyen egy bizonyos kellemetlen ördögiséget sugároz. Mégis végtelenül tanulságos, kivált az érettebb ifjúság számára, tekintettel arra, hogy szellemi fundamentuma olyan logikai állítások családoka homoktalanján nyugszik, amelyek reménytelenül elavultak, s a feszültség komikus időszakában, amelyben élünk, már régen elvesztették értéküket. Úgy vélem, hogy az ilyen elbeszélés helyet érdemel a középiskolák felsőbb osztályai

részére szerkesztett olvasókönyvekben; ott a szolid hazai próza oszlopai és a hivatalosan elismert líra gipsztörmelekei között még áldásosabban jutna kifejezésre. Egyébként abban, hogy való igaz, nem szabad kételkedni. Mert Achatius von Yb barátom, akivel az itt leírt dolgok megtörténtek — igaz, már érettebb éveiben —, s aki ezeket egy meghitt pillanatban bizalmasan közölte velem, végtelenül tisztességes, igazságszerető és — mint éppen az elbeszélés tanúskodik róla — végtelenül korrekt ember volt.” S íme a bizonyíték, illetőleg az elbeszélés tartalma. Achatius von Yb fiatal tudós, rajong a hivatásáért; egy pillanatban azonban a fényjáték, amelyet a napsugaras égbolt ablakának üvegére vetített, leküzdhetetlen utazási vágyat lobbantott föl benne. (Még bölcsőjében megjósolták, hogy a víz és a szemét veszélyvel fenyegeti; szülei ezért tudományos pályára adták.) Von Yb a tengert kívánta látni, elindult hát Olaszországba. A vonatban megismerkedik egy Port Szaid-i színház csodálatosan szép tulajdonosnőjével, s megkísérli meghódítani. Genovába érkezve, mielőtt holtfáradtan lefeküdt volna a szállodában, megkéri a pincért, mutassa meg neki, hol a tenger. A pincér sötét folyosókon levezeti a pincébe, s ott megmutatja neki a tengert — egy szemétydörben. (Kiderül, hogy a pincér egykor szakács volt abban a regimentben, amelynek élén von Yb úr nagyapja állt, s hogy szemtanúja volt a magas rangú tiszt elesésének.) Von Yb megrökönyödve kimegy az utcára; itt megragadja két csinos lány, s elvezetik a lakásukra. A tudós itt kellemesen tölti el az éjszakát; csak akkor keveredik bajba, amikor a lányok pénzt kérnek, ő pedig fölháborodva megállapítja, hogy eltűnt a pénztárcája. Erre a lányok rázárják az ajtót, s Yb úr örökké a foglyuk maradt volna, ha nem bukkan föl a Port Szaid-i színház gyönyörű tulajdonosnője, s nem szabadítja ki, azzal a föltétellel, hogy elvállalja a Dummer August szerepét. Elindulnak a kikötő felé, hogy beszálljanak a Port Szaidba induló hajóba; a tenger már egészen közel van, az utolsó házsorok mögött, s Yb úr ekkor megretten a gondolattól, hogy haláláig Dummer Augustnak kell lennie; megszökik jötevéjétől. Visszatér Bécsbe, lelkiismerete azonban annyira furdalja a megszegett szava miatt, hogy elhagyja tudósi pályáját és otthonát, szobákat bérel a város különböző részeiben, s éjjelenként egyikből a másikba lopózkodik. Ezért nevezték el lopózkodónak (Huscher), a lovag (cavaliere) elnevezés pedig az olaszországi útjának bélyege.

A PER — MAGYARUL

Dante, Shakespeare, Balzac összes művei, s a világ-irodalom többi kiemelkedő alkotása is hozzáférhető ma már a magyar olvasók számára. Volt azonban egy időszak, a második világháború után, amikor a magyar fordítóirodalom nem követte nyomon a korszerű irodalmat, és így sok jelentős alkotás nem kerülhetett magyar nyelven az olvasó kezébe. Ezek közé a művek közé tartoznak Franz Kafka regényei is. Míg szerte a világon egymást érték Kafka műveinek kiadásai — eredetiben és fordításban —, amikor egyre szaporodott a róla szóló irodalom, Magyarországon nem jelentek meg a nagy osztrák író regényei.

Most végre magyar nyelven is megjelent a *Der Prozess*, *A per* címmel, Szabó Ede fordításában, de — érdekes — nem könyv alakban, hanem a *Nagyvilág* című világirodalmi folyóirat ez év 7. és 8. számában. Nagy kár, hogy Kafka halhatatlan művét nem nagy példányszámban adták ki, hisz biztos, hogy Magyarországon is nagy érdeklődésre számíthatott volna. Így, egy folyóiratban, csak korlátozott számú olvasóhoz jut el.

A folyóirat 7. számában, a regény első folytatása előtt, rövid írás jelent meg Walkó György tollából, „Kafka pere a világgal” cím alatt. Walkó ismerteti Kafka műveit, s igyekezik megmagyarázni a késést, mellyel *A per*, s általában Kafka művei magyarul megjelennek. Walkó hivatkozik arra, hogy Goethe Wertherjét is negyvenkilenc évvel az eredeti megjelenése után adták ki magyar nyelven, s melegséggel felhossa, hogy „ha a világirodalom jeles alkotásairól van szó, soha sincs késő”. *A per* harmincyolc éves késéssel jelent meg magyarul, mindenesetre hamarabb került az olvasókhöz, mint a Werther, de végre odakerült. A késés okai? Walkó szerint: „Közöny, értetlenség, politikai gyanakvás állta el útját.” Valószínűleg igaza van. Remélhetőleg a „közöny, értetlenség, politikai gyanakvás” véglegesen megszűnt, s többé nem állja útját egyetlen igazi művészi alkotásnak sem, hogy a magyar olvasó kezébe jusson.

A *Nagyvilág* szerkesztősége jegyzetében megemlíti, hogy állítólag „évtizedekkel előbb történt már kísérlet” *A per* fordítására, de ennek sehol sem bukkantak nyomára.

A FEDOLAP
B. SZABÓ GYURGY
ÉS KAPITANY LÁSZLÓ
MUNKAJA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ
KAPITANY LÁSZLÓ

HÍD, IRODALMI, MŰVESZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYOIRAT. 1963.
SZEPTEMBER. KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZER-
KESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE MIŠICA UTCA 1. —
SZERKESZTŐSEGI FOGADÓÓRAK: MINDENNAP 14—16-ig. — KÉZIRATOKAT
NEM ORZUNK MEG ÉS NEM ADUNK VISSZA. — ELŐFIZETESI DÍJ: BEL-
FÜLDÖN EGY ÉVRE 1000, FÉLÉVRE 500, EGYES SZÁM ÁRA 100 DINÁR; KÜL-
FÜLDRE EGY ÉVRE 1400, FÉLÉVRE 700 DINÁR, KÜLFÜLDÖN EGY ÉVRE 2,33
DOLLÁR, FÉLÉVRE 1,17 DOLLÁR — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDAJÁBAN
NOVI SADON.

